

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EMİR TİMUR'UN İSLÂM DİNİ VE DİN ADAMLARINA BAKIŞI

GALİP DOĞAN

158101006

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Doç. Dr. MUSTAFA ŞAHİN

SİNOP-2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Emîr Timur’un İslâm Dini ve Din Adamlarına Bakışı” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Sinop Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin üç (3) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15 /01 /2020

Galip Doğan

TEZ KABUL TUTANAĞI

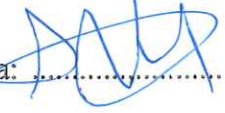
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN danışmanlığında, Galip DOĞAN tarafından hazırlanan “Emir Timur’un İslâm Dini ve Din Adamlarına Bakışı” başlıklı bu çalışma, 15/01/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Zekiye TUNÇ

İmza:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

13.02.2020

Prof. Dr. C. I.
Prof. Dr. C. I. Cüneyt ERSANLI
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1.1. EMÎR TİMUR’UN BİR GÜÇ OLARAK ORTAYA ÇIKMASI.....	5
1.2. EMÎR TİMUR’UN İSLÂM DİNİNE BAKIŞI	12
1.2.1 SÜNNÎ VE ŞİÎ MEZHEPLERE BAKIŞI.....	21
1.2.2 İSLÂM TARİKATLARINA BAKIŞI.....	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	31
2. EMÎR TİMUR’UN DİN ADAMLARIYLA İLİŞKİLERİ.....	31
2.1. Seyyid Bereke.....	34
2.2. Emîr Külâl ve Şemseddîn Külâl	45
2.3. Zeyneddîn Ebû Bekir et-Tayabadî	53
2.4. Emîr Timur’un Yesevîliğe Bakışı ve Hâce Ahmed Yesevî	55
2.5.Hâce Bayezid.....	57
2.6.Sadeddîn Taftazânî.....	58
2.7. Seyyid Şerîf Cürcânî.....	68
2.8. İbn Haldun.....	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	87
3. EMÎR TİMUR’UN DİNİ BAKIŞINDA ETKİLİ OLAN BİLİMLER	87
3.1. ASTRONOMİ.....	90
3.2. TARİH.....	91
3.3. MİMARİ.....	94

3.4. TEZYİNAT MÛSİKÎ VE DİĞER SANATLAR	97
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	107
EKLER.....	119
ÖZGEÇMİŞ	124

ÖZET

Timurlular, Cengiz İmparatorluğunun yıkılmasından sonra oluşan siyâsî boşluktan doğan ve egemenliğine aldığı coğrafyaları yüzlerce yıl etki altında bırakan bir Türk devletidir. Kısa zamanda hızla gelişen Timurluların askerî başarıları tek başına bu genişlemeyi açıklayamaz. Klasik bozkır devletlerinden farklı olarak Timurlular, Emîr Timur hayatından sonra da devam etmiş ve hatta devletin en parlak dönemleri ondan sonrasında gerçekleşmiştir. Çalışmada, askerî gücün haricinde bu gelişmeyi etkileme ihtimali bulunan etmenlerden din adamlarına yönelik bakış açısı incelenmiştir. Emîr Timur özellikle bazı din adamlarıyla yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Bu ilişkilerin niteliğini anlayabilmek için birinci bölümde “Emîr Timur’un Bir Güç Olarak Ortaya Çıkması” ve “Emîr Timur’un İslâm Dinine Bakışı” “Emîr Timur’un Sünnî ve Şîî Mezheplerine Bakışı” ile “Emîr Timur’un İslâm Tarikatlarına Bakışı” alt başlıklarında açıklanmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünün başlığı “Emîr Timur’un Din Adamlarıyla İlişkileri” şeklindedir. Bu bölümde çalışmanın çeşitli özelliklerine göre seçilen ilim adamlarının dinle ilgili bilgileri ve faaliyetleri, hayatları ve Emîr Timur ile ilişkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümünde Emîr Timur Döneminde Din İle İlgili Bilim Alanları açıklanmıştır. Bu bölümde Emîr Timur’un dini bakışında etkili olan bilimlere dair bilgiler verilmiştir. Çalışmada, Emîr Timur’un din adamlarına karşı tavırlarında dîni ve siyâsî nedenleri ile anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma, sonuç olarak elde edilen hükümlerle ve gelecekteki çalışma önerileriyle sonlandırılmıştır. Çalışmada, ana kaynakların yanında güncel araştırma eserlerinden de istifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Emîr Timur, Orta Çağ, Tasavvuf, Din Adamları.

ABSTRACT

Timurid State happens to be a Turkish state that arose out of the political gap created after Genghis Khan and that kept the conquered regions under its influence for hundreds of years. The military success of the Timurids, which emerged rapidly in a short time, does not explain this spread alone. There are many studies on the causes of this expansion, especially in western countries. Unlike the classical-steppe-states, the Timurids continued after Amir Timur's life and furthermore, the brightest periods of the state took place after Amir Timur. In this study, the point of understanding of clergy, which was one of the factors that might affect this development apart from military power, is examined. It is known that Amir Timur developed close relations especially with some clergymen. In order to understand the quality of these relations, the first chapter titled "Amir Timur's Emergence as a Power" was written out. In this section, Amir Timur's perspective of religion is explained in the subheadings "Amir Timur's View of Islamic Religion" and "Amir Timur's View of Islamic Cults". The title of the second chapter of the research is "Amir Timur's Relations with the Clergy". In this section, the religions and activities of the scientists chosen according to the various features of the study and their lives besides their relations with Amir Timur are examined. The title of the third chapter is determined as "Science Fields Related to Religion in the Period of Amir Timur". In this section, information on the sciences that are effective in the religious view of Amir Timur is explored. The study tried to explain the possible religious and political reasons of Amir Timur's attitude towards the clergymen. The study was concluded with the findings and future study proposals. In this study, main sources and related modern works related to the subject have been utilized.

Keywords: Amir Timur, Medieval Ages, Mysticism, Clergymen.

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Milâdî
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Neş.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	: Tahkik Eden
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Çin sınırından İstanbul'a kadar geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altına alan Emîr Tîmur, Türk-İslâm tarihinin önemli halkalarından birini teşkil etmektedir. Timurlu devletinin bu kadar etkili olabilmesi ve günümüzde bile hayret uyandıran eserler bırakarak coğrafyasındaki toplulukları etkilemeye devam etmesinin altında yatan dinamiklerin incelenmesi, devrin şartlarını ve İslâm devletlerindeki din ve siyâset ilişkisini daha iyi açıklayabilir. Bu çalışmada, Emîr Timur'un din ve din adamlarıyla ilişkileri incelenmiş, bu ilişkilerin altında yatan dîni ve siyâsî sebepler irdelemiştir. Emîr Timur'un din adamlarıyla ve dîni konularla ilgili eylemlerinde, siyâsî mülâhazalar geliştirip geliştirmediğini de konu etmiştir.

Timurlu devletinde din adamlarının toplumsal rolünü daha iyi anlayabilmek için sosyal ve siyâsal gelişmeleri konusunda bilgi verildi. İlk bölümde Timurluların nasıl kurulduğu ve devletin başlangıcının hangi şartlara bağlı olduğu yönünde bir güç olarak ortaya çıkışının tarihsel analizleri yapıldı. Emîr Timur'un İslâm dinine bakışı başlığı altında Sünnî ve Şîî mezheplere ve İslâm tarikatlarına bakışı onlarla olan münâsabetleri incelendi. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan ikinci bölümde, Timurlularda din adamlarıyla devlet ricali arasındaki ilişkiler incelenerek hânedanın din anlayışıyla bu münâsabetler ayrıntılı olarak ele alındı. Bazı önemli tarihsel şahsiyetlerin hayatlarından alınan kesitlerle Emîr Timur'un din adamlarıyla yaşadıkları ilişkinin altında yatan dinamikler değerlendirildi. Üçüncü bölümde Timurlular devrinde gözde olan ilimler ve sanatlar, din ile ilişkileri ölçüsünde incelendi. Astronomi, tarihçilik, mimarlık, süslemecilik, mûsikî ve benzeri ilim ve sanatların neden değer gördüğü ve dinin hangi alanlarında tatbik edildiği açıklandı. Burada Timurlular devrinde din adamlarına yönelik bakışı etkileyen bilim dallarının seçilmesi ve analizi konunun anlaşılmasına daha kuvvetli bir bakış açısı kazandırılacağı düşünüldü. Sonuç bölümünde ise çalışmanın neticesi analiz edilerek daha sonraki çalışmalar için araştırma önerileri paylaşıldı.

Emîr Timur'un dini veya siyâsî özelliklerinden hangisinin bu ilişkilerde öne çıktığını tartışan çalışma, Timurlular ve sonrasında Ortadoğu coğrafyasındaki devletlerin ilişkilerini ve iç işleyişlerini anlamada ipuçları vermektedir. Bu çalışma amacı Emîr Timur gibi bir cihan fatihinin İslâm dini ve bir cihan müslüman din adamlarına bakış açısını inceleyerek onun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmanın bitmesi için sabırla gereken tüm yardımlarımı esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mustafa şahin başta olmak üzere kıymetli fotoğraf arşivinden faydalandığım Prof. Dr. Bekir şişman'a; İngilizce evrilerde ve yazım hatalarım da yardımcı olan kıymetli hocam Yağmur Arlı'ya; kitap, yayın ve kaynak konusunda değerli yayımcı arkadaşım İrfan şen'e; tez sürecindeki destekleriyle değerli dostum Aydın Tutaş'a, hayatımda bana her türlü desteği veren değerli aileme ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Galip DOğAN

Sinop 2020

GİRİŞ

Timurlular, 14. yüzyılın son çeyreğinde kurulup kısa zamanda tarihin büyük imparatorlukları arasına girmiş bir devlettir. Tek bir hükümdarın kişisel karizmasıyla büyüyerek çok büyük bir toprak parçasına hükmeden ve sonraki dönemlerde de etkisi devam ederek günümüze kadar ulaşmış hânedan üyelerine sahip bir devlet geleneği oluşturmuşlardır. İmparatorluğun hızla büyümesinde, özellikle devletin kurucusu Emîr Timur'un karizması ve askerî faaliyetleri önemlidir.

Çalışmanın konusu ve amacı Emîr Timur'un devletini yönetirken din adamlarına bakışını ve bu perspektifi etkileyen faktörleri incelemektedir. Emîr Timur'un din adamlarıyla ilişkilerinin incelenmesi literatür adına önemlidir. Çünkü Orta Çağ'a ait devletlerin yönetimindeki çoğu husus açıklanmayı beklemektedir. Dinin incelenen çağdaki insanlar arasındaki öneminin daha yüksek olduğu düşünüldüğünde Emîr Timur'un bu olguyla uğraşan insanlarla ilişkileri daha da önemli hale gelmektedir. Günümüzde bu konuyla ilgili çalışmalar bulunmaktadır fakat konu genel itibariyle salt siyaset veya din yönüyle ele alınmaktadır. Bu çalışmada bu iki konunun birlikte ele alınması ve din ile siyaset ve diğer bilimsel alanlar arasındaki ilişkiler de incelenecektir.

Avrupa için Orta Çağ genel olarak karanlık bir din devrini hatırlatır. Ancak İslâm dîni için bu durum her bakımdan medenî hayat seviyesinin ileri olduğu bir dönem olarak bilinir. Doğu ve Batı dünyası arasındaki bu farklılığı ortaya çıkarabilmek için Orta Çağ doğusunda bilim ve dine verilen önemin açıklanabilmesi önem kazanmaktadır. Orta Çağ'daki doğu devletlerinde din veya bilim adamlarına verilen değer ortaya konulmasıyla bu farklılığın gösterilmesi, Orta Çağ anlayışı konusunda iki dünya arasındaki farklı anlayışları daha detaylı olarak gözler önüne serecektir. Bunun yanında Timurlulardan ve o devirdeki diğer devletlerden bahsedilirken özellikle liderlerin din adamlarıyla münasebetlerinde oldukça samimi ve dîni duygularla hareket ettikleri konusunda yaygın bir düşünce vardır. Halbuki diğer sosyal metalar gibi din de, politik bağlamda yöneticilere zarar veya fayda getirebilecek unsurlardandır ve Orta Çağ'daki liderlerin böyle bir unsuru önemsemeden hareket ettiklerini düşünmek gerçekçi olmaz. Çalışmada Emîr Timur'un İslâm dîni ve din adamlarına bakışı ile ilgili siyâsî mülâhazalar geliştirip geliştirmediği de konu edilmiştir.

Tezin hazırlanışı sırasında çok sayıda kaynaktan ve günümüz araştırma eserlerinden faydalanıldı. Bunların tamamını burada tek tek açıklamak mümkün değildir. Ancak en fazla başvuru alanlardan bahsetmenin yerinde olacağı kanatindeyiz.

Nizâmeddîn Şâmî (ö. 814/1411-12): İran'ın Tebriz bölgesindeki Şenb-i Gâzân'da doğduğundan Şenbî ismiyle anılmıştır. Emîr Timur döneminin önemli tarih yazarlarından olup Emîr Timur'un bizzat yönlendirmesiyle bu çalışmanın ana kaynakları arasında yer alan Zafername¹ isimli eseri telif etmiştir. Çalışmada Necati Lugal tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanılmıştır.

Şerefüddîn Ali Yezdî (ö. 858/1454): Yezd doğumlu olup döneminin önemli tarihçilerindendir. Emîr Timur'un oğlu Şâhruh'un kendisine Cenâb-ı Mahdûmî diye seslenmesi nedeniyle mahdum lakabını almıştır. Emîr Timur (Zafername) adıyla eserin Ahsen Batur tarafından Türkçeye kazandırılan tercümesinden faydalanılmıştır.²

Tacü's-Selmani: Emîr Timur dönemindeki olayları konu aldığı için çalışmanın ana kaynaklarından biri olarak değerlendirilen Tarihname isimli eser İsmail Aka tarafından tercüme edilmiş ve Türk Tarih Kurumu yayınları tarafından Ankara'da 1988 yılında basılmıştır.³

Devletşah (Devletşâh b. Bahtîşâh-ı Semerkandî (ö. 900/1494-95): Emîr Timur Hânedanından Mîrza Şâhruh'un memurlarından birinin oğludur. Saray eğitimi alarak farklı dillerde edebî eserler vermiştir. Devletşah Tezkiresi adıyla bilinen dört ciltten oluşan eserin Türkçe tercümesinden faydalanıldı.⁴

Hândmîr (ö. 942/1535-36): Hândmîr'in babası Hümâmüddîn, Timurluların hükümdarı Ebû Said Han'ın oğlu Semerkand valisi Sultan Mahmud Mirza'nın vezîrlereydi. Ali Şîr Nevâî'nin hizmetinde bulunmuş, Abdurrahman-ı Câmî ve Kemâleddîn Bihzâd gibi âlimlerin ilim meclislerinde yer almıştır. Çalışmamızda Habîbü's-siyar⁵ adlı eseri kullanılmıştır.

¹ Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1987.

² Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafername)*. Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013.

³ Tacu's Selmani, *Tarihaname*, Çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 1988.

⁴ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, Çev. Necati Lugal, Tercüman Yay., İstanbul 1977.

⁵ Hândmîr, "*Habib al-siyar*", A Century of Princes: Sources on Emîr Timurid History and Art, Ed. W. M. Thackston, Cambridge, Massachusetts: The Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology, 1989, s. 101-235.

Tüzükât-ı Emîr Timur: Emîr Timur tarafından yazılmış olduğu tartışmalı olsada Tüzükât-ı Emîr Timur⁶ adlı eserde Emîr Timur'un dîni, siyâsî, askerî hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁷

Şehâbeddîn İbn Arabşah (ö. 854/1450): Şam doğumlu büyük âlim, birden fazla devletin hizmetinde bulunmuş ve hepsinden iltifat ve himaye görmüştür. Bu çalışmanın ana kaynaklarından birisi olan Acaibu'l-Makdur (Bozkırdan Gelen Bela) en önemli eseridir.⁸

İbn Haldun (ö. 808/1406): İbn Haldun ismiyle meşhur olan müellifin faydalandığımız eserlerinden Mukaddime tamamı üç cilt olan dilimize tercüme edilmiş eserde Emîr Timur ile ilgili ilişkilerine ayrı bir bölüm yer ayırmıştır. Çalışmada müellifin bir diğer eseri olan et-Ta'rif adlı otobiyografisinden hem kendisinin Emîr Timur ile olan ilişkileri, hem de eserlerinde yer alan ve çalışmamıza ışık tutacak olan çıkarımları nedeniyle istifade edilmiştir.

İbni Tagriberdi (ö. 874/1470): Kahire'de şimdiki adıyla Kale Mahallesiinde bulunan Sultan Hasan Medresesi'nin yakınlarındaki Emîr Mencek el- Yusufî'nin evinde doğmuştur. Memlûk Çerkes hükümeti döneminde on altı sultanın çağdaşı olup yaşanan olayların birinci şahidi olarak bulunmuştur. Çalışmada müellifin En-Nücûmu'z-Zâhire isimli eseri kullanılmıştır. Bu eserde Memlûklerle ilgili bilgilerin yanında Anadolu Beylikleri ve İlhanlılar ile ilişkileri ile Osmanlılar ve Timurlular arasındaki olayların içyüzü hakkında birinci elden önemli bilgiler vermiştir. Eserde tarihî ilişkiler ve sosyal gelişmeler üzerinde geliştirilen analizler, devrin sosyo-ekonomik göstergelerini anlayabilmek için önemli bir boyut sunmaktadır. Özellikle İbn Haldun ile Emîr Timur'un ilişkileri ve Sultan Ferec dönemi hakkında detaylı bilgileri sunmaktadır.⁹

Ruy Gonzales de Clavijo (ö. 2018): III. Henry'nin elçisi olarak 1403'te Emîr Timur'a gönderilende İspanyol elçisidir. Clavijo, kötü hava koşulları ve onun ile ancak 1404 Eylül ayında buluşabilmiştir. Clavijo'nun yolculuğunun hikâyesini ve günlüklerini

⁶ Sahipkıran Emîr Timur Muhammed Taragay Bahadroğlu, *Emîr Timur'un Günlüğü (Tüzükât-ı Emîr Timur)*, Temur Tüzükleri, Çev. Kutlukhan Şakirov; Adnan Aslan, İnsan Yay., İstanbul 2010.

⁷ Ahad Andican, "Tüzükât-ı Emîr Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?" *Türkiyat Mecmuası*, C.27/2, 2017, s. 33-83.

⁸ İbn Arabşah, *Acaibu'l-Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*. Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012.

⁹ İbni Tagriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay, İstanbul 2013.

barındıran *Anadolu, Orta Asya ve Emîr Timur* adlı eser, bir batılının gözüyle Emîr Timur devrine ait olayları anlatmıştır. Çalışmada Ömer Rıza Doğrul tercümesi kullanılmıştır.¹⁰

Toma Metsopski: Bu yazara ait olan Timur dönemindeki olayları konu aldığı için dönemin önemli Ermeni kaynaklarından biri olarak değerlendirilen Timurlenk ve Halefleri Tarihi isimli eser Gürsoy Solmaz'ın yaptığı tercümesinden çalışmamızda faydalanılmıştır.

Yukarıdaki ana kaynakların yanında günümüzdeki araştırma eserlerinden de faydalanıldı. Bunların başında İsmail Aka'nın *Makaleler 1-3*¹¹, *Mirza Şâhruh ve Zamanı* (1405-1447)¹², *Emîr Timur ve Devleti*¹³ ve *Timurlular*¹⁴, Musa Şamil Yüksel'in Timurlular konusunda daha sonradan bir kitap çalışmasına da dönüşecek olan *Timurlularda Din Devlet İlişkisi* isimli doktora tezi¹⁵, Vassiliy Viladimiroviç Barthold'un *Orta Asya Türk Tarihi (Dersleri)* isimli eseri¹⁶ ile *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Paul Roux'un *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*¹⁷ isimli bir eseri, Justin Marozzi'nin *Tamerlane: Sword of Islam, Conqueror of the World*¹⁸ ve *Emîr Timurlenk: İslâm'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, Wilhem Barthold'un *Uluğ Beg ve Zamanı*¹⁹ adlı eserin İsmail Aka çevirisinden, Ahad Andican'ın *Emir Timur Tarih, Siyaset, Miras* isimli eserlerinden çokça faydalanılmıştır.

¹⁰ Ruy González de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Emîr Timur*, Çev. Ö. Rıza Doğrul Ses Yay., İstanbul 1993.

¹¹ İsmail Aka, *Makaleler, 1-3*. Yay. Haz. E. Semih Yalçın; Şarika Gedikli, Berikan Yay., Ankara 2005.

¹² İsmail Aka, *Mirza Şâhruh Zamanı* (1405-1447), TTK, Ankara 1994.

¹³ İsmail Aka, *Emîr Timur ve Devleti*. TTK, Ankara 2000.

¹⁴ İsmail Aka, "Timurlular", *DİA*, C.41, s.180-184.

¹⁵ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2007.

¹⁶ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Çev. Hüseyin Dağ, Çağlar Yay., İstanbul 2004.

¹⁷ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. A. Kazancıgil ve Lale A. Özcan, Kabcacı Yay., İstanbul 2008.

¹⁸ Justin Marozzi, *Timurlenk: İslâm'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, Çev. H. Kocaoluk, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006.

¹⁹ Wilhem Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, Çev. İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. EMİR TİMUR'UN BİR GÜÇ OLARAK ORTAYA ÇIKMASI

Timurlularda ve özel olarak devletin kurucusu Emîr Timur devrinde din adamlarıyla devlet ricalinin ilişkisini inceleyebilmek için öncelikle Timurluların nereden geldiğini ve hangi şartlarda bu devletin ortaya çıktığını anlamak gerekir.²⁰

Orta Çağ'da kurulan devletlerin genelinde olduğu gibi Timurlular da Emîr Timur gibi karizmatik bir lider tarafından kurulmuştur. Timurlular, Cengiz İmparatorluğunun devamı niteliğindeki Çağatay Hanlığı'nın gittikçe etkisini kaybettiği bir sırada kurulup bölgeyi hâkimiyeti altına aldı.²¹

Timurluların başlangıcını, Çağatay Hanlığı'nın kuruluşunda bulmak mümkündür.²² Doğu veya batı fark etmeksizin Orta Çağ devletlerinin neredeyse hepsinde imparatorların evlatlarının arasında toprak paylaşımının yapılmasına dair uygulamalar bulunmaktaydı. Cengiz Han'ın kurduğu devlet de bu uygulamalara istisna teşkil etmemektedir.²³ Genelde bozkırın hâkim olduğu bir alanı kapsayan Çağatay Hanlığı'nın sınırları içerisinde Talas Nehri, İrtiş, İli ve Balkaş Gölü civarı, Tarım Havzası, Mâverâünnehir ve Afganistan'ın batı bölgeleriyle Pencâb ve Sind eyaletleri bulunmaktaydı.

Çağatay Hanlığı zengin toprakları ve özellikle İpek Yolu'na hâkimiyeti nedeniyle diğer Cengiz sonrası devletler arasında öne çıkmış ve bu da hânedan içindeki iktidar çekişmelerinin önünü açmıştır.²⁴ Nitekim Çağatay Hanlığı merkezi bir gücü oluşturamamış, bunun yerine yerel beyler ortaya çıkarak Çağatay Han'dan daha güçlü hale gelmişlerdir.²⁵ Çağatay Han öldüğünde, hanlığın başına onun torunu, Mütügen'in oğlu Kara Hulâgû geçmişti. Merkezi otorite boşluğu ve karizmatik lider eksikliği Çağatay Hanlığı'nın zayıflamasına ve rakipleri tarafından paylaşılacak bir devlet gibi görülmesine neden oldu. Çağatay Hanlığı'nın sonu olarak kabul edilen 1326 tarihine kadar birçok

²⁰ İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Felsefe-Biliminin Arka Planı Semerkand Matematik Astronomi Okulu", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S. 14, (2003), s. 64-6.

²¹ İbn Arabşah, s. 57; Aka, *Emir Timur ve Devleti*, s. 3-4.

²² Aka, *Emir Timur ve Devleti*, s. 5.

²³ Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırın Son Göçebe Fatih, Türk- Moğol Kültür Harmanında Bir İmparatorluk*, Kitap Yay., İstanbul 2006 s. 35.

²⁴ Fazlıoğlu, s. 2.

²⁵ Roux, s. 303.

farklı emîr tarafından desteklenen liderler Hanlığa başkanlık etseler de bu sistem devletin sonunu getirmiştir. Özellikle Hindistan'ın fethedilmesinde başarı sağlanamamış²⁶ ganimete dayanan diğer karasal devletler gibi Çağatay Hanlığı da ekonomik ve sosyal dar boğazlarla yıkılmanın ve bölünmenin eşiğine gelmiştir.²⁷

Çağatay Hanlığı'nın ikiye bölünmesi, Roux'a göre oldukça rasyonel bir düzlemde gerçekleşmiş ve birbirleriyle geçinmesi mümkün olmayan dîni ve etnik altyapısı farklı devletler için sonuç daha faydalı olmuştur. Moğolistan'da İlk Çağ'da kalmış olan göçebe Moğol toplumlarıyla, özellikle İran ve Mâverâünnehir'in batısındaki daha uygar ve şehirli toplulukların aynı devlet çatısı altında bulunabilmeleri zaten mümkün değildi. Bunun yanında din de önemli bir etken olmuştur. Çünkü doğudaki Moğollar henüz Şamanizm veya Budizm gibi dinlerin etkisindeyken İran ve çevresindeki topluluklar içinde İslâmiyet hızla yayılmaktaydı. Çağataylıların, Moğol kanadının bu içgüdüyle hareket ederek kendi hâkimiyetlerinde bulundukları Bağdad'ı dahi sanki başka bir yönetimin kontrolündeymiş gibi yağmalamaların nedeniyle Çağatay Devletinin ayakta kalmasının imkânsızlığını ortaya koymaktadır.²⁸

Bu dönemde İran ve İç Asya, Çağatay Hanlığı'nın dağılmasının etkisiyle çok başlılık yaşıyordu. Herât merkezli hareket eden ve genel itibariyle Horâsân'da hüküm süren Kertler, Sebzvâr merkezli ve Horâsân'ın batısındaki hâkim güç Serbedâriler, merkezi Cûrcan olmak üzere Damgan, Simnan ve Bistam civarında Toga Timur, Şiraz merkezli bir yönetim benimseyerek Kirman ve Fars civarlarına egemen olan Muzafferîler, merkezi Bağdad olmak üzere Irak-ı Arab, Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgelerinde olan Celâyirîliler arasında anlaşmazlıklar ve sınır ihlalleri yaşanmıştır. Dolayısıyla 1380 yılına gelindiğinde Çağatay Hanlığı'nın etkin olması gereken bölgelerde, Muzafferîler, Serbedâriler, Kertler ve Toga Timurular arasındaki hâkimiyet kavgaları yüzünden geniş bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı.²⁹

²⁶ Marozzi, s. 37.

²⁷ Aka, *Emir Timur ve Devleti*, s. 2-3; Manz, *Timurlenk*, s. 45.

²⁸ Roux, s. 307.

²⁹ Aka, *Emir Timur ve Devleti*, s.1-2; Mustafa Kafalı, *Timur, İA, C. 12/1*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.339; Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu- Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393- 1402)*, TTK, Ankara 1989, s.10; Charlotte Stalter, *Türk Hakanı Timur*, Çev. Kurt Okay, Potiga Yay., İstanbul 2010 s. 199-200.

Emîr Timur, Barlas (Barulaslar³⁰) boyuna mensup olup³¹ Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nde Sıçan Yılı'na tekbül eden 8 Nisan 1336 Salı günü³² Keş şehrine bağlı Hoca Ilgar köyünde doğdu.³³ Babası Emîr Taragay âlimlere, salihlere büyük değer verip onların sohbetlerine meclislerine katılmış dindar bir beydi. Annesi Tekine Hâtûn' idi.³⁴

Barlas kabilesi Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın maiyetine verilen kabilelerdendi. Emîr Timur'un askeri gücünün temel direği olan Barlaslar Türkçe konuşan ve Müslüman bir boya dönüşmüşlerdir.³⁵ Barlasların lideri³⁶ olmak ve Çağataylıların boyunduruğu altında bir beyliğin sahibi olmak, ona gençliğinden itibaren yeterli gelmedi.³⁷ İç karışıklıklar ve Çağatay Hanlığı sonrasındaki belirsizlik Emîr Timur'un işlerini kolaylaştırdı. Çünkü bölgede merkezi bir yönetim ve düzene olan hasret nedeniyle halklar güçlü bir hükümdarın arkasında hizalandılar.³⁸ Roux, bu siyâsî ve dîni dengeleri kurarken Emîr Timur'un usta bir siyasetçi gibi davranarak *Moğollara karşı Türk, göçmene karşı şehirli, Şamana karşı Müslüman kartını*³⁹ oynadığını belirtmiştir.

Emîr Timur halkın beğenisini kazanan bu siyâset ile 1370 yılında Semerkand merkezli bir devlet kurdu.⁴⁰ Emîr Timur'un desteğiyle Altınordu tahtını ele geçiren Toktamış Han bir süre sonra ona düşmanlık beslemeye başladı. Memlûkler ile işbirliğine girdi ancak Emîr Timur ona büyük bir darbe indirdi.⁴¹ Toktamış Han üzerine giderken

³⁰ İbn Tagrıberdi, s. 347; Zeki Velidi Togan, "Emîr Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, C. 26, (1972), s. 75-78; Musa Şamil Yüksel, "Timur'un Yükselişi ve Batının Diplomatik Cevabı 1390-1405", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Dergisi*, (2005), s. 232.

³¹ Barlaslar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Reşideddin Fazlullah, *Câmi'üt-Tevârih (Dünya Tarihi)*, *Moğul Tarihi*, I. Kısım, Çev. W. M. Thackston, Yay. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard 1998, s. 106.

³² Beatrice F Manz, "Timür Lang", *EP*, C. 10, Leiden Brill (2000), s. 510-513; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.18; Cevdet Yakupoğlu, "Büyük Turan Hükümdarı Emîr Timur'un Candaroğlu İsfendiyar Bey ile Münasebetleri", *I. Milletler Arası Türkiye-Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu (08-10-2018)*, s. 1.

³³ İsmail Aka, "Timur, Din ve Ulema", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2002, C. I. s. 107; Aleksandr Yakubovskiy, *Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand*, Çev. Sabur Rasol, Haz. İlyas Kemalöglü, TTK, Ankara 2018, s.33; Kafalı, s.336; Cüneyt Kanat, Alican Mustafa, *Timur Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, İstanbul 2018, Yeditepe Yay. s. 10; Michael Shterenhis, *Timur ve Yahudiler*, Çev. Özgür Bostanoğlu, İleri Yay., İstanbul 2013, s. 60.

³⁴ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 25; Wilhem Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.19; İbn Arabşah, s. 31-32; Charlotte Stalker; Okay Kurt, *Türk Hakanı Timur*, Çev. Aydın Ayhan, Postiga Yay. İstanbul 2010, s.10

³⁵ Hayrunisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, Ötügen Yay., İstanbul 2015, s. 87.

³⁶ Bazı tarihçilerin aksine Togan, Emîr Timur'un soyunun bayağı olmadığı ve bir soylu olduğu iddiasındadır.

³⁷ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 57.

³⁸ Aka, *Emir Timur ve Devleti*, s. 3.

³⁹ Roux, s. 308.

⁴⁰ İbn Arabşah, s. 31-2; Alan, s. 13; Aka, *Timur ve Devleti*, s.10; Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarında Emîr Timur", *Bilgi*, C.31 (2004), s. 101-2.

⁴¹ Aka, "Timurlular", *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, s. 893.

diktirdiği Arap ve Uygur harfleriyle yazılmış kitâbe Emîr Timur hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. “*Bismi’l-lahirrahmanirrahim. Bizim uğrumuzda mücadele edenler(e gelince): Biz onlara elbette yollarımızı göstereceğiz/ gösteririz. Şüphesiz ki Allah her halde ihsan erbabıyla beraberdir.*” *Tarih yediyüz doksan üçte, Koyun yıl(ında), yerin (cihanın) sahibi, Turan sultanı Temür Bey, üçyüz bin asker ile ismi (İslâm) için Toktamış Han’a Bulgar Hanına yürüdü. Bu yere vasıl olup (bir) nişan (işaret) olsun diye bu anıtı inşâ ettirdi. Tanrı, inşallah bize adalet verecektir. Tanrı savaş etmeyen ahali (il kişi) ’ye şefkatli olacaktır. (il kişi) bize dua ile yâd edecektir.* Bu kitâbede kendini “Turan Sultanı olarak görmektedir ve Mogulluğa herhangi bir gönderme yapmamıştır. Kendi hânedanlığını kurmayı başaran Emîr Timur. Müslümanların emîri, Türklerin ise beyi olabilmeyi tesis etmeye çalışmıştır.⁴² Ermeni Toma Metsopski’ye göre “*Semer kand şehrinde Muhammed'in din ve tarikatında olup, iftiracı iblisin bütün dehşetli kinini, menfurluğunu ve mübhem sırlarını özünde toplamış, çok merhametsiz, hayasız ve zalim olan Timurlenk adlı bir şahıs meydana gelmiştir.*”⁴³ Metsopski, Emîr Timur döneminde bizzati yaşamış ve olaylara şahitlik etmiştir. Emîr Timur’un gayri Müslümlere karşı yaptığı uygulamalar nedeniyle ağır bir dil ile eleştirmiştir.

Emîr Timur Horâsan’a yaptığı sefer ile bölgedeki yerel güçleri ortadan kaldırdı. Serbêdarî lideri Hâce Ali Mûeyyed onun egemenliğini ilk kabul eden oldu. Kertler, daha sonra Canikûrbanîler itaat altına alındı.⁴⁴

Semer kand’daki iktidarını dünyanın diğer bölgelerine de taşımak için çaba sarf eden Emîr Timur, öncelikle Çağatay Hanlığı’nın bıraktığı siyâsî boşluğun etkilediği bölge halklarını hedefledi.⁴⁵ Böylece Türkistan, Moğolistan ve Harezmi bölgesi, Emîr Timur’un ilk başta hâkimiyeti altına almak istediği bölgeler oldu.⁴⁶ Hândmîr’in, “üç yıl seferleri”⁴⁷ olarak betimlediği bu mücadelenin sonucunda Emîr Timur hedeflediği alanı ve hatta daha fazlasını etkisi altına aldı. Belirli bir sistematığe göre düzenlenen, fetihlerinin sürdürülebilir olması, lojistik ve yönetsel açıdan gerekenlerin yapılabilmesi için sadece

⁴² Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, s. 87-88.

⁴³ Toma Metsopski, *Timurlenk ve Halefleri Tarihi*, s.183; Sinan Eren, *Tarihçi Gıyaseddin Ali Yezdî'nin Saadetnâmesi (Metin Tercümesi ve Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul 2015, s.49.

⁴⁴ Şahin, *Herat Bölgesi*, s. 60-62.

⁴⁵ Hândmîr, s. 104; Aka, “Timur Din ve Ulema”, s.110.

⁴⁶ Hayrunnisa Alan, “Timurlu Döneminde Hükümlerlik Anlayışı Kaynaklar ve Uygulama”, *Ölümünün 600. Yılında Emîr Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2005, s. 19.

⁴⁷ Manz, *Timur Lang*, s. 512.

yöneticilerin değil halkın da desteğini sağlamanın şart olduğunu bilen Emîr Timur için diğer Orta Çağ devletlerinde olduğu gibi hem sıradan halkın hoşuna gidecek⁴⁸ politikalar uygularken, aynı zamanda da ilim adamlarının da muhalefetini engelleyecek hususlar üzerinde durmuştur.⁴⁹

Hindistan'dan İran'a oradan Gürcistan'a, Gürcistan'dan Anadolu'ya orduyu dinlendirmeden ardı ardına sefere çıkaran Emîr Timur'un bu durumundan şikayetçi olan beylere verdiği cevap izlemiş olduğu yöntemin kaynağını ortaya koymuştur. *"Bu fetih ve zafer Yüce Tanrı'nın bir ihsanıdır ve ordunun azamet ve şevketinden asla şüphe edilemez. Yüce tanrı'nın inayetinin ne işler bitirdiğini, sor işleri kolaylaştırdığını hep birlikte gördünüz şimdi de düşmaları zebûn edecektir. Âl-i himmetli olmalı ve kalplerimizi Allah'a bağışlamalıyız ki, o da bize her işte medet versin."* Onun bu konuşması üzerine beyler ellerini açıp dua ederek Mısır ve Şam üzerine sefere çıkmak için hazırlıklara başladılar.⁵⁰ Bu savaşlarda kimi zaman tamamıyla zafer hedeflense de, kimi zaman da yerel liderlerin savaşız bir şekilde Emîr Timur'un hâkimiyetine girmesi sağlandı.⁵¹

Esterâbâdî, Emîr Timur'dan bahsederken yolu ve gidişi, Şerîat ve din yolundan sapma, emanet ve diyanet ilkesinden ayrılmış, haya ve ar perdesi yırtılmış oluşu, kalbinin karalığı ve tabiatının kötülüğü, nefesinin bozukluk hâşinliği, herkes tarafından kınanılan işler yapışı, esir etme, yakıp yıkma, zulüm, eziyet etme sık sık başvurduğu işler diyerek onu oldukça kötü bir şekilde tasvir etmiştir. Müslümanların canını malını korumak için onun İslâm ülkerinden kovup uzaklaştırması gerektiğine inanmıştır.⁵² Esterâbâdî, *Mısır Sultanı, hiçbir padişahın cesaret edemediği bir iş yapmış Emir Timur'un göndermiş olduğu elçiyi tutuklayıp Mısır'a göndermiştir. Bu duruma sebep olarak ise İslâm ülkesini korumak, namusunu ve haysiyetini ayakta tutmayı göstermiştir. Emir Timur Memlûklerden sonra yüzünü bir başka Müslüman devlet olan Osmanlı ülkesini dönüp*

⁴⁸ Bu politikalar halkın her zaman hoşuna gitmeyen mahiyette olmayabiliyor ve hatta bazen de itaatın sağlanabilmesi için vahşet boyutunda halkı korkutma olarak da tecelli edebiliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Michael H Hoeflich, "Regulation of Judicial Misconduct from Late Antiquity to the Early Middle Ages", *Law and History Review* C. 2. S. 1, (1984), s. 79 – 81.

⁴⁹ İbn Arabşah, s. 444-5.

⁵⁰ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 345-346; Ca'feri b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, Çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 2011, s.14.

⁵¹ Şahin, *Serbedârîler*, s. 319 - 20.

⁵² Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s.412-413.

onlar üzerine harekete geçmiştir⁵³ diyerek Memlûklerin Emîr Timur'a karşı tavrını övmüştür.

Emîr Timur, Yıldırım Bayezid ile olan Anadolu hâkimiyeti mücadelesinin Ankara Savaş'ına dönüşmeden hemen öncesinde yaşanan mektuplaşmalarda Emîr Timur'un gönlünden geçenleri doğru aktarabilsin diye dönemin önemli mûnşisi Mevlâna Şemseddin'e şunları yazmasını emretmiştir. *“Tanrı, kendi değerini ve mertebesini bilmesi, sınırlarını aşmaması için kuluna merhamet eder. Allah'a şükürler olsun ki, bugün dünyadaki ülkeler bizim hâkimiyetimiz altındadır. Bu ülkelerin sultanları bize itaat etmişlerdir. Âfâkın kumandanları bizden sadır olacak fermanımızı tanırlar. Dünyanın önde gelen hükümdarlarının tamamı bizim eşeğimize yüz sürmektedirler. Senin soyun gemici Türkmenlere dayanır ve biz bunu gayet iyi biliriz ki izaha gerek yoktur. Aklından gururu çıkar at. Bugüne kadar senin topraklarına saldırmadık. Sebebi, senin fereng kâfirlerine karşı gaza yapıyor olmanı iştitemizdir. Eğer biz senin üzerine yürürsek, Müslümanlar endişelenir, kâfirler mutlu olurlar. Sakın ola ki, atalarının yolundan çıkmayasın, sınırı aşmayasın ve gurura kapılmayasın, vesselam.”* Yıldırım Bayezid ise bu mektuba karşılık: *“Bu uydurma sözlerle beni korkutmak mı istiyor? Yoksa beni Acem padişahları gibi mi sanıyor? Ya ki dedikleri anlaşılmayan Deşt-i Tatarları gibi mi görüyor? Yoksa ordu toplama konusunda Hindistan askeri gibi mi sanıyor? Yoksa benim askerlerimi Irak askeri gibi birbirine düşmüş diye mi düşünüyor? Ya benim İslam gazilerimi Şam askerlerine mi benzetiyor? .... Birileri dünya malı ve ganimet için savaşıyorsa, bizler yalnızca îlâ-i kelimetullah için savaşıyoruz. Bizim askerlerimiz cennet arzusuyla Allah yolunda canlarını ve mallarını feda etmişlerdir. Onların darbelerinin sesinden pek çok ses çınlamış, askerlerimizin yay sesleri Haçlıların beyinlerine işlemiştir. Eğer biz onları deniz havuzlarına vursak, onlar düşüverirdiler. Eğer onları kâfir kanı dökme vazifei versek, onların kanını akıtırlar... Sözün hulasası şu ki, bizim bütün işimiz münkirleri önümüze katıp kovalamak, esirleri yığıp almak, ganimetleri toplamaktan ibarettir. Bu sözlerin seni hiç beklemeden bizim ülkemize doğru atlandırıcağını biliyorum. Eğer sen gelmezsen, karıların üç talakla boş olsun, Eğer sen benim yurduma gelir ben seninle savaşmaktan kaçarsam, o zaman da benim karılarım üç talakla boş olsun.”⁵⁴ Emîr*

⁵³ Esterâbâdî, s. 425.

⁵⁴ Nizamüddin Şâmî, s. 297; Şerefüddin Ali Yezdi, s. 339-340; İbn Arabşah, s. 291-294; Adurrahman Daş, “Ankara Savaşı Öncesi Timur İle Yıldırım Bayezid’in Mektuplaşmaları”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.15, (2004), s. 146-147; Stalter, s. 267-268.

Timur'un savaş sırasında halvete çekilerek : *“Ey kulların her sırrını bilen âlim, ey hakiri aziz, azizi hakir eden kudret sahibi, sen biliyorsun ki ben Bayezid’i senin isteğin sulh ve müsalemete davet ettim, fakat o senin emrinin hilâfına bunu kabul etmedi, temerrüd gösterdi, eğer bu sözlerim doğru ise şimdi hakkımı ve intikamımı ondan al diye müncaatta bulunmuştur. ”*⁵⁵

Bu iki mektuptan anlaşılıyor ki iki lider de yapmak istedikleri şeyi İslâmiyet adına yaptıklarını iddia etmişlerdir. 1402 yılında Emîr Timur’un galibiyetiyle neticelenen Ankara Savaşı sonrasında Yıldırım Bayezid esir düşmüş⁵⁶ Osmanlı Devleti fetret dönemine girmiştir.

Emîr Timur Semerkand’a tek başına hâkim olabilmesi nedeniyle dönemin doğu ve batı halkları arasındaki en önemli ulaşım kanalı olan İpek Yolu üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmuş ve bu sayede Timurlu Devleti dünyanın en güçlü devletlerinden biri haline dönüşmüştür. Semerkand dünyanın merkezi konumuna bu devirde ulaştı. Bu dönemde hammaddenin ve batıda olmayan değerli ürünlerin doğudan getirilmesi zorunluluğu Timurluları, güçlü bir orduya ve sürdürülebilir bir ekonomiye sahip kıldı. Cengiz Han dönemindeki yağmalamalar ve katliamlar nedeniyle unutulmaya terk edilen Semerkand, küllerinden doğarak devrinin en muhteşem mimarî eserlerine ev sahipliği yapmıştır.⁵⁷ Emîr Timur Çin’e doğru sefere çıktığında her başlangıcın bir sonu olduğu gibi vücudunda çıkan yaralar hastalığının başlamasına neden oldu. Hastalığının yedinci gecesi 18 Şubat 1405 Çarşamba gecesi, Tebrizli meşhur hekim Mevlânâ Fazullah’ın⁵⁸ müdahalelerine rağmen kurtarılamayarak yetmiş bir yaşında⁵⁹ öldü.⁶⁰

Emîr Timur’un ölümünden sonra devlet yaklaşık yüz yıl daha yaşadı. Mîrza Şâhruh, Ulug Bey, Mîrza Hüseyin Baykara en önemli hüküdarları olarak tarihe geçtiler. Timurlu devleti, 1507 yılında Özbekler tarafından yıkıldı. Timurlu soyundan gelen Zahiraddin Muhammed Babür tarafından 1526 kurulacak Babürlü Devleti Hindistan’da çok uzun

⁵⁵ Nizamüddin Şâmî, s. 307.

⁵⁶ el-Hüseyinî, s. 3.

⁵⁷ Hoeflich, s. 82.

⁵⁸ el-Hüseyinî, s. 48.

⁵⁹ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 448; İbn Arabşah, s. 365-366; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.68.

⁶⁰ İbn Arabşah, s. 367; Şerefüddin Ali Yezdi, s. 57; Tacü's Selmani, *Tarihname*, Çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 1988, s. 20; el-Hüseyinî, s. 47-48; Kafalı, s.345.

müddet varlıklarını sürdürmüş ve 1858 yılında yıkılmıştır.⁶¹ Şehzade Mirza Gulam Muiniddin Cavid Şah Bahadır, hânedanın günümüzdeki temsilcisidir.⁶²

1.2. EMİR TİMUR'UN İSLÂM DİNİNE BAKIŞI

Orta Çağ'da devletler için, koruduğu ve liderlik ettiği toplumun dini ile bir irtibat kurması temel itibariyle bir varlık meselesiydi.⁶³ Günümüzde anlaşılması zor olsa da o dönemde devletlerinin dîni açıdan hükmettikleri toplum ile aynı dine sahip olması, hükümdarların diniyle bütün toplumun dininin birlikte değişmesi gibi durumlar oldukça önemlidir.⁶⁴ Emîr Timur'un yaşadığı dönemin şartları değerlendirildiğinde, Çağatay Hanlığı sonrasında yaşanan kargaşanın Cengiz Han'dan sonra buradaki topluluklara verdiği zarar açıkça görülür. Devrin insanların birincil problemi Moğollar gibi göçebe olmak, Araplar ya da Acemler gibi yerleşik olmak, Şamanizm'e veya Müslümanlığa intisap etmiş olmak gibi sorunlardan ziyade kargaşadan ve iç karışıklıklardan uzak yaşama isteğidir.⁶⁵ Dolayısıyla burada din veya etnik aidiyetlerin seçiminde en doğru ya da en haklı olmaktan daha çok en çok taraftarı bulunan veya en kolay tatbik edilebilen bir dîni ve siyâsî kimliğin daha avantajlı olacağı ortadadır. İslâmiyet'in diğer dinlere göre savaşmaya ve ganimet sistemine daha uygun olduğu bilinmektedir.⁶⁶ Ayrıca, Türk olmak da Moğol kimliğine göre bölge halkı açısından daha tercih edilebilirdi. Çünkü Türkler hem Asya'nın gerçek mensuplarıydı hem de Moğollar gibi yerleşik hayata uzak değillerdi. Dolayısıyla Emîr Timur'un böyle bir kimlikle ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin bunlar olabileceği değerlendirilmektedir. Buradan hareketle Emîr Timur'un günümüzde düşünüldüğünde mantıklı gelmeyen hareket tarzının, Orta Çağ dinamikleri açısından zamanına da uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁷ Emîr Timur, Çağataylı değil

⁶¹ Timurlular aile soyağacı ayrıntılı bilgi için bkz. (Ek1).

⁶² Osman Sertkaya, "Timürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v. 32-43)", *Sanat Tarihi Yıllığı*, C. 9-10, (1979), s. 246-7.

⁶³ Mehmet Evkuran, "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2. S. 4, (2003), s. 38.

⁶⁴ İlker Sever, *Türkiye'de Orta Çağ Tarihçiliği Dünü, Bugünü ve Sorunları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2006, s. 28.

⁶⁵ Manz, *Timurlenk*, s. 70.

⁶⁶ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.51.

⁶⁷ Evkuran, s. 41.

Cengizli düzenini yeniden ihya etmek, bunun yanı sıra İslâm'ı koruyup yaymak ve bozulan dünya düzenini yeniden tesis etmek için bir politika ortaya koymuştur.⁶⁸

Emîr Timur'un ortaya çıktığı devirde bölgedeki hâkim din İslâm olsa da, henüz birkaç yüzyıl önce bölgede egemen olan inanışlardan Zerdüştlük, Maniheizm, Şamanizm, Hristiyanlık ve Budizm'in kalıntıları hala vardı.⁶⁹ Cengiz Han'ın varisi olduğu iddiasında bulunan ve onunla kan bağı olan evlatlarını her gittiği yere götürerek bu meşrûiyeti elde etmeye çalışan Emîr Timur⁷⁰, Cengiz Han ve tebaasının Budist veya Şamanist olduğunu biliyordu. Müslüman-Türk bir lider için Budist-Moğol bir önderin devamı olduğunu iddia etmek kendi için de çelişkili bir durumdu. Roux, Emîr Timur'un Türk gibi davranırken aslında Moğol kalabilmeye çalıştığını ve egemenliğinin meşrûiyetini Cengiz Han'dan almaya gayret ettiğini dile getirmiştir.⁷¹ Bu vesileyle Emîr Timur, özellikle Anadolu ve Mısır'daki fetihlerinde İslâm'ı yoğun temalı olarak kullanarak batıdaki Osmanlı ve Memlûk İmparatorluklarına karşı propaganda işine girerken, doğuda her zaman Cengiz Han'ın adını ve silsilesini hatırlatarak buradan başarıyla meşrûiyet devşirmiştir.⁷²

Cengiz Han soyundan geliyor olmak Çağatay topraklarına hâkim olan ve Cengiz Han soyundan gelen kukla bir han atama ihtiyacı hisseden Timurlularda özel bir anlam taşımaktaydı. Çağatay ülkesinde yüksek bir saygı ve itibar ifadesi olan Küregen (Gürgân) unvanını kazanmak ve soyu anne tarafından Cengiz Han'a ulaşan evlatlara sahip olmak amacıyla Cengiz Han soyundan gelen kadınlarla evlilik⁷³ yapan Emîr Timur, Saray Mülk Hanım ile yaptığı evliliğini kullanarak kendisinin Cengiz Han'ın varisi olduğunu iddia etti⁷⁴ o dönemde de kimine göre zayıf bir delil görünmesine rağmen⁷⁵ bu gerçeklik Emîr Timur'un Cengiz Han gibi davranmasına engel olamamıştır.⁷⁶

⁶⁸ Ali Rıza Yağlı, *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014, s. 67.

⁶⁹ Roux, s. 311; Marozzi, s. 42 - 3; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 529 - 30; Berl, s. 178-9; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi* s. 181; Lewis, s. 155-6; Shterenshis, s. 45-46.

⁷⁰ Meltem Delen, "Emîr Timur ve Yönetim İlkeleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, C. 73, (2017), s. 150.

⁷¹ Roux, s. 308.

⁷² Buryakov, s. 926; Manz, *Timurlenk*, s. 26; Alan, s. 16.

⁷³ Musa Şâmil Yüksel, "Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı", *Türk Etütleri*, C.4, S.8, (2010), s. 2048.

⁷⁴ Togan, s. 82; Manz, *Timur Lang*, s. 511.

⁷⁵ Lewis, s. 118.

⁷⁶ Aka, *Emîr Timur ve Devleti*, s. 8.

Emîr Timur, Cengiz Han gibi görünmek için İslâm dininin öngördüğü şeriatı uygulamaktan kaçındı. Kendisini Cengiz Han'ın varisi olarak göstermeye çalıştığı için onun yasalarını kaldırmadı.⁷⁷ Fakat değiştirerek topluma uygun olan bir şekle getirmeye çalıştı.⁷⁸ Cengiz Han'ın hânedanının halkı adeta köleleştirdiği bu yasalar, Çağatay Hanlığı'nın batıdaki hükümranlığını kaybetmesinin en önemli nedenlerinden biri olduğu için Emîr Timur yeni düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. Çünkü Cengiz Han Yasası tam anlamıyla bir Orta Çağ diktatörlüğünün ve barbarlığının Cengiz Han veya istediği herhangi bir akrabası istediği kadının ırzına geçebiliyor ve kadınların kendilerinin keyfine göre hanedana arz edilmesini isteyebiliyor, at hırsızlığıyla suçlanan insanlar oldukça ağır külfetler altına sokulabiliyor, misafir kabul etme zorunluluğu en üst derecede kabul ediliyor, fakat aynı zamanda misafir edilenin de bir ikramı ne kadar değerlendirebileceğine dair katı sınırlamalar getiriliyor, sofrada adabının ihlalinde dahi ölümcül cezalara hükmedebiliyor, devletin düzenini bozmaya tehdit olarak değerlendirebilecek herhangi bir bireysel veya toplumsal hedefin en güçlü bireyler tarafından yok edilerek yağmalanması ve varlığının müsadere edilmesi normalleştiriliyor, ana-babaya karşı itaatsizliklerin sonucunda insanların yerine göre idam bile edilebilmesine hükmedilebiliyor ve benzeri sertlikte ve keyfilikte maddeler çekinmeden uygulanabiliyordu.⁷⁹

Timurluların din konusunda esnek davranmalarının nedeni eskiden gelen geleneklerdir. Gök Tanrı inancı arkaik bir yapıya sahip olduğu için kolaylıkla başka bir dinin kurallarına inanılabilecek unsurlar içermektedir. Öncelikle Gök Tanrı inancında en büyük bir tanrı bulunmaktadır. Buna ek olarak Türk ya da Moğol hükümdarlar, bu tanrının yeryüzündeki temsilcisidir ve tanrı adına elinde olan bütün mülkün ve insanların sahibidir. Devletin düzeni, aynı tanrının düzeni gibi eksiksiz ve mükemmeldir. Dolayısıyla yeryüzündeki düzenin başındaki lidere de aynı tanrıya itaat edildiği gibi itaat edilmelidir. Devletin yapısı kutsaldır ve tebaanın hepsi bu kurallara uymalıdır.⁸⁰

⁷⁷ İbn Arabşah, s. 431.

⁷⁸ Aka, Timur, s. 176.

⁷⁹ Ahmet H. Özdemir, "Klandan İmparatorluğa Cengiz Han'ın, Soyu, Yetiştirdiği Ortam Çocukluğu Kişiliği ve Yasası-Psikotarih Bağlamında Bir Deneme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S.1, (2011), s. 47.

⁸⁰ Tezcan, Emîr Timur Devrinde Din-Devlet İlişkileri, s. 419; Musa Şamil Yüksel, *El-Makrîzî (Kitâb Es-Sulûk) ve İbn Hacer (Inbâ' El-Gumr) 'de Emîr Timur İle İlgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Emîr Timur Tasviri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2001, s. 120.

Bir bütün olarak ele alındığında, ilk başlarda olmasa da daha ilk yüzyılında İslâm da benzeri bir bakış açısına kavuşmuş durumdadır. Tek büyük Allah inancı ve altında da yeryüzündeki gölgesi⁸¹ hükmündeki İslâm hükümdarlığının neredeyse birebir Orta Asya dinlerine uyum sağlaması sayesinde Moğolların ve Türklerin geleneğini devralmış Timurluların İslâma intibakları kolay olmuştur. Bunu etkileyen faktörler arasında İslâmiyet'in kutsal kitabı Kûr'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı hükümler de kolaylaştırıcı olmuşlardır.⁸² Ulu'l-emr'e boyun eğme ile yerlerin tanrı adına sahibi olan Türk hükümdarına itaat etme arasındaki bağlantı, Orta Çağ'da sayıca hızla artan İslâm devletlerinin inançsal altyapısını sağlamıştır.⁸³ Emîr Timur fetihlerinde Allah'ın yardımına güvenmiş ve mücadelesinde güç olarak bu düşünceden faydalanmıştır.⁸⁴ Bu inancını Toktamış Han ile yapmış olduğu savaşta göstermiş, bütün ordusunu attan indirerek toparlamış kendisi ata tekrar binerek saflarını bizzat düzenleyerek iki rekât namaz kılmıştır. Benzer bir durumu 1401 yılında Şam'da askerlerini attan indirterek elli kişiyle bir tepenin üstüne çıkarak iki rekât namaz kılıp, alnını toprağa dayayarak yüce Tanrı'dan yardım ve zafer dileyerek göstermiştir daha sonra Şam ordusunun üzerinde üstünlük sağlayıp orduyu dağıtmayı başarmıştır.⁸⁵ Bütün savaşlarına başlamadan bu şekilde namazını kılıp Allah'ın yardımına ve korumasına teslim olmuştur.⁸⁶

Emîr Timur'un çok önem verdiği hususlardan birisi de kâfirlere karşı cihat edilmesi ve İslâmiyet'in yayılmasıdır. Bu amaçla daha çok Ermeniler ve Gürcüler gibi Hristiyan topluluklar üzerine ve Moğolistan, Hindistan ve Çin gibi kâfir ve putperestlerin yaşadığı bölgelere seferler düzenlemiştir. Emîr Timur Tiflis'e geldiği zaman “*Geçmiş padişahlar ve sultanlar ellerinde o kadar güç ve kuvvet olmasına rağmen Müslüman olmayan Gürcülere memleketin ortasında saltanat iddiasında bulunacak kudreti bırakmışlardır. Putlar kendilerine yardım edemeyeceği halde putperestler bile kendi dinlerinin aleyhinde olan kimseleri yok etmek için çalışırken, Allah kendilerine yardım edeceğini vaat*

⁸¹ Muaviye b. Ebu Sufyan, İslâm tarihinde Allah'ın yeryüzündeki gölgesi tabirini ilk kullanan hükümdar olmuş ve günümüze kadar farklı İslâm devletlerinde hükümdarlar için bu unvan kullanılmaya gelmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Aminullah Elhady, “Religion and Religious Language A Religious Symbolism for Nonreligious Purposes” Ri'ayah: *Journal of Social and Religious*, C.3, S.1, (2018), s. 129

⁸² Nisâ Sûresi – 59 “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz-Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”

⁸³ Yüksel, *Emîr Timur Tasviri*, s. 56-7.

⁸⁴ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 82.

⁸⁵ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 358.

⁸⁶ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 193-194.

etmesine rağmen Müslümanların bu kâfirleri iktidarda bırakmalarını aklım almıyor. Şimdi hükümdarlık Allah'ın fazlı ve keremle bize geçtiğinden islam dünyasını onların kötülüklerinden temizlemek ve bunu Allah'ın lütfuna nail olmak için bir vesile bilmek bizim için vaciptir” diyerek Gürcülere karşı savaşa girişmiş ve birçok kale ele geçirmiştir.⁸⁷ Tiflis'i ele geçirmesinin ardından Gürcü Kralı Bagrat ailesiyle birlikte esir düşmüştür. Emîr Timur tutsak Gürcü Krala Müslüman olmasını teklif etmiştir kral da bu teklifi kabul edip Müslüman olmuştur. Bunun üzerine dostluk anlaşması yaparak Kral Bagrat'a ödül ödül olarak ülkesini geri vermiştir.⁸⁸

Gibbon: “ O dininde, bir ortodoks değilse bile gayretkeş bir Müslüman'dı. Fakat onun kusursuz anlayışı, bizi hurâfelere inanma anlamında alâmetlere ve kehânetlere, ermişlere ve müneccimlere gösterilen hürmetin sadece siyâset aracı olarak kullanıldığına inandığını belirtmiştir. Putpereslere hoşgörüsüz olan Emîr Timur Ehlî Kitâb'a, Yahudilere ve Hristiyanlara daha hoşgörülü olmuştur” diyerek batılı araştırmacıların Emîr Timur'a bakışını açıklamıştır.⁸⁹

Timurlularda da diğer Türk-Moğol geleneğindeki Orta Çağ devletlerindeki gibi hükümdarların ellerinde tutmak istedikleri yetkiler din, askeriye ve adliye üzerine olan kararlara yönelikti.⁹⁰ Hz. Peygamber ve onu takip eden hâlifelerinin de belirtilen konularda tartışmasız otorite olarak hareket etmişlerdir. Timurlularda İslâmiyet anlayışı hâkimiyet altına aldığı bölgelerdeki halkın İslâmiyet'i benimsetmeleri konusunda zorluk yaşamamışlardır. Buna Şiî veya Sünnî fark etmeksizin özellikle Acem toplulukların değer yargılarıyla çelişmeyen İslâmî öğelerin uygulanması da eklenince Timurluların büyük topraklara hükmetmesinin önünde engel kalmamıştır.⁹¹

Emîr Timur: “Gökyüzünde tek bir Güneş ve tek bir Ay vardır, o zaman dünyada iki hükümdar nasıl olabilir?” bu düşünceyle bütün Cihanda rakip kabul etmediğini belirtmiştir.⁹² Nitekim İspanyol elçisi geldiğinde, Emîr Timur, İspanyol kralından *oğlum*

⁸⁷ Aka, *Emîr Timur ve Devleti*, s. 12-13; Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, s. 26-27; Şerefüddin Ali Yezdi, s. 415; Kanat, s. 93-94; el -Hüseynî, s.10.

⁸⁸ Umut Kansoy, *Timur Dönemi Sikke Basma Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü*, İstanbul 2003, s. 30.

⁸⁹ Shterenhis, s. 142.

⁹⁰ Tezcan, s. 419.

⁹¹ Tüzükât, s. 119.

⁹² Şerefüddin Ali Yezdi, s. 92; Aka, *Emir Timur ve Devleti*, s. 107; Aka, “Timur Din ve Ulema”, s. 111; Neslihan Yücedağ, *Emîr Timur'un Savaş Stratejileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE*, Tokat 2005, s. 34.

diye bahsetmiştir. Aşağılayıcı olarak kabul edilebilecek olan bu tutum, Emîr Timur'un kendisini sadece Timurluların değil, bütün dünyanın hâkimi olarak gördüğünü anlatmaktadır.⁹³ Yazdı bu konuyla ilgili olarak Zafernâme'de Emîr Timur için; “*Tanrı Teâlâ yeryüzünün padişahı olsun diye takdir buyurmuş*” ifadesini kullanarak ona ilahî güç yüklediğini belirtmiştir.⁹⁴ Ayrıca Hz. Peygamber de “*Ben, kılıç peygamberiyim*” sözüyle “*Cennet kılıçların gölgesi altındadır*” demek istemektedir. İktidar ve devlet bahçesi kılıç suyuyla parlamıştır. Ümit ve güvenlik fidanı, kılıç suyuyla zafere ulaşmıştır. İfadelerinden hareket ile Emîr Timur'un fetihlerinde esas aldığı düşünce temelini bu şekilde meşrûlaştırmıştır.⁹⁵

Çok geniş sınırlara ulaşan Timurlular, zamanla şeriat gibi bağlayıcılığı olan kanunları Emîr Timur'un Yasası'yla kolaylıkla değiştirilebilmiştir. Müslüman teba bunu bir problem olarak görmemiştir. Çünkü Emîr Timur, kabul ettiği İslâm dinine zaman zaman aykırı bir biçimde zaman zaman yasalar dayatmakta⁹⁶ fakat etrafındaki önemli din ve bilim insanlarıyla bu konuya meşrûiyet getirmeyi amaçlamaktaydı.⁹⁷ Bu nedenle din büyüklerine büyük hürmet göstermiştir.⁹⁸ İmamlar ve fazıl kişiler Emîr Timur'un meclisinde şeriate uygun olarak yaşamışlar bu kuralları hânedan üyelerinin yaşamlarında da çeşitli uygulamalar da görülmektedir. 1374 yılının mart ayında Emîr Timur'un oğlu Cihangir'in Hanzâde Hanım ile şeriate uygun olarak nikâhlanması ve düğüne gelen ulema, kadılar ve şehir eşrafına izzeti ikramda bulunmuş olması onun İslamîyet'e uygun yaşamaya çalıştığını göstermektedir.⁹⁹

Emîr Timur düğün konusunda olduğu gibi ölüm konusunda da İslamîyet'in esaslarını uygulamıştır. Emîr Timur'un Tagayşah adında bir kızı vardı ama onu çok sevdiği için Aka Begi adıyla anardı. Emîr Musa'nın oğlu Muhammed Bey ile evlendirmiş ve bu evlilikten Sultan Hüseyin adında bir torunu olmuştur. Aka Begi hastalığa yakalanmış hiçbir hekim çare bulamayarak vefat etmiştir. Emîr Timur bu ölüm üzerine kızının ruhu için fakir fukaraya yemek verip sadaka dağıtmış ve birçok hayır işlemiştir.

⁹³ Clavijo, s. 141.

⁹⁴ Şerefüddin Ali Yazdı, s. 92.

⁹⁵ Şerefüddin Ali Yazdı, s. 197-198; Kishimjan Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm El- Evâ'il (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul 2001, s. 22.

⁹⁶ Tezcan, s. 420.

⁹⁷ İbn Arabşah, s. 431.

⁹⁸ Nizamüddin Şâmî, s. 169.

⁹⁹ Şerefüddin Ali Yazdı, s. 108-109.

1389 yılında Emîr Timur'un babası Taragaybek'in eşi olan Mehd-i Ulyâ Kadak Hâtûn vefat ettiğinde de sadaka dağıtıp fukaraya yemek vermiştir.¹⁰⁰ Her üç durumda gösteriyor ki İslâmî gelenekler, Emîr Timur'un hayatının her anında etkili olmuştur.¹⁰¹

13. yüzyıldan itibaren Asya'da ki Müslüman topluluklar için kargaşa dönemi başlamıştır.¹⁰² Çünkü Emevî ve Abbâsî gibi merkezi bir İslâm devletinin yokluğu yüzünden bölgesel güçler birbiriyle çekişmeye başlamış ve bunun üzerine Moğolların acımasız işgalleri yaşanmıştır. Böylece halklar sertlikten nemalansa da merkezî bir devletin egemenliğini tercih eder hale gelmişlerdir. Böylesine karmaşık bir ortamda, herhangi bir dini veya dîni anlayışın diğerine üstün görmeden sadece kendi devletinin egemenliğini düşünen ve bunu uygularken de sert davranabilen Timurlular, halk tarafından göreceli olarak daha kabul edilebilir olmuştur.¹⁰³

Emîr Timur'un yokluğunda ülkesinde ve halkı arasında neler olup bittiğini soruşturup, ülke meselelerini dikkatle öğrenmeye önem vermiştir. Seyyidleri, kerâmet sahibi velilere gerekli ikramlarda bulunup ilim ve fen ehlinin mertebelerini yükseltmiştir. Fesatçıları saf dışı edip, mürtedlerin soyunu kurutup, zina yapanları boğdurmuş, hırsızları astırmıştır. Böylece yerine göre siyâset ve devlet idaresinde İslâmî kuralların yerine göre Cengiz Han'ın yasalarını uyguladığı görülmektedir.¹⁰⁴

Timurlulardaki esnek politik din anlayışı, halkın da din serbestisine neden olmuştur. Emîr Timur'un fetih politikasının ana nedeni İslâm dinini yaymak değildi. Fethedilen yerlerde İslâm dininin seçilmesini zorlamaya dair bir faaliyet içine de girilmemiştir. Ama İslâm dinini koruyup kollanmaya büyük önem verildiği bilinmektedir. Hânedanın esas amacı elden geldiğince büyük toprak parçalarında ve stratejik olarak önemli bölgelerde alan hâkimiyeti sağlamak olduğu için daha önceki yüzyıllardaki İslâmî fetihlerde olduğu gibi halkın diniyle ve diyânetiyle ilgili politikalara emek veya zaman harcanmamıştır.¹⁰⁵ Bu dîni serbestlik, çoğu zaman Timurluların lehine olmuş ve Osmanlılar ve Memlûkler gibi halkın dinine daha fazla karışan devletlere karşı mücadelede avantaj sağlamıştır.

¹⁰⁰ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 181-182.

¹⁰¹ Nizamüddin Şâmî, s. 116; Şerefüddin Ali Yezdi, s. 131-132.

¹⁰² Sadri, s. 231.

¹⁰³ Yüksel, *Emîr Timur Tasviri*, s. 25.

¹⁰⁴ İbn Arabşah, s. 348.

¹⁰⁵ Tezcan, s. 420.

Tasâvvûf ve tarikat bağlantıları bu noktada fayda sağlamıştır. İleride ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi Horâsân'ı fethinden sonra ahaliyle buluşurken, İbni Arabşah, Emîr Timur'un zamanın meşhur şeyhlerinden biri olan Zeyneddîn Ebûbekr-i Tabâyâdî ile görüşmeden sonra Timur'un farklı işaretlerden etkilenerek artık dünyanın liderliğine soyunabileceğini kaydetmiştir.

Ebûbekr-i Tabâyâdî çoğu kaynakta ismi bulunmasa da bölgenin etkili veli kullarından biri olmalıdır. Çünkü Emîr Timur kendisiyle bizzat görüşmüştür. Aka'ya göre normalde kendisinden korkulmasını ve çekinilmesini bekleyen Emîr Timur, Tabâyâdî ile karşılaştığında kalbinde ürperti olanın kendisi olduğunu belirtmiş ve bunun Tabâyâdî'nin uhrevî gücünün yüksek olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu rivayette, Emîr Timur'un ilahî ve uhrevî bir takım hislerle dolu bulunduğu ve karşısındaki bir din adamına duyduğu samimi duygular yer almıştır.¹⁰⁶ Yeni fethettiği bir mekânda saygı duyulan bir din adamına değer verip iltifat etmek politik bir hareket olarak algılanabilir fakat bunun tamamen duygulardan soyutlanmış bir mahiyette gerçekleştiğini de söylemek mümkün değildir. Emîr Timur'un İslâm büyükleriyle ilk karşılaşması Tabâyâdî ile olmamıştır dolayısıyla Emîr Timur'un zihninde bir din adamı tasavvuru zaten mevcuttur fakat Tabâyâdî'den etkilendiğini belirtmesi ve özellikle Tâbâyâdî omzuna dokunduğunda “gök kubbenin üstüne çöktüğünü” ve kalbindeki haşyetle “yer ile gök arasına sıkışıp kaldığını”¹⁰⁷ söylemesi onun din konusunda duyarlı olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸

Emîr Timur'un tebasının durumunu araştırmak için adalet temin edip yardımlarda bulunmak içinde çevre memleketlere ülema ve emîrler göndermiştir. Beylekân¹⁰⁹ Emîr Timur tarafından imar edildikten sonra İran ve Turan'ın çeşitli yerlerinden gelen önemli kişileri bârgâh-ı âlempenâh da toplamıştır. Emîr Timur din konusunda önemli tartışmalar yaptırmıştır. “*Âlimler daima padişahlara önemli nasihatlerde bulunmuşlar, hayırlı işlere teşvik etmişler ve yanlış davranışları yasaklamışlardır. Sizler ise zamanında hiç irşad işiyle uğraşmıyorsunuz. Ne yapıp ne yapmamam konusunda bana bir şey söylemiyorsunuz*”. Bu sözler karşısında onlar ise özür dileyerek Emîr Timur'a şu cevabı verdiler: “*Allah'a hamdolsun ki, hazrete olan kulluğumuz bizi yol göstermekten ve*

¹⁰⁶ İbn Arabşah, s. 63-4.

¹⁰⁷ Aka, “Timur Din ve Ulema”, s. 108-09.

¹⁰⁸ İbn Arabşah, s. 63.

¹⁰⁹ Mustafa Şahin, “Beylekân'ın İmarı ve Bu Sırada Şîrâz'da Meydana Gelen Yolsuzluğun Cezalandırılması” *Gümüşhane Üniversitesi SBE Elektronik Dergisi*, C.9, S.22, (2018), s. 448.

nasihatlar vermekten kurtarmıştır. Çünkü sizin yaptığınız tüm işler ve söylediğiniz sözler devletin güçlü olması için doğru yol içindir.” Bu sözler karşısında Emîr Timur itiraz ederek *“Sizler benim gönlümü hoş tutmak istiyorsunuz, ama bu sözler beni hoşnut etmiyor. Ben bu sözleri size halk bana inansın ve ondan bana fayda gelsin diye söylemedim. Allah’a şükür ki, biz, bu tür sözlere ihtiyacımız olduğu dönemi atlattık. Benim amacım başka. Sizler, her biriniz bir şehirden geldiniz ve elbette o şehirdeki iyi ve kötü şeylerden haberdarsınız. Divan beyleri ve darugaların ne işler yaptıkları konusunda beni bilgilendirir. Eğer şeriatla ve adaletle iş yapmıyorlarsa, söyleyin gereğini düşüneyim; zorbaların ve zâlimlerin ellerini fakirlerin ve biçarelerin başlarından uzak tutayım”* dedi. Âlimler ve fazıllar bu sözler üzerine ellerini açıp dua edip bildiklerini Emîr Timur’a anlattılar. O bu meclisteki ilmi, takvası, zühdü ve fetvalarıyla meşhur bazı kişileri seçip, her birinin yanına dîvân kâtipleri vererek fakirlerin, yoksulların ve halkın ahvalini soruşturmaları için birer şehre göndermiştir. Bu durum karşısında Emîr Timur: *“ Allah’a şükürler olsun, niyetimiz gerçekleşti. Bundan sonra amacımız halkın refah ve mutluluğu için çalışmak, her yeri mamur ve abadân yapmaktır. Bugünden itibaren her ne olursa bize arz edin ki, biz de onun gereğini yapıp kötülüğün önünü alalım”* dedi.¹¹⁰ Buradan yola çıkarak Emîr Timur’un ne dendi plânlı ve sistematik bir din anlayışına sahip olduğunu anlıyoruz. Emîr Timur’un dini bakış açısıyla hâkimiyet anlayışı gereği olarak Allah’ın inâyeti ile tahta oturmakta ve Allah’ın yeryüzündeki gölgesi sayılmakta; saltanat da peygamberliğin doğal bir neticesi olarak kabul edilmekte ve hilâfet makamına ihtiyaç duymuştur. Bu anlayışla din ve devlet, birbirinin tamamlayıcısı olan ikiz kardeş olarak telakki edilmekte, yani Hükümdar (saltanat) olmadan din, din olmadan da hükümdar bir anlam taşımamıştır.¹¹¹

¹¹⁰ Nizamüddin Şâmî, s. 342-343; Şerefüddin Ali Yezdi, s. 421; İbn Arabşah, s. 348.

¹¹¹ Musa Şâmil Yüksel, “Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi’nde Sultan”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, (2009), s. 243-4.

1.2.1. EMİR TİMUR'UN SÜNNÎ VE ŞİÎ MEZHEPLERE BAKIŞI

Sünnî bir çizgide yetişen Emîr Timur, hâkimiyetine aldığı bölgelerde Şîilik ile karşılaşmıştır. Emîr Timur'un devrinde halkın büyük kısmı Sünnî ve Hânefi fıkıh mezhebinden olduğunu söylemek tam olarak durumu doğru olarak açıklayamamaktadır. Batı İran'da genelde Şâfi'lik olmasına rağmen, Hânefilik doğuda hâkim mezhepti. Ancak birçok yerleşim bölgesi de karışık nüfusa sahipti. Rey, Varamin, Kûm ve Kâşân gibi şehirler, Gılân, Mâzenderân, Hûzistan ve Doğu Kûhistan ve bunlardan başka Horâsân'daki Sebzvâr gibi bölgeler Şîi'liğin yahut daha doğru bir tabirle İsnâşeriye'nin (On İki İmam) merkeziydi.¹¹²

Emîr Timur şeriat fikrini uygulamaktan kaçınarak çoğu zaman kendi yasalarını din kuralları yerine koydu.¹¹³ Nitekim din anlayışı olarak İslâm'ın belli bir kısmını uygulamaya çalıştı. Tüzügat'ta bu durum şöyle kaydedilmiştir: “*Yine ferman verdim; bizim elimize geçen her memlekette oranın ulemâ, fuzelâ, Seyyîd, dervişler, halvete çekilen abidlerine suyu, aylık maişet tayin kılınlar... Her yer, her şehirde geçmiş evliyalar mezar ve makbarelerine yer-su vakf edip, kilim, taam ve çiraklarını temin etsinler. İlk önce, Emirü'l-mü'minin Hazreti Ali Şahı Merdan İbn Ebû Talib kerremallahü vechehü ravzalarına Dicle, Necef yerlerinde vakıf ayırsınlar. Kerbelâ şehidi İmam Hüseyin radiyallahü anh, evliyalar reisi Şeyh Abdulkadir Geylanî, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe rahmetullahi aleyh ve bunlardan başka Bağdat'taki her evliyâ, meşâyih mezarlarına layık tarzda yer-su vakıf belirlesinler. İmâm Musa Kâzım, İmâm Muhammed Taki, Selman-ı Farisi'lere Cezîre ve Medâin'den verimli arazileri vakıf kılınlar. İmam Ali ibn Musa'nın mübarek ravzalarına, Kütahbest nahiyesi ve Tûs şehri etrafındaki yerlerden vakıf etsinler. Ve kilim, çerağ, taamlarını temin etsinler*”.¹¹⁴

Emîr Timur'un kendisinin dikte ettirdiği iddia edilen bu uzun alıntıda Timurlulardaki din anlayışına dair önemli veriler bulunmaktadır. Öncelikle *ulemâ, fuzalâ, seyyîd, dervişler ve halvete çekilen abidler* sınıfları maaşa bağlanarak bu gibilerin geçimlerinin devlet tarafından karşılanacağı bildirilmiştir.¹¹⁵ Bunlar günümüz dilinde din

¹¹² Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm El- Evâ'îl*, s. 14.

¹¹³ Tüzükât, s. 29.

¹¹⁴ Tüzükât, s. 119.

¹¹⁵ Hurşit Davran, “Emîr Timur'un Pirleri”, Çev. Ayhan Çelikbay, *Ankara Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi*, S. 15, (1997), s. 26.

bilginleri, ahlâkı ve takvası üstün insanlar ve kendilerini ibadete vermiş ve halk tarafından velî olarak bilinen tarikat ehlidir. İlk bakışta dinine bağlı ve halvette yaşayan herkese yönelik olduğu düşünülen bu hükmün geçerli olduğu gruplar aslında olduğundan daha küçük bir sınıftır.

Mezhepçiliğin Timurluların din anlayışını nasıl etkilediğini anlamak için Yasa'nın diğer unsurlarının da incelenmesi gerekir. "...geçmiş evliyalar mezar ve makbarelerine yer-su vakf edip, kilim, taam ve cıraklarını temin etsinler" hükmüyle vefat etmiş ama türbeleri veya kabirleri bulunan ve halkın veli kullardan bildiği şahısların mezarlarının bakımı devlet tarafından üstlenilmiştir. Sonrasındaki Yasa, Timurlulardaki Şîi teamülünü gösterir. Çünkü "*Emiru'l-mü'minin Hazreti Ali Şahı Merdan İbn Ebi Talib kerremallahü vechehü ravzalarına Dicle, Necef yerlerinde vakıf ayırsınlar*" diyerek dini açıdan Hz. Ali'yi birincil bir noktaya taşır.¹¹⁶ Normalde diğer üç râşit hâlife gibi Medine'nin dışında ve Necef bölgesinde defnedilmiş olan Hz. Ali'nin naaşı, yüzyıllar süren kanlı Şîi-Sünnî ihtilafının kurbanlarından biri olmuş ve bulunduğu yerden yıllar sonra kaçırılarak Afganistan veya Medine tarafına götürülmüştür. Emîr Timur'un Yasası'nda Hz. Ali'nin ismen zikredilerek, Ehl-i Beyt'e karşı beslediği sevginin göstergesidir. Emîr Timur'un özellikle Semerkand'ın batısında bulunan İran ve Irak gibi bölgelerde yaşayan halkların beğenisini kazanmak içinde bu şekilde davrandığı düşünülebilir.¹¹⁷ Başka bir deyişle, Emîr Timur Yasası'nda açıkça Hz. Ali'ye yapılan bu övgü, esasında İran ve etrafındaki coğrafyada bulunan halklara yönelik bir selamlama olarak değerlendirilebilir.¹¹⁸ Nitekim Halep'e girdiğinde doğudan gelen ve İranlıları egemenliğine almış birisi olarak Ali'nin Muaviye'ye göre haklı olduğunu ve Yezîd'in fasık olduğunu ulemâya dikte etmiştir.¹¹⁹

Bölge dinamiklerine ve siyâsetine uygun bu politik duruş, yasanın devamında da kendini göstermektedir. "*Kerbelâ şehidi İmam Hüseyin radiyallahü anh, evliyâlar reisi Şeyh Abdulkadir Geylânî, İmâm-ı A'zam Ebû Hanife rahmetullahi aleyh ve bunlardan başka Bağdad'daki her evliyâ, meşâyih mezarlarına layık tarzda yer-su vakıf belirlesinler*" hükmünde Hz. Hüseyin ile beraber, Şîi olmayan ve hatta Sünnî inanişta çok önemli isimler olarak yer alan Abdulkadir Geylânî (ö. 561/1165-66) ve Ebû Hanife (ö.

¹¹⁶ Ethem Ruhi Fığdalı, "Ali", *DİA*, C. 2, s. 376.

¹¹⁷ Davran, s. 27; *Anonim Osmanlı Kroniği (Osmanlı Tarihi 1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., Ankara 2015, s. 43.

¹¹⁸ Roemer, s. 363.

¹¹⁹ İbn Arabşah, s. 220.

767) gibi isimlere ihtiram cümleleri bulunmaktadır. Bağdad'da birçok evliyâ ve sahabe varken bunların arasından sadece bu üçlünün seçilmesi de siyâsî bir anlam taşımaktadır. Şîi tebaaya makbul görünmek için özellikle Hz. Hüseyin seçilirken, gerçekte birbirlerine dini anlayış açısından uzak olan Geylânî ve Ebû Hanife isimleri de yine halkın üzerinde dîni bir meşrûiyet elde etme çabasıyla zikredilmiştir. Bilindiği gibi Ebû Hanife, Abbâsî devriminin fikri ve dîni altyapısını hazırlayan isimlerdendir ve Abbâsîler tarafından bir tehdit olarak algılanıp yok edilene kadar Şîilerle beraber hareket etmiştir. Bununla beraber Geylânî tasavvuf ehli kişilerdendir ve akılcı Ebû Hanife'nin teorilerini reddederek onu açıkça ve defalarca zemmetmiştir.¹²⁰ Emêvî ve Abbâsîlerin Arabist politikalarının hedefinde bulunan bu kişiler, Timurlular tarafından bilinçli bir seçimle övülmekte ve Arap milliyetçiliğine tepkili Asya halklarının biatının teşvik edilmesinin önü açılmaktadır. Başka bir deyimle Arapların Acem olarak adlandırdığı Türklerin, İranlıların, Moğolların ve Kürtlerin benimsedikleri İslâm büyükleri, kim oldukları ve temsil ettikleri dini perspektiflere bakılmadan Timurlular tarafından yüceltilmişlerdir.¹²¹ Dolayısıyla Timurlular hânedanının siyâsî ve sosyal tercihlerinin olduğu kadar, dini anlayışlarının da faydacılıktan etkilendiği anlaşılmaktadır.

Emîr Timur'un ilgili yasasının devamı Şîi halkları için koruma vaat eder gibi şu ifadeyi kullanmıştır: “...*İmâm Mûsâ Kâzım İmâm Muhammed Tâki, Selmân-ı Fârisî'lere Cezîre ve Medâin'den verimli arazileri vakıf kılsınlar. İmâm Ali ibn Mûsâ'nın mübarek ravzalarına, Kütahbest nahiyesi ve Tus şehri etrafındaki yerlerden vakıf etsinler*”.¹²² İmâm Mûsâ Kazım (ö. 183/799) İsnâaşeriyye düşüncesindekilerin yedinci sıradaki imâmıdır. Aktif olarak Abbâsîlere karşı savaşmış, sonradan barış devresi yaşamışsa da hapsedilmiş ve tutsak haldeyken vefat etmiştir. Muhammed Taki ise (Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdık ö. 220/835) İsnâaşeriyyenin dokuzuncu imamıdır ve önceki imamlar gibi Abbâsîlerle mücadeleden kaçınırken hayatını kaybetmiştir. ...*Selmân-ı Fârisî'ler*..ifadesinden anlaşılması gereken şahıs Selmân-ı Fârisî (Ebû Abdillâh Selmân el-Fârisî ö. 36/656) isimli sahabe veya onun takipçileri olmalıdır. Selmân-ı Fârisî her ne kadar Hz. Peygamberin takipçilerinden olsa ve Hz. Ali lehine veya aleyhine önemli bazı çıkışlar yapmamışsa da özellikle etnik kimliği

¹²⁰ Süleyman Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, C.5, s. 238.

¹²¹ Manz, *Timurlenk*, s. 29.

¹²² Tüzükât, s. 119.

nedeniyle İran ve civarında çokça sayılan bir kişidir.¹²³ Bundan faydalanmak isteyen Timurlular, onun ismini de kullanarak yasalara yazmışlar ve böylece halkın gözünde dîni meşrûiyet devşirme amacı gütmüşlerdir.

Ali İbn Mûsâ ismi de yukarıda anlatılan hususun bir parçasıdır. Fakat ilginç olan Ali İbn Mûsâ'nın İsnâaşêriyenin sekizinci imâmı olmasıdır.¹²⁴ Şîa'nın yedinci ve dokuzuncu imamından sonra sekizinci imamın ismi zikredilmiş ve onunla beraber bazı yerlerin adı da ilgili vakıflarla beraber geçirilmiştir. Dolayısıyla aslında uyulması gereken silsileye uyulmamış ve Şîi imâmalarının anılma sıralamaları değiştirilmiştir. Bunun nedeni Ali İbn Mûsâ'nın taraftarlarının ve bilenlerinin daha fazla olduğu düşünülen Kütahbest mevki ve Tûs şehri gibi yerlerdeki ahalinin gönlünün alınmasıdır. Halkın gözündeki dîni meşrûiyet hükümleriyle çelişmemek için imamet sıralaması bile dikkate alınmamış ve çalışmanın bulgularına göre gerek Sünnî gerekse dîni önderlerin ismi sadece tebaada destekleri bulunduğu için yasalara eklenmiş olmalıdır.

Emîr Timur, inançlar ve mezhepsel farklılıklar konusunda baskıcı olmadığı gibi aynı zamanda ilim yönünden bağınazlıktan da geri durmuştur. Devrindeki önemli tartışmalar arasında Sünnîlik, Şîilik, Batınîlik, felsefe, tasavvuf ve benzeri çizgiler olmasına rağmen bu grupların neredeyse hepsine el uzatmış ve halkın gözünde de olsa bunlarla yakın durmaya çalışmıştır. Bunun nedenlerinden biri Orta Çağ'da dine verilen önemdir. Bu devirde din, siyasetin ve sosyolojinin doğal ve vazgeçilmez bir parçasıdır. Haliyle, doğuda ve batıda toplumlara hâkim olan dinler devlet dini olarak kabul edilmiş veya bunun tam tersi olarak devletin lideri olan kişilerin dinleri halkın da dîni olarak kabul edilmiştir. Timurlular da bunun bir örneğidir ve İslâmiyet bu şekilde Timurluların dini olmuştur.

Herhangi bir mezhep veya tarikat taassubundan uzak olmak, Emîr Timur'a ve kurduğu devlete önemli bir imkân sağladı. Bu şekilde yeni toplulukları hâkimiyetine alırken onlara inançsal özgürlük vadetti ve en büyük rakipleri olan kadim Osmanlılarla Memlûklerden farklı olarak bunu gerçekten sağlayabildi. Tipik bir Orta Çağ devleti gibi devlet otoritesine politik bir alternatif üretme potansiyelindeki bütün hareketler

¹²³ İbrahim Hatiboğlu, "Selmân-ı Fârisî", *DİA*, C. 36, s. 443.

¹²⁴ Kılavuz, s. 436.

acımasızca bastırıldı. Fakat bunlardan farklı olarak yaygın inançlar haricindeki hareketlerin varlığını sürdürmesine engel olunmadı.

Timurluların hızlı bir yayılım gösterdiği bölgelerde özellikle tasavvuf düşüncesine mensup gruplar bulunmaktaydı. Bu düşünce İslâmiyet'in ilk asrından sonraki devirlerde yeşermiştir ve Timurlulara göre daha eski devirlerde yaşamış fakat bölgede hâla saygı duyulmaya devam eden dîni liderler ve onların gelenekleri bölgede halen mevcuttu. Emîr Timur vefat etmiş din büyüklerine büyük saygı göstermiştir. Nitekim Ebû Müslim Mervezi'nin kabrini ziyaret etmesi buna örnektir.¹²⁵ Hz. Muhammed'in hanımları Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe'nin mezarları ile Bilâl-i Habeşî'nin mezarlarında ziyaret etmesini din büyüklerine göstermiş olduğu saygıya bir başka örnektir.¹²⁶

---

¹²⁵ Nizamüddin Şâmî s.101; Şerefüddin Ali Yezdi, s.130.

¹²⁶ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 361; İbni Tagriberdi, s. 340; el -Hüseyni, s. 22-23.

1.2.2. EMİR TİMUR'UN İSLÂM TARİKATLARINA BAKIŞI

Tarikatların Türkistan'da yer etmesinin nedenleri çok çeşitlidir. Tarikat “kendine özgü şartları bulunan sûfice ve arifçe bir yürüyüş ve yöneliş yolu” olarak tarif edilmektedir. İslâm'ın ilk dönemlerinde böyle bir uygulamaya rastlanmazken, özellikle doğuya doğru genişleme sonrasında hızla Müslüman olan İranlılar, Türkler, Moğollar başta olmak üzere Müslüman topluluklar arasında tarikatlar yayılım göstermiştir. Birçok uydurma, akla ve rasyonel düşünceye aykırı safsatalar ve benzeri batıl inanışlar, tasavvufçu tarikatlar ve Yesevî takipçileri yoluyla zaman zaman İslâmî düşünceye dâhil edilmiş¹²⁷ fakat bunlar politik bir rakip olarak güç göstermediği sürece Timurlular tarafından sorun edilmemişlerdir.¹²⁸ Fakat en küçük bir bağımsızlık talebi veya Emîr Timur'un emrine muhalefet amacı taşıyan hareketler, dîni veya siyasî bağlantılarına veya Sünnî ve Şîî olmalarına bakılmaksızın acımasızca yok edilmiştir.¹²⁹

Bazı araştırmacılar, tasavvuf veya tarikat hareketlenmelerinin gelişmesinin gerçek nedeninin Emêvî ve Abbasî devrinde yaşanan Araplaştırma çalışmalarına karşı halktan gelen tepki olduğunu belirtirmiştir.¹³⁰ Aynı araştırmacılara göre tasavvufun kökleri İslâm'da değil, Hristiyanlıkta ve Budizm'de bulunmaktadır. Dolayısıyla, eski dinlerden geride kalan fakir ve uzlete çekilmiş durumdaki kişilerin hayatlarını örnek alan tarikat ehli kişiler, dünyayı terk etme olarak özetledikleri referansları İslâm'dan değil gerçekte bu dinlerden almıştır. Nitekim özellikle Budizm ve tasavvuf arasındaki kavramsal birliktelikler şaşırtıcı derecede fazladır.¹³¹

Bu dinlerden kalan sosyolojik ve dîni temelli karışıklıklar Emîr Timur bu bölgeyi aldığı anda biter.¹³² Bu bölgede daha önceden egemen olmaya çalışan Hâce Ali Mü'eyyed isimli Şîî lider, Emîr Timur'a teslim olarak onun egemenliğini ilk kabul edenlerden olmuştur.¹³³ Hatta Emîr Timur kendisine mezhebini sorduğunda, Hâce Ali Mü'eyyed, halkın dininin Sultanının dini ile aynı olduğunu ve Emîr Timur hangi mezhebi arzu ediyorsa, onun da aynı mezhepten olduğunu “*kulların dini emirlerinki ile aynıdır*” diyerek

¹²⁷ Eraslan, s. 364; Sadri, s. 228.

¹²⁸ Aka, *Emir Timur ve Devleti* s. 13.

¹²⁹ Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 418.

¹³⁰ Derin, s. 54-55.

¹³¹ Derin, s. 194.

¹³² Şahin, *Serbedâriler*, s. 315.

¹³³ İbn Arabşah, s. 68.

ifade etmiştir.¹³⁴ Bu durum Emîr Timur'un Hz. Ali ve Ehli Beyit'e çok iyi duygular beslemesine rağmen Şîliğe aynı yakınlığı duymadığının göstermektedir.

Timurlular, fethettikleri bölgedeki bu mezhep farklılıklarını görmezden gelmediler ve siyâsî bir aykırılık barındırmadığı sürece hoşgördüler. Timurlular'ın önceleri Sünnî bir bakış açısı benimsedikleri¹³⁵ fakat genişlemeyle birlikte Şîî anlayışı da rakip olarak görmeyerek bu halka yönelik dîni politikaları da başarıyla geliştirdikleri bilinmektedir. Bununla beraber herhangi bir siyâsî rekabet oluşması durumunda, dini hareketler de aynı düşman siyâsî rakipler gibi ele alınmış ve bu hareketlerin üzerine gidilmiştir. Seyyîd Nurbahî isimli bir Şîî liderin ve takipçilerinin hoş görüldüklerini ve uyarıldıklarını fakat sonrasında siyâsî bir hareketin karışıklık yaratabileceği şüphesi doğunca da ortadan kaldırılmıştır.¹³⁶ Emîr Timur benzer şekilde Gürcistan seferi sırasında Kumtepe denilen yerde konakladığında burada ibret-i âlem için Hoca İsmail Havafî'yi darağacında sallandırmıştır.¹³⁷

Timurluların genişleme döneminde özellikle Horâsân adeta bir tarikatlar diyarına dönüşmüştü. Teyfûriye, Kassârîye, Seyyârîye, Hâkimîye ve Nûriye tarikatlarının bunlar arasında en etkinleri olduğunu belirten bunların çoğunun geçmişte yaşamış ve zahit olarak kabul edilen birileri adına kurulmuş tekke benzeri yapılar etrafında yuvalanmış sivil toplum örgütleri olduğunu belirtmiştir.¹³⁸ Timurlular, bu tarikatların taraftarlarıyla barış içerisinde olurken, tarikatların mensupları da onlara karşı bir siyâsî birliktelik sergilemekten geri durmuşlardır. Melâmetiliğin kurucularından olan Ebû Salih Nişabûrî'nin Horâsân'da yaydığı Kassârîye¹³⁹, Bayezid-i Bestâmî'nin¹⁴⁰ takipçileri olduklarını iddia eden Teyfûriye, Şeyh Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed Nuri'nin takipçilerinin oluşturduğu Nûriye¹⁴¹ ve Hâkim-i Tirmizî adıyla meşhur olmuş olan Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Horâsân'a bağlı olanların oluşumu Hâkimîye¹⁴², Merv'in

¹³⁴ Nizamüddîn Şâmî, s. 102; Şahin, *Serbedâriler*, s. 315.

¹³⁵ Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 410.

¹³⁶ Aka, *Emir Timur ve Devleti*, s. 134;

¹³⁷ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 378; İbni Tagriberdi, s.267.

¹³⁸ Sadri, s. 230.

¹³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Melâmiyye", *DİA*, C. 29, s. 29-35.

¹⁴⁰ Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", s. 238-41.

¹⁴¹ Ebû'l-Hüseyin en - Nûrî", *DİA*, C. 10, s. 328 - 30.

¹⁴² Abdülfettâh Abdullah Bereke, "Hakîm et-Tirmizî", *DİA*, C. 15, s. 196-99.

imamlığını yapmış olan Ebû'l-Abbas-ı Seyyârî'nin¹⁴³ sevenlerinin bağlandığı Seyyârîyye tarikatları Horâsân'da Timurlular devrindeki aktif tarikatlardı.

Timurluların Sünnî düşünceye daha yakın olması ve Türkistan bölgesinde fethedilmek istenen bölgelerde en yaygın tarikat kolu Nakşibendîyye olduğu için, onlar tarafından bu tarikat desteklenmiştir. Emîr Timur, bizzat Emîr Seyyîd Külâl ve tarikatın kurucusu Bahaeddîn Muhammed Nakşibend'e saygıda kusur etmemiştir. Bu gelenek sonra da devam etmiş ve Emîr Timur'dan sonraki hânedan üyeleri, tarikatın sonraki şeyhi olan Abdullah-ı Nakşibendî'ye bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Nakşibendî liderlerinin sadece varlığı ve desteklemesiyle, birçok yerel kargaşa anında çözülmekte olduğundan, bu tarikata Timurluların düşkünlüğünün politik nedenleri anlaşılabilir. Nakşibendîyye tarikatı, sadece İran bölgesinde değil, Hindistan, Pakistan ve hatta Güneydoğu Asya bölgesinde dahi İslâmiyet'in yayılmasının en önemli etki alanlarından olmuştur.¹⁴⁴

Uluğ Bey haricindeki bütün Timurlu liderler Nakşibendîyye tarikatına himaye ve yakınlık göstermişler ve şeyhlerini adeta el üstünde tutmuşlardır. Uluğ Bey bu tarikata olan karşıt duruşu nedeniyle tarikat liderleri tarafından tekfir edilmiş ve hatta onun katledilmesine dair fetva dahi verilmiştir.¹⁴⁵

Timurluların Şîî hareketlerine hoşgörülerinin Emîr Timur'un yasalarına kadar yazılmasına rağmen Şîî tarikatların bazıları Nakşibendîyye tarikatı kadar himayeye sahip olamamıştır. Özellikle İran'da bulunan ve İslâmiyet'e bir türlü ısınamayan kökenleri Perslilere dayanan toplulukların Şîî hareketleriyle siyâsî özgürlük yakalama çabalarının devamı sürünce bazı Şîî hareketler devlet baskısına uğramışlardır. Hurûfiyye, Serbedârân, Müşa'sa'ıyan, Nurbahşîyye, Mar'aşîyân ve İshakiyye gibi Şîî tarikatlar baskılanmışlardır. Bunların yöneticilerine dair takibatlar yapılarak ortadan kaldırılmaları ya da devlete bağlılığa zorlanmaları bilinen bir vakadır.¹⁴⁶

Emîr Timur'un Mar'aşîler üzerine yürüme sebeplerinin başında Seyyîd Gıyaseddin'nin "*Bunların mezhebi bozuk; sünnete uymazlar, belki de birisi ezan okusa*

¹⁴³ Reşat Öngören, "Seyyârî", *DİA*, C. 37, s. 39-40.

¹⁴⁴ Hamid Algar, "Nakşibendîyye", *DİA*, C. 32, s. 335-38.

¹⁴⁵ Sadri, s. 247.

¹⁴⁶ Sadri, s. 249-51.

üzüntüye kapılıp o kişiyi öldürürler. Burada Cuma namazı ve Cemaat yoktur”¹⁴⁷ şeklinde ki sözleri etkili olmuştur. 1392 yılında Mar’aşîlerin hâkim olduğu Amul üzerine yürüyen Emîr Timur büyük mücadele sonunda kaleyi ele geçirmiştir. Kaleden çıkan Mar’aşî şeyhleri onun huzuruna gelerek af dilemişlerdir. Bunun üzerine Emîr Timur onlara “Kötü fiilerden vazgeçin” dedi. Onlarda mezheplerini bırakarak Ehl-i Sünnet yoluna girdiler. Onlara iltifat göstermiş hil’atlar ve ihsanlarda bulundu. Bu şehirde çok sayıda sapık mezheplilerin bulunduğunu elinde kâğıt bulunan birini görünce âlim ve fakih hükmü vererek öldürdüklerini duyduğunda Emîr Timur, Seyyîd olanların dışında halkın ve sipahilerin kılıçtan geçirilmesini emretmiştir.¹⁴⁸

Bu fırkalardan Müşâ’şiyân önemli Şîî halklarından olduğu bilinmektedir. Parlaklık veren ve ışık saçan gibi anlamlara gelen bu kabilenin ismi liderleri Muhammed b. Felah tarafından verilmiştir. Orta Çağ’daki neredeyse bütün liderler gibi Peygamber soyundan geldiğini iddia eden Muhammed b. Ferah’ın emrinde toplanan bu kabile, Budizm’in etkisinden etkilenen diğer Şîîlerde olduğu gibi Hz. Ali’nin bir sır olduğunu ve Batinî anlayışın gerçek İslâmî anlayış olduğunu savundular. Farklı büyü ve batıl inanç ürünü saçma uygulamaları kullanarak isyan eden ve bölgede yağmacılık yapan bu hareket, sonradan Şah İsmail’in yayılmacı politikalarının hedeflerinden biri olmuş ve savaşla sonlandırılmışlardır.¹⁴⁹

Şîî ve Sünnî mücadelelerinin de halkı bezdirdiğini ve insanların çatışmasızlık özlemi çektiğini anlatan Aka, dönemin şairlerinden birinin dizelerine yer vererek bu durumu şöyle özetlemiştir: “*Şîî ve Sünnî kavgalarından mideme bulantı geldi. Bana hangi mezheptensin diye soruyorlar, yüzlerce şükür ki Sünnî eşşeği ve Şîî köpeği değilim*”.¹⁵⁰ Uzun dönemde Şîî hareketleri tüm baskılara rağmen başarılı olmuşlar ve Sünnî Timurlular çökerken, İran bölgesinde ve etrafında Şîîlerin desteklediği Safevîler hâkim olmuşlardır. Siyasetin ve dinin bu devirde birbirinden ayrılabilmesinin sadece yöneticiler için değil, halk için de aynı ölçüde geçerli olduğunu belirten Aka, bölgedeki Sünnî-Şîî mücadelesinin, aslında Çağatay-Türkmen düşmanlığı olduğunu kaydetmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁷ Nizamüddin Şâmî, s. 155; Şerefüddin Yezdî, s. 200; Şahin, *Serbedâriler*, s. 443.

¹⁴⁸ Nizamüddin Şâmî, s. 156-157; Şerefüddin Yezdî, s. 199-202.

¹⁴⁹ Şahin, *Serbedâriler*, s. 455.

¹⁵⁰ Aka, *Emîr Timur ve Devleti*, s. 136.

¹⁵¹ Aka, “Timurlular”, *Türkler Ansiklopedisi*, s. 893.

Timurlular, yıkılışına kadar İslâm diniyle faydacı bir ilişki kurmuşlardır. Zaten belli bir bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan güçlerin günümüzde dahi halkları yönetebilmek için adı ne olursa olsun dinlere ve bunların yorumlamalarına ilişkin tepkileri her zaman siyâsî olmuştur. Timurluların hânedan üyelerinin dîni inanç bakımından seçimleri Sünnî İslâm olmasına rağmen Şîî tebaayı da kucaklayıcı yorumlamalar devletin uygulamalarında yer almıştır. Fakat hangi din ve mezhepten olursa olsun, hânedanın egemenliğine karşı politik duruşlar her zaman baskı, direnç ile karşılaşmıştır. Yine de insanî ilişkilerde din adamlarına verilen değer de ortadadır. Çünkü Emîr Timur dâhil bizzat hânedan üyelerinin bireysel iltifatlarına mazhar olan din âlimi sayısı oldukça fazladır.¹⁵²

---

¹⁵² Nizamüddîn Şâmî, s. 169.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. EMİR TİMUR'UN DİN ADAMLARIYLA İLİŞKİLERİ

Emîr Timur ve sonraki Timurlu hükümdarları, devlet yönetiminde halkın çoğunluğunun desteğinin kazanılmasının devletin ve hânedanın bekası açısından en önemli unsur olduğunun farkındaydılar. Aynı zamanda insanî hisler de taşıyan bu emîrler dîni düşüncelere ve yorumlamalara sahiptiler. Onlar İslâmiyet'in ve Ehl-i Sünnet bakışına sahiptiler. Bununla beraber yukarıda açıklandığı gibi farklı dinlerin ve inanışların son yüzyıllarda iyice karışmış olduğu bir coğrafyaya egemen olabilmek için halkın dîni değerlerinin benimsenmesi veya uygun bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Hânedanın kurucusu Emîr Timur, aynen babasından gördüğü gibi, din ile ilk ilişkisini bu çerçevede, değer verdiği ve yanından ayrılmadığı hocalarıyla sağladı.¹⁵³

Elbette Emîr Timur'un hayatı boyunca görüştüğü ve saygıyla davrandığı yüzlerce din adamı olmuştur. Fakat bunların hepsinden bahsetmek bu çalışmanın amaçlarını aşmaktadır. Emîr Timur ve sonrasında etkisi devam eden ve her ne kadar din adamı veya sûfi olarak tanımlanmasa da devrinde din alanında da önemli eserler vermiş olan din adamlarından bahsedilecektir. Emîr Timur'un din adamlarıyla ilişkileri hakkında çeşitli kaynaklarda çok sayıda örnek vardır. Emîr Timur, Şubat 1381 yılında İran üzerine gittiği seferde Baba Sengü İsimli bir âlimi ziyaret etmiştir. Rivayete göre bu ziyaret sırasında Baba Sengü Cezbe (huşu içinde ibadet etmek) halindeyken bir koyun göğsünü Emîr Timur'un önüne koydu. Emîr Timur, Baba Sengü'nün bu davranışını "Horâsân dünyanın göğsüdür ve Tanrı bize vermiştir" diye yorumlamış ve sevinerek huzurundan ayrılmıştır.¹⁵⁴ Buradan onun hayatında din adamlarının görüşlerinin etkili olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Emîr Timur, ayrıca yaşamını yitirmiş din âlimlerine de saygı duymuş, çıktığı seferlerde yol üzerinde görmüş olduğu kabirleri ziyaret etmiştir. Kelat ve Tus üzerine ilerlerken Mervezî'nin kabrini ziyaret edip dualar etmiş, onunun ruhundan medet ve yardım dilemiştir.¹⁵⁵ İbni Arabşah'ın İbni Şihne'nin eserinden aktardığı bilgiye göre Emîr Timur, 30 Ekim 1388 yılında Haleb'in fethinden sonra şehirdeki âlimleri ve kadıları

¹⁵³ Delen, s. 147.

¹⁵⁴ Şerefüddin Yezdî, s. 126; Wilhem Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.27.

¹⁵⁵ Nizamüddin Şâmî, s. 116; Şerefüddin Yezdî, s. 130; Aka, "Timur Din ve Ulema", s. 108.

huzuruna çağırılmıştır.¹⁵⁶ Bu âlimlerin reislerinden olup Semerkand’ın meşhur âlimleri arasında yer alan allâme Nûmanüddin el- Hânefi’nin oğlu Mevlânâ Abdulcebbar’a: “Söyle onlara, ben onlardan Buhara, Semerkand, Herât ve fethettiğim diğer ülkelerdeki âlimlere sorduğum soruyu soracağım. Ama bu âlimler benim soruma kesin cevap vermediler. Sizler de onlar gibi çıkmayın ve bana en âliminiz ve en fâzılınız cevap versin. Ancak, sözünü bilerek konuşsun. Ben âlimlerle hep sohbet etmişimdir ve onları iyi bilirim. Onlara çok ülfet etmişimdir. Çünkü ben, ezelden beri ilime düşkün bir insanım” demiştir. Emîr Timur’un âlimlere ters sorular sorarak yanlış ve kusurlarını bulup, bunu onları katletmek veya işkence etmek için bahane yaptığı söylenmiştir. Kadı Şerafeddîn Mûsa el-Ensârî eş-Şafî, beni işaret ederek: “Bizim şeyhimiz bu. Ülkenin müderrisi ve müftüsüdür. Sorularınızı ona sorun, Tanrı ona yardımcısıdır” demiştir. Mevlânâ Abdulcebbar bana dönüp şöyle dedi: “Sultanımızın dediği şu: Dünkü savaşta sizden ve bizde ölenler oldu. Onların hangileri şehittir? Bizim ölülerimiz mi yoksa sizin ölüleriniz mi? Bu soru Efendimiz (s.a.v)’e dahi sorulmuş ve o kişi bu soruya cevap vermiştir.” Emîr Timur, Hz. Peygamber’e bu konuda ne sorulmuş ne cevap verdiğini sormuştur. Hz. Peygamber’in huzuruna bir bedevi geldi: “Ya Rasullah!” dedi. Bir insan ki, şeref ve namusu için savaşa, başka birisi cesaretini göstermek için, bir başkası gücünü göstermek için savaşa, bunlardan hangisi Allah yolunda şehittir? Hz. Peygamber, “Kim ilâhi kelimetullah için savaşır, şehit odur” cevabını vermiştir. Emîr Timur cevabı beğenerek “Ne güzel cevap verdin” demiştir. Bu cevap üzerine Emîr Timur son bir soru daha sordu: “Ali, Muaviye ve Yezid konusunda ki görüşünüz nedir?” Yanınbaşımdaya oturan Kadı Şerafeddîn kulağıma eğilip “O Şîî mezhebindedir ona göre söyle”. Kadı Alemüddîn el-Kafesi el- Malikî: “onların hepsi müctededir ” diye bir söz söylemiştir bunun üzerine Emîr Timur öfkelenerek “Ali gerçekten öyledir ama Muaviye zalim, Yezid ise fasıktır. Siz Halepliler de Dımaşklılarının yolunda gidiyorsunuz. Dımaşlılar ise Yezid taraftarıdır ve Hüseyin’i katletmiştir”.¹⁵⁷ Bu konuşmalardan Emîr Timur’un din adamlarının görüşlerine ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır. Aynı soruyu ve tartışmayı Şamlı ulemâlarına da yöneltmiştir. Nasûruddîn b. Ebû Tayyîd verdiği cevapta “Ulu Tanrı Emîr cenaplarına uzun ömür versin. Benim soyum Ömer ve Osman ‘a dayanır, en büyük dedem o dönemdeki âyânlardanmış. Bu olaylar olduğunda hayattaymış o çekişme ve çatışmalara katılmış.

¹⁵⁶ Oruç Bin Âdil, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014, s. 37.

¹⁵⁷ İbn Arabşah, s. 217.

Hakikat yolunun savaşçılardan ve sıdk-ı sadakât bahadırlarındanmış. Hz. Hüseyin'in başını arayıp bulmuş ve o başı horlanmaktan, aşağılanmaktan kurtarmış. Sonra temizlemiş, yıkamış, güzel kokular sürüp gerekli saygıyı göstermiş ve arkasından toprağa gömmüştür. Ve ona Ebû Tayyib künyesi vermişler. Her ne olursa olsun ey emîr cenapları o zatlar dünyadan geçip gitmişler, Tanrı bizi bu fitnelerden uzak tutsun bizim itikadımız Ehl-i Sünnet ve'l- cemaat itikatıdır ” olduğunu söylemiştir. Emîr Timur bu sözlere cevaben sen özür dilenmeye layıksın, ey selefler güneşi. Eğer şu gördüğün sakatlığım olmasaydı, elbette seni kendi sırtımda ve omuzlarımda taşıyım. Ama sana ve hemrahlarına nasıl izzet-i ikramda bulup, nasıl lütuf-u kerem göstereceğimi göreceksiniz demiştir.¹⁵⁸

Emîr Timur, İslâmiyet'i ülkesinin özellikle batısında, Osmanlı ve Memlûklere karşı savaşırken kullanmaktaydı.¹⁵⁹ Çünkü buradaki topluluklar müslümandılar ve başka bir toplumsal değer üzerinde anlaşabilecek durumda değillerdi. Doğuda ise, Emîr Timur'un meşrûiyet aygıtı Cengiz Han soyu olmuş ve gerek evlilikleri, gerekse korumasında veya tutsaklığında bulundurduğu Çağatay Hanlarıyla bunu başarmaya çalışmaktaydı. Başka bir deyişle, din ve din adamları, dindarlığın gerektirmesi amacıyla olduğu kadar politik ve pragmatist bir meşrûiyet çabasının neticesidir. Mezarlık ziyaretleri, veli ve önemli dîni şahsiyetlerin mezarlarına saygı gösterileri, savaşlardan önce uygulanan dini gelenekler ve benzeri hareketleri, Emîr Timur'un siyâsî düşüncelerle yaptığı hareketlerdir.¹⁶⁰ Fakat özellikle yukarıda anlatılan bazı görüşmeleri ekseninde düşünüldüğünde.¹⁶¹ Emîr Timur'un tümüyle, duygusuz ve inançsız bir şekilde politik bir inanç kurgusuyla iki yüzlülük gösterdiğini söyleyemek mümkün değildir. Bu din adamlarına örnek olarak gösterilebilecek kişilerden biri olan Mevlânâ Abdülcebbâr isimli âlim, Emîr Timur'un huzurunda şefaatte bulunmuştur.¹⁶² Benzeri biçimde sert mizacıyla bilinen ve kimseden çekinmeyen Emîr Timur'un Semerkant şeyhülislam'ı Hâce Abdülevvel'den çekindiği kaydedilmiştir. Hatta Hâce Abdülevvel bir sohbet sırasında Emîr Timur'u muhatap alarak: *“Hayır ey emir! Sen sus! Ben konuşacağım”* diyerek uyarıyordu. Timur bir defasında: *“Zekât nasıl verilir”* dediğinde Hâce Abdülevvel: *“Sana zekât vermek düşmez. Çünkü sana farz olan şey gasp etmiş olduğun haram malları sahiplerine geri iade*

¹⁵⁸ İbn Arabşah, s. 250-252.

¹⁵⁹ İbni Tagriberdi, s. 377.

¹⁶⁰ Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 412-6.

¹⁶¹ İbn Arabşah, s. 34; Şerefüddin Yezdi, s. 421; Manz, *Timurlenk*, s. 30.

¹⁶² Akkuş, Mustafa, İzzetullah Zeki, “Timur'un Âlimlerle İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.11, (2019), 233-4.

etmelidir. Herkesin hakkını verince de sana hiçbir şey kalmaz fakir olursun. Böylece sana zekât almak ve insanlara el açmak caiz olur” dedi. Buna karşı Timur, âlimlere duyduğu saygıdan dolayı hiç sesini çıkarmamıştır.¹⁶³ Emîr Timur sadr ve şeyhülislamlara devlet memuru statüsünde görev vermeyerek dîni konuların değerlendirilmesini kendi tekelinde bulundurmıştır. Emîr Timur’un önem verdiği âlimlerin bir diğeri Ankara Savaşı’ndan Türkistan’a dönerken görüştüğü belirtilen Safevi Şeyhi Hâce Ali’dir. Safevi Şeyhi Hâce Ali’den çok etkilendiğini ve Erdebil’i köyleriyle birlikte tarikata bağışladığı kaydedilmektedir. Emîr Timur’un Anadolu’dan getirdiği ve Safevi Şeyhi Hâce Ali’nin isteği üzerine serbest bıraktığı 30.000 Türk esirin Safeviyye tarikatına girdiği nakledilir.¹⁶⁴ Emîr Timur kimi şeyhleri ise şeriata aykırı olarak hareket etmekle suçlamış ve örneğin bunlardan Fazlullah-ı Hurûfî isimli batini faaliyetler yürüten kişiyi idam ettirmiştir.¹⁶⁵

Emîr Timur ve din adamlarının ilişkisinden bahsedilirken uydurma bir takım evliya menkıbeleri yerine, bilimsel bir gözle politik bağlamda aktörlerin hareket tarzı anlaşılmalı ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.1. Seyyîd Bereke (d.? - ö. 1404)

Emîr Timur’un kişisel olarak ilk irtibat sağladığı din adamı Seyyîd Bereke’dir.¹⁶⁶ Emîr Timur ile Seyyîd Bereke’nin 1370 yılında yollarının kesiştiği tahmin edilmektedir.¹⁶⁷ Seyyîd Bereke’nin Emîr Timur için bir dîni önder olmanın yanında, bireysel lider veya akıl hocası olduğu söylenebilir. Seyyîd Bereke, ölümüne kadar Emîr Timur’un ve Timuruların hizmetinde kaldı ve Emîr Timur’un tebaasıyla olan ilişkisinde önemli bir rol oynadı.¹⁶⁸ Seyyîd Bereke ile ilgili anlatılanların çoğu Emîr Timur arasında saygıya dayalı bir öğrenci-öğretmen ilişkisi olduğunu belirtirken¹⁶⁹ bazı kaynaklar arasında belirgin ihtilaflar da bulunmaktadır. Seyyîd Bereke’nin Hâce Ahmed Yesevî’ye bağlı bir Türk sûfi olduğu düşünülmektedir. Emîr Timur’un gençlik yıllarından beri yanında olduğuna bakılırsa, Barlas boyuna yakın, belki de bu kavmin içinden veya

¹⁶³ Akkuş, Zeki, “Timur’un Âlimlerle İlişkileri”, s.230.

¹⁶⁴ Reşat Öngören, “Safeviyye”, *DİA*, C.35, 460-462.

¹⁶⁵ Hüsamettin Aksu, “Fazlullah-ı Hurûfî”, *DİA*, C.12, 277-279.

¹⁶⁶ Aka, “Timur Din ve Ulema”, s. 108; Muminov vd, s. 29.

¹⁶⁷ Wilhem Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, s. 29.

¹⁶⁸ Tezcan, s. 430.

¹⁶⁹ Şerefüddin Yezdî, s. 425.

Çağatay Hanlığı'na bağlı boylardan birinden olmalıdır. Yüksel, aynı fikirde olmayıp Seyyîd Bereke'nin Mekke'nin ileri gelenlerinden biri olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁰ Muminov, Seyyîd Bereke'nin Arap olmadığı ve Türk ya da Moğolların soyundan olduğu düşünmektedir.¹⁷¹ Andican, daha ileri giderek Seyyîd Bereke'nin bir sûfi bile olmadığını ve böylelikle Timur'la dine dair bir ilişki kurmuş olmasının mümkün olmayacağını dile getirir.¹⁷²

Hândmîr, Seyyîd Bereke'den çok az bahsetmiş ve Seyyîd Bereke'nin yakını olan Seyyîd Taceddîn Hasan isimli birinin Bâyezid'i Bestamî'nin dergâhına bir görev adadığını kaydetmiştir.¹⁷³ Tüzükât-ı Emîr Timur adlı eserde de Seyyîd Bereke'ye dair bir bilgiye rastlanmazken, kitabın çevirisini yapan Kutlukhan Şakirov ve Adnan Aslan, Emîr Timur'un türbesinin fotoğrafını ekledikleri ekler bölümünde Seyyîd Bereke'nin de türbesinin aynı yerde olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷⁴ Nizâmeddîn Şâmî, Seyyîd Bereke'nin Emîr Timur ile bir görüşmesinden bahsetmiş ve bu görüşmeyi Emîr Timur'un bir uğur olarak değerlendirdiğini kaydetmiştir. Şâmî, Seyyîd Bereke'nin Emîr Timur için Allah'a dua ettiğini Deşt-i Kıpçak seferinde Seyyîd Bereke'nin herkesten evvel kılıcını çekerek düşman üzerine onunla beraber yürüdüğünü kaydetmiştir.¹⁷⁵ Yezdî, Seyyîd Bereke'den bahsederken Hz. Peygamber'in soyundan gelen Mekke Şerîflerinden Hazret-i Âlicenap, Murtaza-i Âzam, Seyyidlerin Efendisi ve büyük Veli ifadelerini kullanmıştır. Emîr Timur'un yanında sefere katıldığını, dualar ettiğini Allah'tan yardım ve zafer dilediğini ona saltanat alâmeti olarak davul ve âlem taktim edip dünya padişahlığı müjdesi verdiğini, bunun üzerine Emîr Timur'un Seyyîd Bereke'ye hayatı boyunca saygılı davrandığını ve maddî anlamda destekler vererek rahat bir yaşam sürmesini sağladığını kaydetmiştir.¹⁷⁶

Seyyîd Bereke'nin böylesine gizemli olmasının nedenlerinden biri Emîr Timur'un nispeten gençlik döneminde beraber olmaları ve Timurlularda yazılı kaynakların tutulmaya başlandığı devire ulaşmadan vefat etmesi sayılabilir. Buna rağmen, bütün yazılı kaynakların ötesinde bir delil olarak türbesinde ayaklarının dibinde gömülmeyi

¹⁷⁰ Yüksel, *Timurlarda Din Devlet*, s. 122.

¹⁷¹ Muminov, vd, s. 28-29.

¹⁷² Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 413.

¹⁷³ Hândmîr, s. 214.

¹⁷⁴ Tüzükât, s. 109.

¹⁷⁵ Nizâmüddin Şâmî, s. 151-153.

¹⁷⁶ Şerefeddün Ali Yezdî, s. 193-194.

isteyecek kadar Seyyîd Bereke'ye bağlılık hissedemeyen Emîr Timur'un mezar plânı günümüzde Seyyîd Bereke'nin Emîr Timur için önemini gösterir.¹⁷⁷ Yezdî, Seyyîd Bereke'nin Karabağ'da iken hastalanması ve tabiplerin elinden geleni yapmalarına rağmen ölmesi Emîr Timur'un çok üzüldüğünü ve gözyaşı döktüğünü belirtmiştir.¹⁷⁸

Seyyîd Bereke'nin soyu hakkında hiçbir şeyin bilinmediğini ve günümüze kadar da net bir bilginin ulaşamadığı ortadadır.¹⁷⁹ Eski devirlerde meşhur olan neredeyse tüm ilim adamlarına peygamber soyluluk yakıştırıldığı için bu durumun derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Çünkü gerçek olmamasına rağmen peygamber soylu olduğunun iddia edilmesi, bir din büyüğü için normalde edinmesinin çok zor olduğu bir otoriteye kavuşmak anlamına gelmekteydi. Bu problemi çözmek için Şemseddîn Haydar'ın Kesbî isimli tarihi kabrindeki mezar taşlarının üzerinde yazılanlar incelenmiştir. Burada farklı kişilere ait mezarlar ve sonradan yapılmış camiiler bulunmaktadır. Bu mezar taşlarının üzerinde yer alan kitabelerde Seyyîd Bereke'nin hayatına ve yaşadıklarına dair deliller kaydedilmiştir.¹⁸⁰

Hikâyeye göre Bereket Sultan'ın dedesi olan Şemseddîn Haydar, Arabistan'dan bir beyaz deve üzerinde gelmiş olan bir ilim adamıdır. Kâşî isimli kasabayı kurmuş ve su gibi altyapılarını tek başına hazırlamıştır. Haydar'ın çok sayıda çocuğu olmuş ve bu kalabalık ailenin sonraki dönemdeki en önemli lideri Bereket Sultan olmuştur. Bu şahıs da dedesi gibi mübarek bir kişiliktir ve halk tarafından çokça sevilmektedir. Emîr Timur'un orduları fetihler yoluyla bölgeye geldiğinde Bereket Sultan ve taraftarları buna karşı koymamış ve Emîr Timur'un askerlerine yardımcı olmuşlardır. Bunun karşılığında Emîr Timur da yerel halka eziyet etmemiş ve bilhassa Bereket Sultan'a yakınlık göstererek ona iltifatta bulunmuştur. Karşılıklı bu ilişki sonrasında Emîr Timur tarafından toprak verilen Bereket Sultan, kendine bağlı insanlarla bölgede yaşamaya devam etmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁷ Nizamüddin Şâmî, s. 151; Tosun, "Emir Timur", s. 408.

¹⁷⁸ Şerefeddün Ali Yezdî, s. 423-425.

¹⁷⁹ İbn Arabşah, s. 54.

¹⁸⁰ Muminov vd, s. 27.

¹⁸¹ Muminov vd, s. 28-9.

Efsaneleşmiş olan hikâyesi hâlâ mezarının bulunduğu mahalde nakledilmeye devam eden Seyyîd Bereket Sultan'ın yattığı yerdeki mezar taşlarını inceleyen Muminov ve diğer müellifler yazılı manzumeyi şu şekilde tercüme etmişlerdir;

“Bu Seyyîd Emir Şemseddîn'in kabridir

Haydar, Büyük Emir Seyyîd Bereke'nin oğlu

Seyyîd Emir Abdullah'ın oğlu Büyük Seyyîd Emir Hüseyin'in oğlu,

Seyyîdlerin Sultanının oğlu, mucizelerin ve zaferlerin kaynağı

Seyyîd Emir Semseddîn Haydar el-Huseyni el-Nesefî

Cuma günü, 877 yılının Şevval ayının 20'sinde vefat etti (20 Mart 1473).”

Eğer Şemseddîn Haydar, gerçekten Seyyîd Bereke'nin oğluysa, tarihler bunu destekler durumdadır. El-Nesefî tabiri Nesef adı verilen diyarı işaret etmektedir ve burası Kaşka Deryâ bölgesinin batısındaki bir yerdir. Yukarıda bahsi geçen Kesbî mevki de burada yer almaktadır. Şemseddîn Haydar'a ait başkabir yazıtta farklı nesep silsileleri bulunmakta ve bunlarda Şemseddîn'in soyunun İmam Cafer-i Sadık'a kadar götürüldüğü belirtilmiştir. Yazıtın şekilleri ve yazı biçimleri göz önünde alındığında bunun 15. yüzyılda kullanılan tekniklerle oluşturulduğu anlaşılmaktadır.¹⁸²

Aynı müellifler bu taşlardaki bilgileri kullanarak soy ağacını çıkarmışlar ve buldukları isimleri sırasıyla şu şekilde listelemişlerdir; “Emîr Şemseddîn Haydar, Emîr el-Kebîr el-Kerîm, Emîr Cemâleddîn, Şemseddîn Emîr el-Kebîr Haydar el-Huseynî el-Nesefî, Emîr Ahmed, Emîr Saîd, Emîr Hüseyin, Emîr Abdullah, Emîr Cafer, İbrahim el-Murtazâ, Emîr Mûsâ el-Kâzım, Emîr Cafer es-Sadık, Muhammed el-Bakır, İmam Zeynel Abidîn, İmam Hüseyin ve Ali el-Murtazâ”

Bu listenin sahih olduğu düşünülürse Şemseddîn Haydar'ın Seyyîd Bereke'nin oğlu olduğu ve sülâlenin Hz. Ali soyundan geldiği düşünülebilir.¹⁸³ Seyyîd, İslâm'da Hz. Hüseyin soyundan gelenler için kullanılan bir tabirdir. Seyyîd Bereke, böylece Hz. Hüseyin'in soyundan gelen biri olabilir. İrşadnâme adı verilen başka bir eserde, Seyyîd Bereke'ye ait bir ipucu ele geçirilmiş ve Farsça, Arapça ve Çağatayca metinler içeren eserin incelenmesi sonucu Seyyîd Bereke'nin kökenine dair ipuçları ortaya koyulmuştur.

¹⁸² Muminov vd, s. 26.

¹⁸³ Listede verilen kişilerin yaşları detaylı hesaplandığında Hz. Ali'ye kadar soyun dayanmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu belgeye göre Seyyîd Cihangir Han, kendi soyunu Emîr Bereke'ye bağlamakta, oradan da meşhur din âlimi Abdülkâdir-i Geylânî ile akraba olduğunu iddia etmektedir. Bu silsile sonraki dönemlerde Uluğ Bey'in ve Ali Şir Nevâî'nin de doğruladığı bir silsiledir. Buradan hareketle hâlâ bölgede anlatılan Arabistan'dan gelmiş kişilerin efsanesiyle gerçeklerin de bağdaşabileceğini dile getirmektedir. Fakat ikinci belgede Abdülkâdir-i Geylânî isminin ortaya atılması, diğer silsileye ait isimlerin burada görülmemesi ve siyâsîlerin verdiği destek, sahtelik göstergesi gibi durmaktadır.¹⁸⁴

Seyyîd Bereke'nin soyunun nereden geldiği konusunda Şerefüddin Ali Yezdî'nin Mekke kökenli, İbn-i Arabşah'ın batı kaynaklı teorilerini dillendiren Muminov ve arkadaşları, Seyyîd Bereke'nin Emîr Timur'un türbesindeki mezar taşı da dâhil olmak üzere hiçbir yerde yazılı bir soy silsilesinin bulunmadığını belirtmiştir. Arabistan'dan veya daha özgül olarak Mekke'den gelmiş olabileceğine yönelik tahminler de şüphelerle doludur. Buna göre Seyyîd Bereke'nin kesinlikle Arap olamayacağına dair üç görüş öne sürülebilir;

- 1- Seyyîd Bereke'nin Emîr Timur'un ordularının savaş esnasında kullanabilmesi için bir slogan önerdiği söylenmektedir. Buna göre Seyyîd Bereke'nin teklifi üzerine Emîr Timur'un askerleri 'Yağı kaçtı'¹⁸⁵ şeklinde tempo tutarak¹⁸⁶ bağırıyordu.¹⁸⁷ Bu söz tamamıyla öz Türkçe bir ifadeydi, askerlerin savaş ortamı gibi bir anda söylenileceği kadar kolay ve başarılı bir slogandı ve nihayetinde orduyu başarıya da ulaştırmıştı. Kendisi Arap kökenli birinin yabancı bir dile böylesine hâkim olması mümkün değildi. Bu nedenle Seyyîd Bereke muhtemelen Türk asıllıydı. Kaldı ki Andican, geçerli veriler eşliğinde bu olayı tahlil etmiş ve bunun tamamen İbnî Arabşah tarafından uydurulduğunu da dile getirmiştir. Bu hikâyenin uydurulmasının amacı da Emîr Timur'un önemli bir zaferinin güyâ derviş ve sûfîlerin duasıyla olduğuna milleti inandırmaya çalışmak ve Timur'u sanki dindarların duasını almış biri gibi göstermeye çalışmaktı.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Muminov vd, s. 33.

¹⁸⁵ Düşman kaçtı.

¹⁸⁶ İbn Arabşah, s. 53; İbni Tagriberdi, s. 267.

¹⁸⁷ Cengiz, s. 56.

¹⁸⁸ Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 414.

- 2- Seyyîd Bereke'nin doğduğu ve neşet ettiği yer muhtemelen Kaşka Deryâ olarak bilinen Türk yurtlarıydı. Bu bölge, Emîr Timur'un kendi kabilesi olan Barlasların da bulunduğu yerdeydi ve böylelikle Seyyîd Bereke, gerçekte Baraslardan çok da uzakta olmayan ve hatta aynı yerde ortaya çıkmıştı.
- 3- Yukarıdaki hususlara ek olarak Tosun, Seyîd Bereke'nin Emîr Timur'a bir savaş esnasında davul ve bayrak vererek kutsadığını aktarmıştır. Bu Türklerin bir âdetidir ve Araplarda böyle bir gelenek olmadığı gibi İslâmiyet'te de böyle bir uygulama yoktur.¹⁸⁹

Elbette Seyyîd Bereke'nin soyunun Arabistan'da bir yerlerden gelip sonra Kaşka Deryâ'da yerleşmiş olması da muhtemeldir.¹⁹⁰ Kaldı ki, incelenen İrşadnâme de böyle bir bilgi vardır.¹⁹¹ Özellikle İslâmî fetihlerin yoğun olduğu hicretten sonraki ilk birkaç yüzyılda birçok Arap asıllı Müslüman topraklarını terk ederek Türkistan'a gelmişlerdir. Böyle bir durumda sahabenin soyundan olan birisinin Emîr Timur ile beraber olmasının Emîr Timur'a ve genişletmeye çalıştığı devlete fayda sağlayacağı ortadadır. Çünkü Emîr Timur, devletini Araplara karşı olsa da İslâm'a karşı olmayan topluluklara doğru genişletmekteydi ve akıl hocası olarak yanında bulundurduğu en önemli din adamının sahabeden bir soy bağının bulunması, bunu kolaylaştırıcaktı. Bu nedenlerle Seyyîd Bereke'nin Mekke kökenli olmasının uydurma dahi olsa Emîr Timur zamanında bile destek bulabileceği anlaşılmaktadır. Devlet liderlerin kendileri veya yakın çevrelerinde bulunan kişilerin uydurma birtakım soy bilgileriyle meşruiyet sağlamaya çalışmaları, özellikle Orta Çağ'da belirgin bir davranış biçimiydi.

Arap asılı olmadıkları halde Arap asıllıymış gibi davranan veya bunu iddia eden toplulukların Kuteybe b. Müslim isimli Arap komutanın fetihleri sırasında veya sonrasında Türkistan bölgesinin özellikle dağlık kesimlerinde ortaya çıktığı savunulmaktadır.¹⁹²

Orta Asya'daki İslâmî yayılma oldukça hızlı gerçekleşmiştir ve topluluğun kendilerine daha uygun olan bu dîne çoğu zaman faydacı nedenlerle, bazen de zorla dâhil olduğu fakat hızlı dönüşüm nedeniyle kadim inanışlarını da tam anlamıyla terk

¹⁸⁹ Tosun, "Emir Timur", s. 410-11.

¹⁹⁰ Tezcan, s. 430.

¹⁹¹ Muminov, vd, s. 32.

¹⁹² Muminov vd, s. 34.

edemedikleri anlaşılmaktadır.¹⁹³ Örneğin kabirleri türbelere çevirme, dergâhları ve camileri bu türbelerin etrafında inşâ etme ve benzeri hareketler gerçekte İslâmiyet'ten önce bölgede var olan ve saygı duyulan kişilerin mevcudiyetini yeni fatihlere karşı korumak için geliştirilmiş bir teknik olabilir. Gerçekten de Türkistan bölgesinde Yemen'den veya Arabistan'ın başka bölgelerinden geldiği belirtilen prenslerin kurduğu düşünülen birçok yerleşim birimi vardır ve bunun gerçek olması mantığa aykırıdır.¹⁹⁴

Bununla beraber, bu Arap soylu mübarek toplulukların dinî liderleri, İslâmiyet'in ilk yüzyıllarında hiç benimsenmemiş olan türbe, dergâh, uzlet, irşâd ve evliyâlık gibi kurumları kutsallaştırmakta ve İslâm'ın özünün bunlar olduğunu belirtmekteydiler. Gerçekte Hristiyanlığa, Budizm'e ve Zerdüştlüğe daha yakın olan bu uygulamaların bir örneği de Seyyîd Bereke ve onun bağlı olduğu hareketti ve bu hareket tarzı Arap kökenli birinden ziyade, bölgenin yerlisi olup eski geleneklerini koruyarak Müslüman kalmaya çalışan birinin hareket tarzına daha yakındı.¹⁹⁵ Türbelerin kutsallaştırılması İslâmiyet'te yoktu. Çünkü örneğin Hz. Peygamber öldüğünde Mescîd-i Nebevî zaten ibadet yeriydi. Türbe ve dergâh geleneği ilk olarak Emêvîler tarafından politik rakip olarak görülen Şîilerde görüldü. Timurlular öncesinde ortaya çıkmış tasavvuf akımlarının kökleri binlerce yıllık ölüyü kutsallaştırma veya atalar kültü anlamına gelebilecek bu uygulamayı ortaya çıkararak İslâmiyet'te bunu kullanması¹⁹⁶, Asya'da Arap soyundan gelen kişilere değil, Acem geleneklerini korumaya çalışan eski dinlere ait ululara ve onların takipçilerine daha çok yakışan bir politik duruş olarak görünmektedir.

Muminov, Türkistan ve civarındaki bölgelerde Seyyîd Bereke gibi birçok tasavvuf büyüğünün belli bir boyun veya kabilenin veya bölgenin dîn büyüğü olduğu, birçok mahalde vefat etmiş bulunan ama hâlâ ruhunun o mekânın koruyucusu veya ruhanî lideri olduğuna inanılan kişilerin bulunduğu ve bunların hemen hepsinin atalarının Arabistan'dan gelen Arap soylu kişiler olduğu konusunda ittifak olduğunu belirtir.¹⁹⁷

Günümüzde dahi Türk ve İran beldelerinde “şehrimizin manevî büyüğü”, “beldemizin gönül mimarı” gibi tabirlerle, orada ölüp ölmediği veya kim olduğu bile belli

¹⁹³ Roux, s. 311-312.

¹⁹⁴ Muminov vd, s. 38.

¹⁹⁵ Derin, s. 198-200.

¹⁹⁶ Buryakov, s. 930-1.

¹⁹⁷ Muminov vd, s. 40.

olmayan kişilere dair türbelerin önemli ibadet yerleri olarak kullanıldığı ve buraların dîni mekânlar olarak çok sayıda kişi tarafından hâlâ ziyaretçi çektiği herkesçe bilinmektedir. Ülkemizde çokça bulunan bu mekânlarda bulunduğu inanılan şahısların çok büyük bir kesiminin peygamberle akraba veya sahabelerin soyundan geldiğine de inanılmaktadır.

Seyyîd Bereke'den beri Türk-Moğol geleneğinde İslâmî anlayışın çok fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Yine de, bu şahısların İslâm dînine hizmetleri ve İslâm'ın yayılması için verdikleri uğraşlar da ortadadır. Tasavvuf büyükleri, her ne kadar pratiklerinin İslâmî kökleri olmasa da, halkı çağırdıkları ve kendilerinin aidiyetini bildirdikleri dîn İslâm olmuştur. Seyyîd Bereke de böyle bir zattır ve hem Emîr Timur'u hem de Timurluların tebaasını sürekli İslâm'a çağıran bir araç geliştirmiştir. Böylece din ve siyâsetin neredeyse el ele hareket ettiği bir ortam oluşmuş ve Timurluların meşrûiyetinin sağlanmasında bunun etkisi büyük olmuştur.¹⁹⁸

Orta Asya'daki halkların Türk-Moğol geleneğinde atalara bağlı olmanın ve soylu kişilerin liderlik ihtimalinin daha güçlü olması nedeniyle Arabistan'dan gelmiş sahabe veya peygamber soylu dînî kişilerin takipçisi olmak veya bu tür kişilerin hocalık yaptığı kişilerden olmak, ayrıca bir meşrûiyet sağlıyordu. Özellikle ilk Türk-İslâm devletlerinden olan Karahanlılar gibi devletlerde liderlerin soylarını Hz. Âdem'e kadar götürmeye çalıştıkları ve bu şekilde soyluluklarının ve devlete egemen olmalarının tanrı tarafından kendilerine bahsedilmiş bir şey olduğuna milleti inandırmaya çalıştıkları aktarılmaktadır. Karahanlı liderleri soylarını Keysânîler'e¹⁹⁹, oradan da ilk insana götürmekteydiler. Hristiyanlarda ve onların liderlerinde daha yaygın olan bu ilk insana ve Nuh gibi peygamberlere kadar silsile uydurma çabalarının²⁰⁰ Orta Asya'da da yaygın olması, halklar üzerinde egemenlik kurmaya çalışmanın ve hâkimiyeti daha meşrû hale getirmenin bir çabası olabilir. Benzeri biçimde Emîr Timur, kendi soyunu Cengiz Han'a dayandırmaya çalışmakta ve hatta Cengiz'in de atalarından olan efsanevi Tümin Kağan ile akraba olduğunu aktarmaya çaba göstermektedir.²⁰¹ Emîr Timur'un vefatından sonra hanedan üyelerini, soyunu Cengiz Han'dan daha çok İslâmî bir takım liderlere bağlamaya

¹⁹⁸ Tezcan, s. 430.

¹⁹⁹ Fırkanın adı, Hz. Ali Sıffin Savaşı'nda ölen kölesi yahut Muhammed b. Hanefiyye'nin öğrencisi Keysân'dan veya Hz. Ali tarafından Muhtâr'a verildiği söylenen Keysân lakabından kaynakladığı nekledilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, " Keysâniyye", *DİA*, C. 25, 2002, ss. 362-364.

²⁰⁰ Muminov, vd, s. 43.

²⁰¹ Sertkaya, s. 241-2.

çalıştıkları ortaya koynulmuştur. Buradaki motivasyonun nedeni politik olmalıdır. Dolayısıyla Türkleşmiş Moğollar arasındaki meşruyet mücadelesinde Emîr Timur'a güç sağlayacak olan taban Moğolların saygı duyduğu bir değere yönelik olmalıydı. Emîr Timur bu nedenle sürekli Cengiz Han'ın mirasından belli bir güç devşirmeye çalıştı. Onun sülâlesinden kadınlarla evlendi ve bunun yeterli olmadığını düşündüğünde, Çağatay Hanlığının etkisiz ve kimsesiz hanedan üyelerini Cengiz'in varisi olmaları nedeniyle yanında taşıdı. Fakat ölümünden sonra Timurlular, doğudaki mücadelelerden vazgeçerek yüzlerini görece daha zengin ve bakir olan İran, Mısır ve Anadolu topraklarına çevirdiler. Batıya doğru genişlemeye çalışan devletin artık Moğolların saygı duyacağı değerlere eskisi kadar ihtiyacı yoktu fakat yeni topraklardaki İslâmî alt yapıyı anlamak ve buna uygun politik değerler benimsemek daha önemli olduğu için Müslüman halkların beğenisini kazanacak yeni değerlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Durum böyle olunca, Timurlu hânedanının üyeleri Emîr Timur'u veya etrafındaki güçlü şahısları olduğundan daha İslâmî göstermeye çaba sarf ettiler. Zaten Müslüman olan Emîr Timur'un en önemli akıl hocalarından birinin Mekke'nin büyüklerinden birinin soyundan gelmesine dair söylenti, Emîr Timur'dan daha çok onun gelecekteki hanedan üyelerine fayda sağlamış olmalıdır.²⁰²

Tasavvufcuların bu biçimde yükselişi ve Timurlular gibi devletler tarafından destek görmeleri, zayıflayan Ortodoks İslâm'ın aleyhine bir durum teşkil etmiştir. Daha Emevîler zamanında ortaya çıkmış olan Hanefiye, Mutezile ve Maturîdiyye gibi mezhepler akla çok önem vererek bilimin gelişmesini sağlamış ve İslâm'ın altın çağının yaşanmasına kapı açmıştır.²⁰³ Bu aydınlanmanın önünü isteyerek ya da istemeden açan Emevîlerin ve Abbâsîlerin ortadan kalkmasıyla akla dayalı bir dîn anlayışının yerine doğudan gelen ve ana kaynakları İslâm'dan olmayan fakat daha Müslüman bir yorum gibi kabul gören tasavvuf ve benzeri akımlar bölgede etkili olmuşlardır. Durum böyle olunca, Timurlular gibi bölgede etkin olmaya çalışan bir güç, İslâmî yorum olarak daha az uğraş gerektiren ve halkın desteğini daha kolay çekebilen düşünceler ve sloganlarla ilerleyen bu yorumu geniş coğrafyalara yaymıştır.

²⁰² Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 413.

²⁰³ Lapidus, s. 18.

Seyyîd Bereke'nin soyunun Mekke'ye ve Hz. Peygamber'e dayanması çabasının altında böyle politik-pragmatist bir hesap yatabilir. Emîr Timur'un yanındaki mezar taşında veya buradaki kitâbelerde soyuna ve kimliğine dair önemli bilgiler bulunmayan birinin başka bir mahalde bulunan torununun mezarında sahabeye bağlanan silsile bilgisi bu nedenle kuşku doğurmalıdır. Fakat bunu bir sahtekârlık olarak görmek de doğru bir tarihsel analiz olmayacaktır. Çünkü Orta Çağ'da tek bir kişinin karizmasıyla büyük karışıklıkları bitirerek bir cihan devleti kurabilen bir kurumsallaşmanın ister istemez çeşitli mitlerle yoluna devam etmemesi olanaksızdır.

Tüm bu politik dîn yorumlara ek olarak, Emîr Timur devrindeki tasavvufçular, diğer devirlerde olduğu gibi birbirleriyle de çelişki halindedirler. Tarihin hiçbir döneminde aynı konular hakkında aynı düşünen bir tasavvufçular topluluğu olmamıştır. Dolayısıyla Çağatay Hanlığı'nın yıkılması sürecinde hepsinin soyu Hz. Peygamber'e ulaşan bu ulu seyyîdler de farklı politik kaygılarla bir çekişme içine düşmüş durumdalar. Seyyîd Bereke'nin diğer din adamlarıyla arasında da sürtüşmelerin olması mümkündür ve Emîr Timur'un istediği şey bu ulema takımının birbirleriyle çekişmesi değil, bir liderin arkasında hizalanmış olmalarıydı. Tirmizli şeyhlerin bazılarının Emîr Timur'a başkaldırmasının ardından yeni hamlelerin mümkün olduğunu düşünen Emîr Timur'un Seyyîd Bereke'yi veya herhangi başka bir din büyüğünü din adamlarının başına bir emir olarak getirmeye çalıştığı düşünülebilir. Şeyhlerin başında olan bir mîrin diğerlerine göre daha soylu bir silsileye sahip olması gerektiği ise muhakkaktır.

Seyyîd Bereke'nin olduğundan daha fazla yüceltilmesinin hem Bereke'nin hem de Emîr Timur'un vefatından yıllar sonra gerçekleştiğini belirten Andican, Emîr Timur'un türbesinde hocasının ayaklarının yanına defnedilmesi istediğini kanıtlayan bir belgenin de olmadığını ve bu hikâyeye dair kaynakların definden çok sonra ortaya çıktığını belirtmektedir.²⁰⁴ Hâlbuki Emîr Timur'un sandukasının hocasının ayak ucundaki hali, günümüzde bile ziyaretçilerin duygularını etkilemekte ve hangi din ve inanç mensubu olursa olsun insanlar bir liderin mürşidi olarak bildiği bir kişiye bu kadar bağlılık göstermiş olabileceğine ve ilme ve dîne saygısına bugün dahi şapka çıkarmaktadır. Sadece Uluğ Bey ve diğer seçkin hânedan üyelerinin bulunduğu türbede, hânedandan

²⁰⁴ Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 416.

olmayan tek mezar Seyyîd Bereke'ye aittir.²⁰⁵ Kabrin günümüzde dahi insanlara verdiği mesajın derinliği düşünüldüğünde, 500 yıl önceki fetihler çağında tasavvufa yakın düşüncede halkları nasıl büyülemiş olabileceği akıllara getirilmelidir.

Özetle, Emîr Timur ve Seyyîd Bereke arasındaki ilişki sadece din ile veya taraflardan her ikisinin de dîne bakış açılarıyla açıklanamaz. Oldukça çocuksu ve romantik kalacak olan bu bakış açısının yerine devrin dinamikleri göz önünde tutularak mevzuya bir boyut kazandırılmalı ve yukarıda tartışılan gerçekliklerin ne kadarının dîni ne kadarının da politik amaçlarla gerçekleştirildiği düşünülmelidir. Bunu yaparken, Emîr Timur ve Seyyîd Bereke gibi isimleri tamamen duygulardan veya uhreviyattan arındırarak sadece rasyonel hareket eden siyâsî yaratıklar olduğunu da düşünmemek gerekir. Fakat Emîr Timur ve Seyyîd Bereke'nin birlikteliğinin nedenleri ve sonuçlarının, doğruluğu oldukça kuşkulu bir takım evliya menkıbeleriyle geçiştirilebilecek gibi değildir.

Seyyîd Bereke'nin mezarını Emîr Timur öldükten dört veya beş sene sonra babasının mezarının yanına taşıttıran Mîrza Şahruh'un derdinin sadece babasının hocasına duyulan saygıyı simgelemek olmadığı ortadadır. Bununla beraber hem Emîr Timur, hem de Seyyîd Bereke gibi isimlerin iki yüzlülük göstererek sırf gösteriş olsun diye dindar gibi görünüp gerçekte politik davrandıkları da söylenemez. Tarihi olaylar gerçek insanlar arasında gerçekleşir ve günümüzde olduğu gibi Timurlular devri liderleri de din, sosyoloji ve siyâset gibi birçok şeyden etkilenerek tebaalarını yönetmişlerdir. Sonuç olarak Emîr Timur'un Seyyîd Bereke'ye saygı duyduğu bir gerçektir. Fakat bunun haricindeki diğer olayların ve menkıbelerin politik ve tarihsel bir süreç içinde anlaşılması gerekmektedir.²⁰⁶

Seyyîd Bereke'nin mezarını babasının kabrine taşıtan Mîrza Şahruh'un tam da bu sırada Pîr Ali Taz bir isyan gerçekleştirmiştir. Bu isyana Seyyîd Bereke'nin de çocuklarından ve diğer akrabalarından da katılanlar vardı.²⁰⁷ Bu sûfi topluluğunun toplu isyanının engellenebilmesi için Seyyîd Bereke'nin hayatındayken Emîr Timur'dan elde ettiği bazı makamlar çocuklarına da verilmiş ve Emîr Timur'un kabri Seyyîd Bereke'nin

²⁰⁵ Seyyîd Bereke'nin kabri, Ek 2.

²⁰⁶ Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 416.

²⁰⁷ Tihranî, s. 123.

ayaklarının ucuna konarak gerçekte oldukça politik bir davranış ile isyancıların isyanı bırakabilmesi için gereken manevralar yapılmaya çalışılmıştır. Mîrza Şahrüh'un bu hareketi başarıya ulaşmış ve Pîr Ali Taz ortadan kaldırılırken Seyyîd Bereke'nin sülâlesi Timurlulara bağlı kalmaya devam etmiştir.²⁰⁸

Sonuç olarak Seyyîd Bereke ve Emîr Timur ilişkisi politik yönüyle incelendiğinde, din ve siyâset hakkında günümüze kadar gelmiş olan birçok gerçekliğin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Siyâsî iktidarlar dîni birtakım referanslara ihtiyaç duyarak toplulukları bununla etkilemeye çalışmışlardır. Hangi dinden veya inançtan olursa olsun toplumların liderleri bu dîni veya inançsal yaklaşımını insanlara göstermeye çalışmış, sadece bununla da kalmayarak üçüncü kişiler üzerinden bu bağlılığı ispatlama cihetine gitmiştir. Osmanlı, Selçuklu, Karahanlılar, Gazneliler ve Memlûkler gibi büyük Türk devletlerinin neredeyse hepsinin kurucuları ve diğer yöneticilerinin bağlı oldukları veya çok değer verdikleri dîn adamları olmuştur.²⁰⁹ Bu din adamlarının neredeyse hepsi de peygamber sülâlesinden geldiği iddiası bulunduğu için, liderler dolaysız olarak peygamberin emrinde olan bir kişi gibi de gösterilmiştir. Seyyîd Bereke örneğinde görebildiğimiz kadarıyla bu silsile iddialarının çoğu uydurma olabilir ve tamamıyla halkın gözünde meşrûiyet sağlamaya yönelik olarak gerçekleşebilir. Tarihî analiz yapan bunun gibi çalışmalarda bu hususlar da düşünülerek incelenen olayların ve devrin politik ve sosyolojik durumları da analize dâhil edilmelidir.

2.2. Emîr Külâl ve Şemseddîn Külâl (d. ? - ö. 772/1370)

Emîr Külâl Orta Asya'daki diğer evliya ve sûfi kişiler gibi yazılı bir soy silsilesine sahip değildir. Hatta babasının adı bile net olarak bilinmemektedir. Ancak peygamber sülâlesinden geldiği konusunda neredeyse görüş birliği bulunmaktadır. Külâl lakabı bölgede bilinen mesleklerden biri olan çömlekçiliğe işaret etmektedir ve bu şahsın uzun zamandır bölgedeki önemli zanaatlardan birinin mensuplarından olduğunu gösterir. Sadece Külâl tabiri dahi bu şahsın Arap soyundan gelmediğini ve atalarının uzun zamandır bölgede mukim yerlilerden olduğunu ve dolayısıyla Türk veya Moğol soylu olduğunu göstermektedir. Kaldı ki, Emîr Külâl ile Emîr Timur'un ilişkisi sonradan yine

²⁰⁸ Muminov, vd, s. 46.

²⁰⁹ İbni Tagriberdi, s. 30.

Emîr Külâl'in işaret ettiği ve vazifelendirdiği Şemseddîn Külâl üzerinden devam etmiştir. Her ikisi sûfinin de Külâl olması ve bölgenin köklü sanatkârlarının ailelerinden geliyor olmaları, herhangi bir peygamber akrabalığının veya Arap soyluluğun bulunmasını imkânsız hale getirmektedir. Buna rağmen Külâl tabiri hiç sorgulanmadan, her iki sûfi de o devirde de, günümüzde de peygamber soylu olarak kabul edilmiştir.²¹⁰

Algar, Çömlekçilik dışında buna ek olarak Emîr Külâl'in gençliğinde güreş de yaptığını ve hatta bunun sûfiler tarafından hoşgörülmediğini de belirtiyor.²¹¹ Bilindiği gibi güreş, Türkler ve Moğollar gibi Orta Asya ırklarının kadim sporlarından biridir. Seyyîdlerin bu sporu hoş görmemeleri ve güreş yapanları kendilerinden kabul etmemeleri için farklı nedenler olabilir. Ama Emîr Külâl'in aktif bir güreş sporcusu olduğu ve tarikatının baskısına rağmen de bunu uzun süre sürdürdüğü göz önünde bulundurulduğunda onun soyunun Araplar yerine Türklerden geldiğine inanmak daha kolay olacaktır. Muhammed Baba Semmâsî'nin bu güreşleri görüp Emîr Külâl'i uyardığını ve bunun üzerine Emîr Külâl'in güreşi bıraktığını belirten Algar'a göre, Semmâsî, sonradan Emîr'i mânevî evladı saymış ve ona tarikat işlerini öğretmiştir.²¹²

Semmâsî ismi oldukça önemlidir. Çünkü dergâhına aldığı Emîr Külâl'i başka önemli bir isim olan Bahâeddîn Nakşibend'den sorumlu kılmıştır.²¹³ Yani Nakşibendîliğin kurucusu olan Hâce Bahâeddîn'in tekkedeki hocaları ilk olarak Emîr Külâl ve dergâhın yöneticisi olan Semmâsî olmuştur. Dolayısıyla bugün bile hem ülkemizde hem de civar coğrafyada etkili olan Nakşibendîliğin oluşumunda etkili olan en önemli şahıslardan biri olan Emîr Külâl, Emîr Timur için de sonradan akıl hocalığı pozisyonuna gelerek Timurluların da siyâsî ve dînî faaliyetlerinde etkin bir rol almıştır. İbn Arabşah, Timur'un “*Saltanatı Şemseddîn Külâl'in duası ve Zeyneddîn Tayâbâdî'nin himmetiyle elde ettim ancak Seyyîd Bereke'yle buldum*” dediğini kaydetmiştir.²¹⁴

Emîr Külâl'in etkin rolünün ana nedenlerinden biri onun sahibi olduğu dîni otoriteyle ilgilidir. Hâcegân adı verilen bir tarikat oluşumunun lideri durumunda bulunan Emîr Külâl'in bu hareketi aslında eskiden gelen bir tasavvuf geleneğinin devamı gibidir.

²¹⁰ Tosun, “Emir Timur”, s. 408; Yüksel, “Arap Kaynaklarında Emir Timur”, s. 119.

²¹¹ Hamid Algar, “Emîr Külâl”, *DİA*, C. 11, s. 138.

²¹² Algar, Hamid, “Emîr Külâl”, 137.

²¹³ Davran, s. 29.

²¹⁴ İbn Arabşah, s. 39.

Algar, Hâcegân hareketini yüzyıllardır sürdüğü kabul edilen Nakşibendî anlayışının bir devresi olduğunu belirtmiştir. Buna göre Nakşibendî silsilesi, Hz. Ebû Bekir’le başlatılır ve Bâyezîd-i Bistâmî’nin yaşadığı zamana kadar Bekriyye ismiyle ifade edilir. Bistâmî’den Yûsuf el-Hemedânî’nin devrine kadar olan Nakşibendîlik evresi Tayfûr lakabına sahip olan Bâyezîd’a nisbet il Tayfûriyye adıyla bilinir. Hemedânî’nin zamanından Bahâeddîn Nakşibend’in dergâhını kurmasına kadar ki son dan bir önceki evre, Hâcegân tarikatı olarak değerlendirilir. Bahâeddîn Nakşibend’in ortaya çıkmasından itibaren bu tarikat gerçek ismi olan Nakşibendîyye ismini almaktadır.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, Nakşibendîliğin, kendisinin hiçbir haberinin veya dahlinin veya işaretinin olmamasına rağmen Hz. Ebûbekir ile başladığının iddia edilmesidir. Kaldı ki Türk veya Moğol olduğu her durumlarından belli olan birtakım evliya kişilerin Arap asıllı olduklarını ısrarla iddia etmelerinin nedenlerine, Seyyîd Bereke başlığında değinilmişti. Nakşibendîyye tarikatındaki silsilenin de benzeri bir taktikle hareket ettiği söylenebilir. Bu din adamları arasında da ihtilafların bulunduğu muhakkaktır. Çünkü Bahâeddîn Nakşibend, Emîr Külâl ve onun da hocası Semmâsî’den ayrıldıktan sonra farklı bir isimle tarikat kurduğunu açıklamış ve Hâcegân hareketinin kendisiyle sonlandığını belirtmiştir. Bu durumun Emîr Külâl ile Bahâeddîn Nakşibend arasında sorun oluşturduğu konusunda tereddüt bulunmamaktadır.²¹⁵

Hâcegân hareketinin liderleri Hâce lakabıyla bilinmektedir ve Emîr Külâl de dâhil olmak üzere tarikatın önde gelenleri bu unvanı kullanmışlardır.²¹⁶ Yine aynı tarikattan olan Ahmed Yesevî’nin Hâce lakabı kullanmaktan vazgeçip Ata unvanını almasına işaret eden²¹⁷ Algar, onun Hâcegân hareketinden ayrılarak farklı bir tarikat kurduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Buradan hareketle, tasavvuf hareketindeki bireylerin sadece dînî bir takım motivasyonlar ile hareket etmediklerini ve siyâsî bazı mülâhazaların da bu dîn adamları arasındaki ilişkileri kontrol ettiği yönünde yorumlar geliştirilebilir. Bu politik açıklamalar ve çıkarımlar olmaksızın Emîr Timur’un bu din adamlarıyla neden yakın ilişkiler kurduğunu anlayabilmek mümkün değildir. Hâcegân’dan kopan Yesevîliğin ağırlıklı olarak göçebe Türkler ve Moğollar arasında, sonrasında insan kaynaklarının

²¹⁵ M. Fuad Köprülü, “Hâce”, İA, C.5, S.1, s. 24.

²¹⁶ Hamid Algar, “ Hâcegân, *DİA*, C. 14, 431.

²¹⁷ Algar, “Hâcegân”, s. 431.

önemli bir kısmını yitiren Hâcegân hareketi ise Mâverâünnehir'deki Buhara civarı gibi hâlâ Farsça konuşulan şehirlerde taraftar bulmaya devam etmiştir.

Algar, Hâcegân hareketinde Emîr Külâl öncesinde bulunan ve hareketin prensiplerini de belirleyen Gucdüvânî ile Emîr Külâl arasındaki silsilenin isimleri söylemiş ve bunların hayatları konusunda yeterli bilgi olmadığını ifade etmiştir. Bu isimler kronolojik sırayla Hâce Ârif-i Rîvgerî, Hâce Mahmud İncîrfağnevî, Hâce Ali Râmîtenî ve Hâce Muhammed Baba Semmâsî ile devam etmiştir. Sonrasında tarikatın lideri durumuna gelen Emîr Külâl, yerine Bahâeddîn Nakşibend'i hazırlamış fakat o kendine yeni bir tarikat oluşturarak Hâcegân hareketini terk etmiştir. Buradan hareketle Emîr Timur ve Emîr Külâl birlikteliğinin Hâcegân hareketini siyâsî olarak daha üst bir yere taşıdığı ve Nakşibend'in bu ayrılıkla konum olarak Emîr Timur'dan siyaseten uzaklaştığı düşünülebilir.²¹⁸

Nakşibend'in Hâcegân hareketinden ayrılma nedenlerinden biri zikir çekme yöntemindeki farklılık olmuştur. Zikirler Nakşibendî geleneğinde iki farklı yöntemle yapılagelmiştir. Bunlardan ilki hafî zikir adı verilen ve gizlice yapılan zikirdir. Bu zikirde mûrîd Allah'ı dışından ses çıkarmayarak ve gösterişe girmeden anar. Sessizce yapılan bu zikirde dışarıdan ne olduğunu görmek mümkün olmadığı için ihlaslı olmak ve daha samimi bir şekilde ibadet edebilmek mümkündür. Cehrî (yüksek sesle) zikir ise genellikle birlikte yapılır ve basit bir melodi bir kalabalık tarafından sürekli seslendirilerek icra edilir. Cehrî zikirde genelde toplu bir zikir uygulanır ve müritler birlikte ibadet ederek ilahi düşünceleri daha yoğun bir biçimde yaşayabilirler.²¹⁹

Guçdûvân liderliğindeki Hâcegân dergâhlarında hafî zikir yapılmaktaydı. Sonrasında tarikatın silsilesinde ortaya çıkan Hâce Ali Râmîtenî cehrî zikri benimsedi ve uzun yıllar boyunca Hâcegân hareketinde bu gelenek yerleşti.²²⁰ Tarikatın son üyelerinden biri olan Emîr Külâl, Hâce Ali Râmîtenî'nin sünnetine uygun davranarak cehrî zikir uygulamasını devam ettirmek istese de, Bahâeddîn Nakşibend buna karşı çıktı ve gerçek ibadet tarzının hafî zikir olduğunu dile getirerek cehrî zikri tamamen bıraktı.²²¹

²¹⁸ Algar, "Hâcegân", s. 430.

²¹⁹ Algar, "Hâcegân", s. 426.

²²⁰ Köprülü, "Hâce", s. 24.

²²¹ Hafî zikir, gizlice yapılan zikirdir. Cehrî (yüksek sesle) zikir ise genellikle birlikte yapılır ve basit bir melodi bir kalabalık tarafından sürekli seslendirilerek icra edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öngören, "Zikir", *DİA*, C.44, s. 410.

Bu ekseninde devam eden tartışma sonucunda Bahâeddîn Nakşibend tarikatı bıraktı ve kendi yolundan gelenlerle hafî zikrin uygulandığı yeni bir dergâh kurdu. Günümüzde bile tarikatların bazıları arasında bu iki zikir tarzının hangisinin daha faziletli olduğuna dair tartışmalar devam etmekte ve taraflar birbirlerini neredeyse dinden uzaklaşmış olarak etiketlemeye kadar giden ithamlarla suçlamaya devam etmektedirler.²²²

Çok küçük bir azınlık tarafından ve topluma mal olmadan hala devam eden bu tartışmalar, Emîr Timur zamanında farklı politik ve dîni kırılmalar yaratabilecek kadar güçlü etkiler ortaya çıkarma potansiyeline sahipti.²²³ Nitekim Hâcegân hareketi için de aynı durum gerçekleşti ve tarikatın geleceği olarak görülen Bahâeddîn Nakşibend dergâhtan çıkınca, kısa süre içinde Hâcegân dergâhı Nakşibend hareketinin içinde eriyerek kayboldu. Bahâeddîn Nakşibend'in *Atalar Kültü*'nün²²⁴ tesirinde olduğunu net olarak gösteren rivayete göre o devirde çoktan ölmüş olan Gucdüvânî ile manevi olarak görüştüğü ve kendisine hafî zikri emredildiği nakledilmektedir.

Emîr Külâl, Şemseddîn Külâl'in mürididir ve bunlar hep beraber Nakşibendî tarikatına uzak kalamamışlardır. Aynı bölgede kurulan ve sadece bir ibadet tarzından kaynaklanan farklılık Hâcegân ve Nakşibend hareketinin takipçileri arasında önemli bir firkalaşmaya gitmemiş ve sonradan bu iki hareket birleşerek varlığını günümüze kadar koruyabilmiştir.²²⁵ Yine de ilk dönemlerinde ayrılık, tarafları açısından acılı olmuştur. Emîr Külâl tarikat geleneğinin kuralları uyarınca dört farklı halîfe belirlemiş ve bu isimler Emîr Külâl'in öz oğlunun da aralarında olduğu Emîr Hamza, Şeyh Yâdigâr Künsürûnî, Şeyh Cemâleddîn Dihestânî ve Mevlânâ Ârif Dikgerânî olmuştur. Dikkat edilirse tarikatın gelecek temsilcisi olması beklenen Bahâeddîn Nakşibend bu isimlerden değildir ve Emîr Külâl'in halîfe belirleme uygulamasından önce bu ayrılığın gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.²²⁶

Emîr Külâl'in Emîr Timur'la ilgili menkıbelerine ve anlatılara da şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Seyyîd Bereke ile münasebetleri türbesindeki durumla

²²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Cehri Zikri Kabul Etmeyen Allah'ı Anlayamaz, Gülzâr-I Hâcegân Dergisi, 2012 Temmuz, <http://www.gulzarihacegandergisi.com/component/k2/cehri-zikri-kabul-etmeyen-allah-i-anlayamaz.html> Erişim Tarihi: 24.11.2019.

²²³ Öngören, s. 409.

²²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tümer, Günay, "Atalar Kültü", *DİA*, C. 4, 1991, ss. 42-3.

²²⁵ Algar, "Hâcegân", s. 431.

²²⁶ Algar, "Emîr Külâl", s. 138-139.

belgelenmiş olan Emîr Timur'un Emîr Külâl'le ilişkilerini anlayabilmek için gündeme getirilmiş rivâyetlerin çoğu sahih bir gerçeklikten uzaktır.²²⁷ Emîr Timur ve Emîr Külâl'in müşid-mürid ilişkisi kurduğuna dair anlatımlar, eski devirde sadece *Tüzükât-ı Emîr Timur*²²⁸ da görülmektedir. Buradan hareketle ikili arasında anlamlı bir ilişkinin varlığının iddia edilmesi için daha fazla delile ihtiyaç bulunmaktadır. Algar, buna ek olarak Emîr Külâl ile bazı başka tarihi şahısların karıştırıldığına iddia ederek tarihçilerin bu konuda da yanıldıklarını kaydetmiştir. Örneğin aynı dergâhtan olan Şemseddîn Emîr Külâl, Emîr Külâl'le karıştırılarak onun Emîr Timur'la münasebetleri sanki Emîr Külâl'le Emîr Timur arasında geçmiş gibi aktarılmıştır.²²⁹

Emîr Külâl ile Emîr Timur'un gereğinden fazla birbirlerine yaklaştırılmaya çalışılması, Seyyîd Bereke örneğinde olduğu gibi, muhtemelen her iki tarafın da dünyayı terkenden sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Hem Emîr Timur, hem de Emîr Külâl tarafının geçmişteki böyle bir yakınlıktan çeşitli menfaatleri olabilir. Bu konuda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir fakat ikili arasında çok iyi ilişkilerin olmadığını ortaya çıkaran bir delile göre Emîr Külâl'in oğlunun torunu olan Mevlânâ Şehâbeddîn isimli bir şahsın Emîr Külâl'in Emîr Timur ile hiç yan yana gelmek istemediğini anlattığı aktarılmaktadır.²³⁰ Mevlânâ Şehâbeddîn'e göre Emîr Külâl hayatta kalsın Emîr Timur'un lehinde dua etmeyi veya onu Semerkand'da ziyaret etme teklifini reddetmiştir.

Emîr Külâl'in sonrasında dergâhın başına geçen ve Hâcegân hareketinin lideri olduğu düşünülen Şemseddîn Külâl'in Emîr Timur ile daha iyi ilişkiler kurduğu açıktır.²³¹ Emîr Timur'un gençliğinde, bir gün şeyh müridleri ile birlikte zikir ile meşgul olduğu bir sırada şeyhinin yanına girdiği zikrin sonuna kadar ayakta beklediği rivayet edilmiştir. Şeyh ve Dervişler Emîr Timur'un bu dindarlığından duygulanarak onun için dua etmişlerdir.²³² Yezdi'nin Zafernâmesinde Hoca Şâme adıyla geçerken Nizâmeddîn Şamî'de Hâce Razmaz olarak geçtiği görmekteyiz.²³³ Öncelikle Şemseddîn Külâl'in naaşı bizzat Emîr Timur'un emriyle babasının bulunduğu kabre nakledilmiş ve bazı hanedan üyeleriyle beraber bu mezar yeri günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Şemseddîn Külâl

²²⁷ Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 412.

²²⁸ *Tüzükât*, s. 29.

²²⁹ Algar, "Emîr Külâl", s. 139.

²³⁰ Andican, *Emir Timur, Tarih, Siyaset*, s. 412; Algar, "Emir Külâl", s. 140.

²³¹ Tosun, "Emir Timur", s. 407; Yüksel, "Arap Kaynaklarında Emir Timur", s. 118.

²³² Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s. 21.

²³³ Nizamüddin Şamî, s. 42; Şerefedüdin Ali Yezdi, s. 54.

zaten Emîr Timur'dan önce onun babası olan Taragay'ın mürşitliğini yapmaktaydı.²³⁴ Babasının vefatından sonra Şemseddîn Külâl'den inançsal destek almaya devam eden Emîr Timur, vefatından sonra hocasının babasıyla olan ilişkisini unutmamışa benzemektedir. 1404 yılında Keş şehrine geldiği sırada Şemseddîn Külâl'in kabrini ziyaret edip daha sonra babası Taragat beg'in mezarınının başında hatim indirip dua etmiştir.²³⁵

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da Emîr Timur'un türbesi de dâhil olmak üzere burada yatanların seçilmesinde uygulanan tekniklerdir. Emîr Timur'un kendi türbesinde bazı hânedan üyeleriyle beraber yabancı olarak hânedan dışından sadece bir din âlimi bulunurken, Emîr Timur'un babasının türbesinde de benzer bir sistematikte bazı hânedan üyeleri ve bunların başında bir din büyüğünün olması gibi bir plânlamaya dikkat edilmiştir.²³⁶

Yukarıda da değinilen bu durum İslâmiyet'in değerlerinden çok *Atalar Kültü* geleneğine daha yakın görünmektedir ve Timurlular için en önemli olan Taragay ve Emîr Timur türbelerinde hânedan üyelerinin başlarındaki bir din büyüğünün arkasında ahireti bekleyen pozisyonları bu durumun göstergesidir. Türbelerdeki cesetler sanki ölmemiş ve kıyâmetin kopacağı güne kadar şeyhlerinin arkasında ahiret gününü belli bir saf düzeninde beklemektedirler. Bu düzenlemenin İslâmiyet ile ilgisinin bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü İslâm'ın bize bıraktığı en erken mezarlık, neredeyse kimsenin yerinin bile belli olmadığı ve kimsenin mezarının veya kitabesinin süslenmediği ve Hz. Peygamber tarafından da süslenmesinin istenmediği Cennetü'l-Baki Mezarlığı'dır.²³⁷ Timurlularda hânedan üyeleri için bu âdete uygun anıt-türbeler bulunmaktadır. Bu geleneğin Timurluların dine ve din adamlarına bakışın bir tezahürü olduğu düşünebilir.

Şemseddîn Külâl'in Emîr Timur tarafından babasının ve diğer şehzâdelerinin bulunduğu bir yerde defnedilmesinin nedenleriyle Seyyîd Bereke'nin Mîrzâ Şahrûh tarafından babası Emîr Timur'un mezarına aktarılmasının nedenleri arasında paralellikler

²³⁴ Tezcan, s. 429; Barthold, *Ulug Beg ve Zamanı*, 20.

²³⁵ Şerefeddüdin Ali Yezdi, s. 435; Yakubovskiy, *Timur ve Timuriler*, s. 33; Cüneyt, Mustafa, s.175.

²³⁶ Andican, *Emir Timur Tarih Siyaset*, s. 411.

²³⁷ Mustafa Fayda, "Cennetü'l-Bâkî", *DİA*, C. 7, s. 387.

kurulabilir.²³⁸ Her ne kadar o sıradaki dinamikleri tam olarak kestirebilmek mümkün olmasa da, Hâcegân hareketinin önemli simalarından biri olan Şemseddîn Külâl'in naaşına bile Emîr Timur tarafından böyle üst seviyede saygı gösterilmesi, din ulemasının beğenisiyle karşılanmış olmalıdır. Nakşibendî ve Hâcegân gruplarının arasındaki fay hatlarının tam olarak nerede ortaya çıktığı da bilinmediği için Emîr Timur'un bu ismi babasının türbesine yerleştirmesindeki politik maksadını tam olarak çıkarmak mümkün olmayacaktır.²³⁹ Timurluların özellikle Emîr Timur'dan sonra Nakşibendî hareketiyle yakın ilişkiler geliştirdikleri muhakkaktır fakat Hâcegân gruplarının özellikle Timurluların ilk döneminde etkin olduğu düşünüldüğünde, Şemseddîn Külâl'e verilen değer politik yönü de görülebilir.

Şemseddîn Külâl ve Emîr Külâl'in Emîr Timur ile olan ilişkilerinde, tasavvuf ehli herhangi bir kişiden bahsedilirken olduğu gibi inanılması mümkün olmayacak uydurma menkıbelerden bahsedilmesi çokça görülen bir durumdur. Genelde gelecekte haber vermeyi içeren bu hikâyelerin ortak noktası, din adamı olarak görülen kişinin devlet lideri olan kişiye henüz olmamış bir şeyi haber vermesi ve sonra da bu devlet adamının tam da dîn adamının belirttiği şekilde olaylar yaşaması sonucunda dîn adamına saygı göstermesidir. Gerçeklikten bu kadar uzak olayların tarihsel olmaktan daha ziyade, masal ya da mit olarak edebi bir değeri olabilir. Şemseddîn Külâl ve Emîr Külâl'in Emîr Timur ile yaşadıkları olaylar bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Emîr Külâl ile Emîr Timur'un kaydedilmiş çok önemli bir ilişkisine kaynaklarda görülemesine rağmen özellikle Emîr Külâl'in soyundan gelenlerin tanıklıklarına bakıldığında Emîr Külâl'in Emîr Timur ile yanyana görünmemek için bir çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Sonrasında Şemseddîn Külâl ile Emîr Timur'un bir birliktelik yaşadıkları ise kesindir çünkü Emîr Timur babasının türbesinin din adamı kontenjanına bu şahsı dâhil ederek onun hanedan gözündeki değerini belirtmiştir. Belirtilen şahıslar önemli bir tasavvuf tarikatının liderleridir ve bu şekilde Emîr Timur'un bunlarla ilişki kurmaya çalışması için yeteri kadar politik nedeninin olduğu düşünülebilir. Şemseddîn Külâl ve Emîr Külâl'in de aynı diğer sûfilerde olduğu gibi sorgulamadan Hz. Peygamberin soyundan oldukları dile getirilmiştir ki gerek meslekleri ve lakapları, gerekse

---

²³⁸ Şerefüddin Yezdî, s. 269.

²³⁹ Tezcan, s. 429.

ilgilendikleri olaylar nedeniyle bunun mümkün olmadığı bu çalışmada gösterilmiştir. Seyyîd Bereke örneğinde oldukça geniş bir biçimde ele alındığı gibi o devirde hem siyâsîlerin hem de dîni liderlerin soylarını kutsal kabul edilen soylulara dayamalarından devşirebilecekleri meşrûiyetin kazandıracağı faydalar çok fazladır.

2.3. Zeyneddîn Ebû Bekir et-Tayâbâdî

Ebû Bekir et-Tayâbâdî, Emîr Timur'un kendisini en fazla etkileyen din büyüklerinden evliyâlar listesindeki üç kişiden biridir. Diğer ikisi yukarıda açıklanan bu din adamlarından Ebu Bekir et-Tayâbâdî, Emîr Timur'un hayatına sonradan giren ve devletleşme sürecinin daha ileri devirlerinde karşılaştığı birisidir.²⁴⁰

Ebû Bekir et-Tayâbâdî ile Emîr Timur'un karşılaşması Horâsân'ın fethinden sonra gerçekleşmiştir.²⁴¹ Bu karşılaşmayı Yezdî, "Pak mezhepli Mevlânâ Zeynüddîn Ebû Bekir et-Tayâbâdî'yi ziyaret etti dönemin biricik alimiyle" sohbet etiğini, ona güzel nasihatlar bulup dua etti şeklinde kaydetmiştir.²⁴² Dolayısıyla Emîr Timur, Çağatay Hanlığı'nın beyliklerini birleştirmiş ve batıya doğru devletini İzmir'e kadar genişletecek olan yolculuğunun başlarındadır ve rakiplerini korkutacak derecede kalabalık ve sistematik bir orduya sahip bulunmaktadır. Böyle bir ortamda dahi Ebû Bekir et-Tayâbâdî'nin bölgenin etkili din adamlarından biri olduğunu duyunca onunla görüşmek istemiş ve bu talebinde başarılı olmuştur.²⁴³ Ebû Bekir et-Tayâbâdî'nin Emîr Timur'a nispet edilen ve muhtemelen Tüzükat²⁴⁴ tarafından Emîr Timur'un en önem verdiği ilk üç şeyhinden biri olarak gösterilebilecek kadar uzun bir teşrik-i mesaisi olmamıştır. Hatta diğer günlükler ve tarihçilerin beyanları beraber incelendiğinde Emîr Timur'la Ebû Bekir et-Tayâbâdî'nin bu ilk buluşmanın ardından tekrar buluştuğuna dair bir gösterge de bulunmamaktadır.²⁴⁵ İkili arasında yüz yüze görüşme olmasa da mektuplaşmalar veya araçlarla konuşma gibi etkileşimlerin meydana geldiği söylene de ilişki için bu yeterli değildir.²⁴⁶ Şemseddîn Külal ve Seyyîd Bereke örneğinde görüldüğü gibi akıl hocaları veya manevi liderler olarak anılabilecek dîn adamları, Emîr Timur'a oldukça yakın bir

²⁴⁰ Tezcan, s. 431.

²⁴¹ İbn Arabşah, s. 62-3.

²⁴² Şerefeddüdin Ali Yezdi, s.126.

²⁴³ Tosun, "Emir Timur", s. 410.

²⁴⁴ Andican, "Tüzükat-ı Emîr Timuri Gerçek mi", s.36.

²⁴⁵ Andican, *Emir Timur, Tarih, Siyaset*, s. 412.

²⁴⁶ Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, s. 124.

noktada bulunmakta ve neredeyse gûnaşırı kendisiyle muhatap olabilmekteydiler. Nitekim bu hocaların ölümleri bile onların hânedanın meşruiyetini geliştirmede yardımcı olan hususları sonlandırmadı. Hâlbuki çok görkemli rivâyetlere ve menkıbelere²⁴⁷ rağmen bu ikilinin ilk görüşmenin ardından bir araya gelmediğinin bilinmesi nedeniyle Emîr Timur'un Ebû Bekir et-Tayâbâdî ile bireysel bir Mürşid–Mürîd ilişkisi kurduğunu iddia edebilmek ispatı zor bir sav gibi durmaktadır. Hatta Emir Külâl tarafından kendisinden kaçınılan Emîr Timur'un Şemseddîn Külâl'e yönlendirilmesi gibi bir hikâyenin benzeri dahi Ebû Bekir et-Tayâbâdî ilişkisinde gündeme gelmemiştir.²⁴⁸ Yani zoraki bir uydurmayla dahi olsa, Emîr Timur ve Ebû Bekir et-Tayâbâdî, birbirlerine mürşid–mürîd münasebetiyle bağlanamamıştır. Muhtemelen Ebu Bekir et-Tayâbâdî görüşmesi eğer gerçekse bile bir tesadüf eseri idi ve tarafların ikisi de birbirleriyle kalıcı bir ilişki kurma niyetinde değildi. Bu nedenle Tezcan ikilinin ilk görüşmeden sonra bir araya geldiğine dair bir rivayet bulunmamasını kuşku verici olarak görür.²⁴⁹ Wilhem Barthold'un belirttiği bilgide Emîr Timur sonralarındaki Tarihçi Hâfız Ebrû'ya göre bu karşılaşma gerçekleşmiş ve Emîr Timur ilk kez bir dindar kimse karşısında korku duyanın kendisi olduğunu kaydetmiştir.²⁵⁰

Emîr Timur ve Ebû Bekir et-Tayâbâdî arasındaki ilişkiyi aynen diğer örneklerde görüldüğü gibi politik yönüyle değerlendirmenin daha doğru bir bakış açısı olacağı ortadadır. Emîr Timur gibi birisinin mürşîdi olarak kabul edeceği bir müridin hakkında bu kadar az bilgi olması ve bu ikilinin münasebetlerine dair bir-iki menkıbeden başka bir şey bilinmemesi bu ilişkinin taraflarının hayatlarının sona ermesinden çok daha sonra politik menfaat için her iki taraftan biri tarafından uydurulmuş gibi durmaktadır. Emîr Timur ve Ebû Bekir et-Tayâbâdî münasebetine dair daha fazla araştırmanın yapılmasının gerekliliği ortadadır.²⁵¹

²⁴⁷ Tezcan, s. 431; Tosun, "Emir Timur", s. 410; Yüksel, *Timurlular da Din Devlet İlişkisi*, s. 124.

²⁴⁸ İbn Arabşah, s. 63.

²⁴⁹ Tezcan, s. 432.

²⁵⁰ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.28; Aka, "Timur Din ve Ulema", s. 109.

²⁵¹ Şerefedüdin Ali Yezdi, s. 126; Andican, *Emir Timur, Tarih, Siyaset*, s. 412.

2.4. Emîr Timur'un Yesevîliğe Bakışı Ve Hâce Ahmed Yesevî

Hâce Ahmed Yesevî, günümüzdeki Kazakistan'ın Çimkent şehri yakınlarında yer alan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Yesevîlik tarikatının kurucusudur. Emîr Timur devrinden yüzlerce yıl önce yaşamış olmasına rağmen Türkistan'ın pîri olarak bilinen bu şahsın Emîr Timur'un politikaları üzerindeki etkisi büyüktü.²⁵² Türkistan'daki Türkler ve Türkleşmiş Moğollar tarafından olağanüstü saygı gösterilen ve din dendiğinde akla gelen en önemli kutsallardan olan Hâce Ahmed Yesevî, Timurlular devri boyunca saygı görmeye devam etmiştir.²⁵³

Emîr Timur ve sonraki hânedan üyeleri, toplumsal koşulları dikkate almadan sadece askerî fetihler gerçekleştiren liderler değillerdi. Böylesine bir duruşun ömrü uzun olmayacak ve hatta belli bir siyâsî hareket haline bile gelemeyecekti. Eserlerinden ve mevcudiyetinden yüzyıllar sonra bile bahsedilen bir devletin yönetiminde, yönettiği halkın önceliklerini paylaşmadığını ve bunlara saygı göstermediğini iddia etmek inanılması zor bir söylem olacaktır. Bu nedenle İbn Arabşah'ın ve bazı araştırmacıların abartılı ve Emîr Timur'u adeta bir canavar gibi gösteren betimlemelerinde hatalar bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Emîr Timur'u devrin sosyolojisini iyi anladığını ortaya çıkaran gerçeklerden biri de onun uzun yıllar evvel ölmüş olmasına rağmen Hâce Ahmed Yesevî'nin manevî varlığına intisap etmesidir.²⁵⁴

Hayatı hakkında kapsamlı bilgi bulunmayan ancak 1050-1070 tarihleri arasında doğduğu tahmin edilen Hâce Ahmet Yesevî'nin dîni bir şahsiyete kavuşması henüz gençliğinde olmuştur. Zamanın büyük ve önemli dînî önderlerinden Şeyh Yûsuf el-Hemedânî'nin²⁵⁵ (Ebû Yakub Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî ö. 535/1140) talebelerinden biri oldu. Horâsân ve Türkistan'daki diğer bütün şeyhler ve evliyalar gibi Hâce Ahmed Yesevî'nin de Hz. Peygamber veya Hz. Ali soyundan olduğuna dair bilgiler bulunmuştur.

Hz. Peygamberin yaşadığı kadar yaşadktan sonra daha fazla dünya zevki almayı kendisine uygun görmeyerek Çilehâne adıyla yaptırdığı bir yerde ölene kadar kalmıştır.²⁵⁶

²⁵² Hasan Nadirhan, "Hoca Ahmed Yesevî ve Türk Hükümdarları (Emîr Timur Örneği)", *Araşan SBE İlmî Dergisi*, S. 9-10, (Bişkek 2010), s. 203-04.

²⁵³ Aka, "Timur Din ve Ulema", s. 109; Eraslan, s. 159.

²⁵⁴ Davran, s. 31.

²⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Tosun, "Yûsuf el-Hemedânî", *DİA*, C. 44, s. 12-13.

²⁵⁶ Hasan, s. 204.

Böyle dünyevîleşme karşıtı hareketler, halkın daha çok teveccühüne mazhar olmuş ve Yesevî'yi dîni bir kahraman olarak mitileştirmiştir. Öldükten yüzyıllar sonra dahi Yesevî'nin dîni veya siyâsî liderlerin rüyalarına girerek onlara türbeler yaptırma, savaşımlara girme veya bitirme, siyâsî kararlar alma ve benzeri konularda yol göstermeye devam ederek kerâmetler gösterdiğine inanılmıştır.²⁵⁷

Yesevî'nin bölge halkları üzerindeki etkisi o kadar büyüktü ki özellikle yaşlı insanlar ölümlerinin yaklaştıklarını anladıklarında Yesevî'nin türbesinin etrafındaki topraklardan mezar yeri satın alıyorlar ve ölümlerinde de şeyhlerine bağlı olmaya çalışıyorlardı. Bu ticaret, Yesevî sülâlesini zenginleştirirken, onların insanlar üzerindeki tesirini de artırıyordu. Atalar Kültü olarak bilinen binlerce yıllık tarih-öncesi âdetin bir parçası olan bu uygulamanın o dönemde insanları daha derinden etkilediği anlaşılmaktadır. Emîr Timur'un Ahmet Yesevî'nin türbesini yeniden yaptırması ve harika bir sanat eserine dönüştürerek abideleştirmesinin altında bu neden yatıyor olabilir.²⁵⁸ Buna ek olarak, Emîr Timur ve sonraki Timurlu liderleri, bazı hânedan üyelerini Yesevî'nin Emîr Timur tarafından yaptırılan türbesine gömülmesini sağlamışlardır. Bir başka sebep olarak da Fuat Köprülü Risale-i Tevârih-i Bulgarîye eserine istinaden şöyle açıklamıştır. Emir Timur'un Buhara'ya gitmek üzere yola çıktığında Ahmet Yesevî'nin Türbesini ziyaret ettikten sonra gece rüyasında gördükleridir. Hâce Ahmet Yesevî'nin, Emîr Timur'a: “*Ey yiğit, hızla Buhara'ya git, İnşallah oradaki hükümdarların ölümü senin elindedir. Senin başından çok acayip ve garip vakalar geçecektir. Zaten tüm Buhara halkı seni dört gözle bekliyor*” demesidir. Emîr Timur sabah uyandığında Allah'a şükrettikten sonra türbenin yapılması için emir vermiştir.²⁵⁹

Yesevî'nin dîni etkisi, siyâsî parçalanmışlıklar yaşayan coğrafyada politik bir güç devşirmesinin de yolunu açmıştır. Türkistan'da Hâce Ahmet Yesevî'nin kendisine oldukça sadık olarak bağlı yüz binden fazla müridi vardı. Bu müritlere zaman zaman imamlar ve şeyhler atanıyor ve bunların siyâsî meselelerinde de taraf olunuyordu. Uluslararası alanda yaşanan otorite boşluğu neticesinde Ahmet Yesevî'nin hareketi bunu politik olarak doldurmaya çalışmakta ve böylece dinine bağlı olarak yaşadığı düşünülen halklar, aslında devlet dışı bir dini kuruma politik olarak meşrûiyet sağlıyorlardı. Bu

²⁵⁷ Eraslan, s. 160.

²⁵⁸ Manz, *Timurlenk*, s. 30.

²⁵⁹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s.41

ortamdan doğan Timurluların liderlerinin, böyle bir siyâsî durumu gözardı etmeleri düşünülemezdi. Böylece Yesevî'nin hâlîfelerinin Emîr Timur tarafından destek ve saygı görmesi sadece rüyalarla ve kerametlerle açıklanabilecek bir olay olmaktan uzaktır.²⁶⁰

2.5. Hâce Bayezid

Emîr Timur'un Hâce Ahmet Yesêvî ile yakınlığı onun mürîdlerinden İsmail Ata'nın akrabalarından olan Hâce Bayezid'in intisab etmesiyledir.²⁶¹ Yesevî'nin türbesinin yapımında Emîr Timur kendi türbesinden bile daha görkemli bir binanın yapılmasını istemiş²⁶² ve masraftan kaçınmayarak Yesevî'nin son temsilcisi olan Hâce Bayezid'in politik ve dîni himayesinden fayda edinmeye çalışmıştır. Politik bir güce sahip olup Emîr Timur ile askerî olarak baş etmesi mümkün olmayan Yesevî Tarikatı yöneticileri de bu konudan memnun görünmektedirler. Çünkü günümüze kadar gelebilmiş olan sivil toplum hareketlerini böylece gelecek nesillere aktarabilme imkânı bulmuşlardır.

Emîr Timur'un sürekli bir tarikata devam ettiğine veya Yesevî Tarikatı mensuplarının o dönemki lideri Hâce Bayezid'e devamlı bir biçimde ziyaret gerçekleştirdiğine dair bir veri yoktur. Benzeri şekilde herhangi bir Yesevî şeyhi, Semerkand ya da başka bir yerde herhangi bir devlet görevine de getirilmemiştir. Akıl hocası makamında bir yer edinmeyen Yesevî Tarikatı mensupları bunu elde edebilmek için talepte bulunduğunu söylemek de mümkün değildir. Tarihi bilgilere bakarak, Yesevî tarikatı mensuplarının çoğu diğer tarikat gibi özerk bir şekilde yönetildikleri ve Emîr Timur'a karşı herhangi bir isyan hareketine girmeden tesir edebildikleri insanlarla yollarına devam ettiklerini görebiliriz. Bununla beraber Emîr Timur'un doğuya veya batıya doğru sefere çıkmadan önce vakit bulduğunda yaptırdığı Yesevî türbesine giderek dua ettiği ve Yesevî'nin manevî ikliminden yardım istediği görülmektedir.²⁶³ Zaten Yesevî Tarikatı mensupları sonraki tarihlerde de taraftarlarıyla varlıklarını sürdürmeleri, ancak Emîr Timur tarafından kendilerine aman verilmesiyle mümkün olabilirdi.

²⁶⁰ Eraslan, s. 159-60.

²⁶¹ Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, s. 126.

²⁶² Buryakov, s. 930.

²⁶³ Hasan, s. 203.

Bazı araştırmacılar, Emîr Timur'un Yesevî Tarikatı mensuplarıyla ilgili tutumunun bir kült etrafında döndüğünü ima ederek bunu açıkça *Yesevî Kültü* olarak adlandırmıştır.²⁶⁴ Yesevî Tarikatı mensupları Ahmet Yesevî'nin gayb âleminde hâlâ yaşadığını²⁶⁵ ve ihtiyaç duyduğunda bu dünyayla iletişim kurarak ilahî bir güçle hala coğrafyayı bir biçimde yönetmeye devam ettiğini öne süren bu düşünce nedeniyle, bu toprakları yönetmeye azmetmiş siyâsî hareketlerin de herhangi bir yolla bu düşünceyi sindirmesi gerekmektedir.²⁶⁶ Halkın hoşuna giden bu davranışlar Emîr Timur'dan sonra da devam etmiş ve hanedan üyeleri Yesevîlerin sonraki liderleriyle iyi ilişkiler kurmaya devam etmişlerdir. Emîr Timur, Yesevî Tarikatı mensuplarının dergâhına seferler öncesinde yaptığı ziyaretler de aile üyelerini de götürerek halka, Ahmet Yesevî'nin ruhani kişiliğine bağlılığını defalarca göstermiştir.²⁶⁷ Bunu din adamlarına verilen önem olarak görmek ve politikayı bu saygıdan tamamen soyutlayabilmek, çalışmanın buraya kadar olan çıkarımları ve devrin şartları düşünüldüğünde pek mümkün görünmemektedir.

2.6. Sadeddîn Taftazânî (D. 722/1322 - Ö. 792/1390)

722/1322'de Horâsân'da Taftazan kasabasında doğdu. Adudüddîn el-İci (ö.1355) ve Kutbüddin er-Razi et-Tahtam (ö. 1364) gibi dönemin tanınmış ulemâsından dersler almıştır.²⁶⁸ Emîr Timur devrinin en önemli âlimlerinden biri olan Sadeddîn Taftazânî (Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahreddîn Ömer b. Burhaneddin Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî et-Taftazânî ö. 792/1390) Taftazânî hayatına İlhanlıların egemenliğindeki bir bölgede başlamıştır. Emîr Timur sarayında en önem verilen bilginlerin başında gelmektedir. Sonrasında Altın Orda hanlarının aynı bölgede hâkim olmasıyla onların yönetiminde yaşadı. Oradan seyahatle de olsa Kertler'in alanına girmiş ve en sonunda Emîr Timur'un fetihleriyle onun bulunduğu yer Timurlulara dâhil olunca da Emîr Timur'un maiyetine girmiştir.²⁶⁹ Her iki devlette de ilmî faaliyetlerini sürdürmüş ve eserler bırakmıştır. Tabii bu gezginliği kendi hakkında hurafelerin de uydurulmasına neden olmuştur. Mesela Emîr

²⁶⁴ Tezcan, s. 434.

²⁶⁵ Buryakov, s. 930.

²⁶⁶ Tezcan, s. 435.

²⁶⁷ Tacü's Selmani, s. 18.

²⁶⁸ İsmail Çifçioğlu, Timur'un Fethettiği Ülkelerden Mâverâünnehr'e Topladığı Bazı Âlimler, *EKEV Akademi Dergisi*, S. 37, Erzurum (2008), s. 316.

²⁶⁹ Cüneyt, Mustafa, s. 80.

Timur'un Osmanlılara karşı Anadolu'ya giderken onu da götürdüğü ve bölgedeki din adamlarıyla Taftazânî'yi tartıştırarak onların hepsine üstünlük sağladığı rivâyetlerin tamamı uydurmadır çünkü o tarihte Taftazânî hayatta değildi.²⁷⁰

Eserlerinden de anlaşılabilceği gibi Taftâzânî'nin ömrü, Emîr Timur'un inancına paralel bir şekilde İslâm dinine hizmetle ve Sünnî ekolün diğerleri karşısında mevkiini kuvvetlendirmeye geçmiştir. Taftazânî, felsefe, mantık ve filoloji gibi ilimlerde yüksek derecede bilgi ve görgüye sahiptir ama bu eğitimini ve öğretimini din yolunda sarf etmiştir.²⁷¹ Taftazânî'nin din adamı olarak değerlendirilmemesi doğru değildir. Akademik literatürde din adamı olarak görülen kesimler genelde sûfi olarak bilinen ve dînden başka bir materyalle ilgilenmeyen evliya ve şeyh tipi insanlardır. Dergâhlarda ve tekkelerde mukim bu kişilerin gerçekte siyâsî birtakım amaçların içinde isteyerek veya istemeyerek rol aldıkları, yukarıda hayatlarının özetleri verilen bazı din adamlarının uygulamalarında görülmektedir. Dolayısıyla din adamı kavramının sadece dergâhlarda yaşayan ve ömürlerine dair çoğu şey birtakım uydurma menkıbelerden ibaret olan kişilerce temsil edilemeyeceği ortadadır. Bu nedenle Taftazânî'nin bir dîn adamı kimliğinin mevcut olduğu ve Emîr Timur ile olan ilişkilerinin bu çalışmanın konularından olduğu rahatlıkla iddia edilebilir.

Taftazânî, hayatının son dönemlerini Emîr Timur'un sarayında geçirmiştir.²⁷² Harizm bölgesi Emîr Timur'un kontrolüne geçince diğer ilim adamlarıyla beraber Taftazânî de Semerkand'a davet edilmiş devletin farklı eğitim kurumlarında ve yüksek mevkilerde görevler almıştır. Taftazânî, Emîr Timur'un makamında değer verilen bir yerde bulunur ve diğer âlimlerin de kendisine saygı göstermesi beklenirdi. Emîr Timur'un yanına oturan Taftazânî, Emîr Timur tarafından meclise buyur ediliyor ve onun tarafından uğurlanıyordu.²⁷³

Taftazânî Emîr Timur tarafından protokolün en üst noktasına ulaşmış ve kadiasker tâyin edilmiştir.²⁷⁴ Devrin hâkimlerinin başında bulunan bu makama gerçekten getirilip getirilmediği konusunda başkaca bir bilgi yoktur fakat bu bilgi bize Taftazânî'nin Emîr

²⁷⁰ Şükrü, Özen, "Teftâzânî", *DİA*, C. 40, s. 300.

²⁷¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, C.2, s. 573; Hândmîr, s. 111.

²⁷² İbn Arabşah, s. 445.

²⁷³ Hândmîr, s. 110.

²⁷⁴ Özen, s. 300.

Timur tarafından devlet işlerinde güvenilen ve hanedan üyesi olmamasına rağmen devlet katlarında üst düzey görevler tevdi edilebilen biri olduğunu göstermektedir. Diğer âlimlerin yanında daha üst pozisyonda olduğu bilinen Taftazânî, bu konuyla diğer ilim adamlarının tepkisini ve kıskançlığına da çekmiş olmalıdır ki, bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, çalışmanın inceleyeceği bir sonraki başlıkta değerlendirilecek olan Cürcanî konusunda verilecektir.

Taftazânî mensuplarının, Timurlular dönemindeki etkin yeri Taftazânî'nin kendisiyle son bulmamıştır. Timurlulara Emîr Timur'dan sonraki dönemde hizmet eden âlimlerden olan Şemseddin Muhammed, Taftazânî'nin oğlu Kutbêddîn Yahyâ, Taftazânî'nin torunudur.²⁷⁵ Çocukları, Taftazânî'nin ardından onun eserlerine haşiyeler ve şerhler yazarak ilmine katkıda bulunmuşlardır. Onların Timurlulardan destek görmeye devam etmeleri, Taftazânî'nin Emîr Timur devrinde devletin her kademesi tarafından kabul gördüğünün bir delilidir.

Taftazânî'nin ilmî ve dîni görüşlerinde şüpheler oluşması nedeniyle sonraki dönemlerde çok anlaşılammıştır. Bu, Taftazânî'nin dîni kimliğinin öne çıkmamasının nedenlerinden biridir. Çünkü Taftazânî eserlerinde objektif bir bakış açısıyla kendi savunduğu görüşleri bile rahatlıkla eleştirebilmiştir. Hanefî görüşle eserler vermesi nedeniyle Hanefî olduğu söylene de, aynı zamanda bu görüşleri eleştirmesi nedeniyle mezhep değiştirdiği veya gizlice başka bir mezhebe sahip olarak Hanefîliği eleştirmeye çalıştığı da iddia edilmiştir. Şâfiî olduğuna dair çıkarımlar bulunması nedeniyle eserleri Hanefî dünyada kuşkuyla okunmuştur. Günümüzde Şâfiî ve Hanefî çizgisi Ehl-i Sünnet çizgisinin birbirine yakın iki mülâhazası olarak değerlendirilse de, Taftazânî'nin devrinde bunlar birbirlerine neredeyse düşmandılar. Bu nedenle Şâfiî veya Hanefî olarak yaftalamak, Taftazânî gibi bir âlim için oldukça önemliydi. Buna rağmen kendisinin eserlerinde net bir tutum takınmaması ve doğru bildiği konularda mezhep üstü yorumlar yapabilmesi, onun ilmine ne kadar güvendiğini ve çevresindeki ilmî baskıları çok önemsemediğini göstermektedir.

Emîr Timur'a en yakın din adamlarından biri olan Taftazânî'nin bu özgür tavrından sadece kendisini mesul tutarak kahraman bir ilim adamı olduğunu söylemek de çok mümkün değildir. Bu özerk tavırdan Emîr Timur ve yönetimine de pay vermek

---

²⁷⁵ Özen, s. 299-300.

gerekmektedir. Emîr Timur'un böylesine özgür mezhepsel yorumlar yapabilen bir kişiyi sahiplenmesi, ona makamında ve sarayında yer ve görev vermesi, onun ardından çocuklarını ve hatta torunlarını da devlet görevlerinde istihdam etmeye devam etmesi, Taftazânî'nin ilmî faaliyetlerini sahiplendiğini gösterir. Taftazânî'nin kendisini açıklamak için mezhebinin savunmak zorunda kalmaması, ölümünden sonra bile hangi mezhepten olduğunun açıkça kanıtlanamaması ve mezheplerin adeta farklı dînler gibi algılandığı bir devirde farklı ilim adamları tarafından eleştirilmesine rağmen yönetim tarafından bir mezhep seçimine zorlandığına dair bir delil olmaması gibi faktörler, Emîr Timur'un ve sonrasındaki yöneticilerin ilmî ve dîni içtihatlar konusunda rahat olduklarını göstermektedir.²⁷⁶

Usul ve fıkıh ilimlerinde söz sahibi bir alîm olan Leknevî, delillerden hüküm çıkarmadan oldukça yetenekliydi. Hanifi olmasına karşın mezhebin görüşünü kabul etmemiştir.²⁷⁷ İbn Nüceym, İbrâhim b. Ahmed el-Cebertî, Abdüllatif el-Kirmânî, Fenârî Hasan Çelebi ve Şehâbeddîn Mercânî gibi isimlerin hiçbirinin Taftazânî'nin Şâfiî veya Hanefî olduğuna dair somut bir gerçeklik ortaya koyamadığını ve belki de bu belirsizlik nedeniyle Taftazânî'nin her iki mezhebin mensuplarıncı da çalışıldığını öne sürmektedir. Taftazânî'nin Şâfiî olduğunu düşünen Özen, Taftazânî'nin bu duruşunun bilinçli olabileceğini ve ilmini her mezhepten insana yayabilmek için böyle tarafsız bir ilmî altyapı kullandığını iddia etmektedir. Yukarıda da hatırlatıldığı gibi bunu Taftazânî'nin bireysel başarısı olarak görmek mümkün değildir. Burada belli bir başarı olduğu varsayılıyorsa Timurlu Hânedanlığına da minnettar olmak gerekmektedir.²⁷⁸

Taftazânî'nin fikirlerine gelindiğinde onun Eş'arî/Şâfiî okula daha yakın olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁹ Eş'ariyye ırksal bağlamda Sünnî Arapların arasında daha fazla yayılmıştır. Sert ve kaba ayrımlarla nakle daha fazla değer veren insan iradesini sınırlayıcı bu sistemin muhalifi Acemlerden çıkmış ve Arap olmayan Sünnîleri oluşturan Türkler ve İranlılar arasında Mâturîdiyye gelişmiştir. Eş'arî'ler sonradan Şâfiîlerce daha fazla temsil edilmişler, Mâturîdîler ise Hanefî mezhebiyle bilinir hale gelmişlerdir. Dolayısıyla Emîr

²⁷⁶ Özen, s. 299.

²⁷⁷ Hindistan'da dünyaya gelen Leknevî (1848-1886) henüz on yaşında iken Kûr'an-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Usul ve fûrû ilimlerinde söz sahibi bir alîm olan Leknevî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, İbrahim Hatiboğlu, "Leknevî", *DİA*, C. 27, 133-136.

²⁷⁸ Özen, s. 299-300.

²⁷⁹ Özen, s. 300.

Timur'un hükmetmeyi düşündüğü Horâsân'ın batısındaki topraklardaki iki ana akım Hanefî ve Şâfiî mezhepleri olmuştur. Taftâzânî gibi bu iki mezhebi bilen ve rahatlıkla bunların farklı yönleri hakkında yorum yapabilen bir ilim adamının Timurluların sarayında bulunmasının faydaları elbette yüksek olmuştur.²⁸⁰

Emîr Timur devrinde hâkim olan bir başka görüş olan Mâtûrîdiyye'nin Mûtezile'ye yaklaşan derecedeki akla verdiği önem nedeniyle insanın iradesini ilahi irade karşısında belli bir özerkliği sağlaması yönüyle Eş'arîyye ile çatışma yaşaması Taftâzânî'nin en önemli tartışma noktalarından biridir. Eş'arîyye aklın değerini ve insanın iradesini hafife alırken, Mâtûrîdiyye, insanın cüzi iradesinin de önemli olduğunu ve insan fiillerinin ilâhî istekten etkilenmeden sonuç doğuracak boyuta gelebileceğini savunur. Bu iki mezhebin çeşitli farklılıklarla bayrağını devralan Şâfiî ve Hanefî kolları benzeri görüşlerden uzaklaşsalar da Taftâzânî'nin zamanında belli bir çatışma halindediler. Taftâzânî'nin eserlerinin bu konuda önemi büyüktü ve savunduğu Şâfiî düşüncesinin Hanefî düşüncesine yer ederek naklin aklın önüne geçmesinde pay sahibi oldu.

Emîr Timur zamanında da hâlâ mevcut olan felsefe ve din arasında geçmiş devirlerde yaşanan tartışmaların ve Müslüman felsefecilerin küfürle suçlanmasına kadar giden çekişmenin ardından Taftâzânî gibi âlimler, daha çok felsefenin dînle barışık kalabilecek kısımlarına yoğunlaşarak bu ikili arasında bir uzlaşma arayışına gitmişlerdir. Özen'e göre Taftâzânî felsefenin de dîn gibi insanların mutluluğunu hedefleyen bir yapısı olduğunu ve bu açıdan dînle bir çekişme içine girmesinin anlamsız olduğunu ve birbirleriyle buluşan noktalarda ikisinden de insanlığın faydalanabileceğini belirtmekteydi.²⁸¹ Taftâzânî'ye göre felsefe ve dînin birbirini tamamlayıcı özellikleri bulunmaktadır. Bir insanın teorik ve pratik güçleri bulunmaktadır ve bunlar insanın nefsinin olgunlaştırmasını ve dünyadaki amaçlarına ulaşabilmeyi sağlarlar. Hem dîn hem de felsefe bu ikisini hedeflemektedir fakat felsefe bunu insanın beşerî özelliklerine bakarak gerçekleştirmekte iken, dîn ilâhî bir mesajı uygulamayı öngörmektedir. Taftâzânî'nin zamanında dinsizlik gibi bir düşünce olmadığından ve filozoflar dahi Allah'ın yokluğunu açıktan savunmadıkları için felsefe ve dîn arasındaki rekabet henüz

---

²⁸⁰ Hândmîr, s. 110.

²⁸¹ Özen, s. 299.

o noktaya gelmemiştir ama Taftazânî'nin bu çıkarımları din ve felsefenin günün birinde gelecekleri noktalara işaret etmektedir.

Emîr Timur'un bahsettiği özellikte Taftazânî felsefe ve din arasındaki bu farklılığı ortaya koyarak, dinin felsefeye göre daha başarılı bir şekilde belirtilen amaçları gerçekleştirebileceğini ve dindeki kelâm ilminin insan nefsinin olgunlaştırabilecek unsurlara sahip iken, dindeki fıkıh ilminin de insanların günlük hayatlarında onları başarıya ve disipline ulaştırarak olan kodları bulundurduğunu ileri sürmüştür. Dindeki kaideleri ve ilimleri doğru biçimde uygulayan insanların felsefeye ve felsefeden gelecek olan erdeme ve diğer mantıksal ürünlere ihtiyacı kalmayacaktır. Yine de, dindeki bazı ilkeler akla ve mantığa aykırı olabilir; yoktan varoluş, melek ve ruh gibi izafi ve soyut kavramlar gibi Taftazânî böyle konularda gerekirse felsefeden faydalanabileceğini ve bu şekilde dindar bir insanın dinine ve imanına zarar gelmeyeceğini düşünür.²⁸²

Taftazânî felsefe ile mücadelesini devrin meşhur filozofların düşüncelerini tenkit ederek ve onların eksikliklerini göstererek yapar. Akılcı ve rasyonel İslâmî mezheplere dahi mesafeli olan Taftazânî'nin filozofların tamamen akla dayalı çıkarımlarına tepki duyması doğaldır. Taftazânî'nin kendilerine reddiye ürettiği filozofların arasında Fârâbî ve İbn Sînâ en başta yer alırken Sühreverdi el-Maktûl ve Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî de bunlardandır. Allah'ın, küçük detaylar olarak adlandırılabilir olan cüzi olaylarla ilgili bilgisinin olmadığı, âlemin farklı akıllar tarafından var edilebileceği ve bu varoluşa yaratılanların da yaratma fiilinde rol almış olabileceğini ileri süren *Akıllar Nazariyesi*²⁸³ gibi fikirleri reddederek inancı adına bu fikirleri çürütmeye çalışmıştır. İnsanların ahirette kendi bedenleriyle beraber diriltileceğini iddia ederek, bunun imkânsızlığını iddia eden filozofları reddetmiştir.²⁸⁴

Taftazânî'nin Emîr Timur devrinde daha önemli olan görüşleri Şîî ve Sünnî çatışmasına dair olanıdır. İslâmiyet'in ilk asırlarından itibaren devam eden bu ikilik, Taftazânî'nin Eş'arîyye ekolüne yakın olması nedeniyle onun Sünnî tarafına daha yakın yorumlar getirmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Eş'arîyye ekolü, sahabelerin ve

²⁸² Özen, s. 299-300.

²⁸³ Sözlükte "Doğmak, meydana çıkmak, sâdır olmak, zuhur etmek anlanlarında kullanılan sözcük olan Sudûr genel anlamda varlığın mutlak birden çıkıp bir sıra düzeni içinde evreni oluşturması anlamında felsefe terimi ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Kaya, "Sudûr", *DİA*, C. 37, s. 467-68.

²⁸⁴ Özen, s. 299.

peygamberlerin günahsız olmadığını ama onların sahabe olmayan sonraki nesiller tarafından eleştirilmemeleri gerektiği şeklinde bir mülâhaza geliştirmiş, Taftazânî de bunu tasdik etmiştir. Buradan hareketle Muaviye ve onun devamındaki Emevî hâlifeleri tarafından gerçekleştirilen zulümlerin de dillendirilmemesi gerektiği ve Muaviye'ye bu nedenle lanet ve küfür edilmesi gibi hareketlerin yersizliğini ve İslâmiyet'e aykırı olacağını belirtmiştir.

Muaviye ve hâlifelerini koruma altına almaya ve aynı Hz. Peygamber gibi bir masumiyet zırhına kavuşturmaya da yol açacak olan bu görüşlerin Emîr Timur'un sarayında tartışılabilmesi ilginçtir. Bu bölümün başında belirtildiği gibi Emîr Timur Şiîliğe ve Şiîlere muhalif politikalar benimsememiş, gittiği yerlerde de çok fazla Sünnîlik propagandası yapmamıştır. Örneğin, sonraki dönemde benzeri bir faaliyeti Osmanlılar tarafından net olarak görmekteyken, Emîr Timur'un böyle hem Şiîleri hem de Sünnîleri memnun edecek görüşlere sarayında yer vermesi önemlidir. Bununla beraber Taftazânî'nin Şiîlere yapılan zulümleri ve katliamları da kınadığı ve bu hareketleri de benimsemediği belirtilmektedir.²⁸⁵ Dolayısıyla Taftazânî'nin yüzlerce yıllık kavganın ardından orta yolu bulmaya çalışan bir girişimde bulunmaya çalıştığı anlaşılabilir. Bu çabayı sadece Taftazânî'ye bağlamak doğru olmayacaktır çünkü Şiî ve Sünnîlerin arasındaki ihtilafları bir şekilde bitirmenin Emîr Timur'un hâkimiyetine katkı sağlayacağı açıktır.

Orta yolcu olmakla beraber Taftazânî bir Sünnîdir ve devrindeki Şiîlerin gerçek hilâfet hakkının baştan beri Hz. Ali'de olduğu iddiasını da dayanaktan yoksun bulmaktadır. Taftazânî bunu yaparken devrinde Irak'ta ve Horâsân'a bulunduğunu belirttiği iki sözleşmeye işaret eder. Bu sözleşmelerden Irak'ta bulunanının, Hz. Ömer ve Hz. Ali arasında olduğu belirtilmektedir ve Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e tâbi olduğu açıklanmaktadır. İkinci sözleşmede ise Halîfe Memun ve sekizinci Şia imamı Ali er-Rızâ taraflar olarak yer almaktadır ve Ali er-Rızâ hilâfetin Memun'a verilmesini kabul ederek ona biat etmiştir. Bu sözleşmelerin varlığı günümüzde mevcut değildir, fakat ilginç olan Taftazânî'nin bunları delil olarak kullanmak istemesidir. Çünkü Hz. Osman'ın seçiminde altı halife adayının ittifakla Hz. Ali'yi reddetmesi ve Hz. Hasan ile Muaviye arasında imza edilen ve Hasan'ın hilâfeti diğerine açıkça bıraktığı ahitnâme gibi gerekçeler

---

²⁸⁵ Özen, s. 300.

dururken bunların dile getirilmemesi konuyu mutlaklıktan muğlaklığa doğru çekmektedir.²⁸⁶ Gerekçe ve takip edilen metot her ne olursa olsun, Taftazânî'nin Şîî ve Sünnî çatışmasının gelecek nesillere de aynen devretmemesi için uğraş verdiği ortadadır. Bu çabalarıyla Emîr Timur sarayında görevlerine devam etmesi, bu çabanın Emîr Timur'dan siyâsî destek gördüğünün de bir kanıtıdır.

Taftazânî'nin Emîr Timur'dan da kısmen destek gören tasavvuf anlayışına göre tasavvufa düşkün olanların taşımaları gereken özelliklerin başında kalp temizliği gelir. Mürid halis bir niyetle inancına sahip çıkmalı ve bunu başka bir amaçla yapmamalıdır. Sonrasında akîde saflığı gelir ve bu da insanın amellerinin de düzgün olmasını gerektirir. Taftazânî'ye göre tarikata uyma diğer bir tasavvuf şartıdır ve tarikatın içinde bulunan müridîn bu yola uygunluğunun sağlanması gerekir. Hakikati seçme bir mürit için gerekli bir diğer şarttır ve tasavvuf yolunu seçenlerin hayattaki eylemlerinde gerçek olarak bildikleri yoldan gerekirse tek başlarına korkmadan gitmeleri konusunda bir hareket tarzı gerektirir.²⁸⁷ Taftazânî'nin tasavvufa dair bu çıkarımlarından onun tasavvuf ehli olmayan birisi olarak, tasavvufa karşı olmadığı anlaşılır. Genelde Şîî tarikatlarında öne çıkan ve tasavvufta çok fazla rastlanılan batîni anlamlara şiddetle karşı çıkarken, tasavvufçuların bazılarının dîni konularda yoğunlaşmayla elde ettikleri bazı anlamların halis olarak değerlendirilebileceğini dile getirir. Batîni anlam gizli anlamları ifade eder ve Kûr'ân veya hadisteki bir ifadeden, sadece bir kişinin kendi kendine anladığı bir anlamı ifade eder. Durum böyle olunca batîni anlamlar sonsuz sayıda olabilir ve herhangi bir mantığa bağlı olmadan tamamen söylenti yoluyla edinilebilirler.²⁸⁸ Taftazânî keyfiliğin önüne geçebilmek için kelimada görünen anlam üzerine yoğunlaşır.

Emîr Timur'un sarayındaki tartışmalardan bir başkası olan vahdeti vücud ve nübüvvet ile peygamberliğin hangisinin diğerinden üstün olduğu gibi hem tasavvufu hem de felsefeyi ilgilendiren konularda Taftazânî muhafazakâr duruşu savunur ve böylece bazı tasavvufçulardan tepki çekmiştir. Bu tartışmaların içeriği, çalışmamızın konusuna dâhil değildir. Çalışma açısından önemli olan böylesine tasavvuf karşıtı bazı fikirlerin Emîr Timur'un sarayında bulunan ve onun tarafından ilmen oldukça yüksek seviyelerle taltif

²⁸⁶ Anlaşmaya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin Uçar, "Hilafet Ve Mülk Mefhumlarının Zıddiyeti", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* C. 5, (1990), s. 185-199.

²⁸⁷ Özen, s. 299-300.

²⁸⁸ Mustafa Öztürk, "Tefsirde Zahir-Bâtın Düalizmi ya da Tasavvufi Aşırı Yorum", *İslâmiyat Dergisi*, C. II, (1999), s. 3.

edilen birisi tarafından savunuluyor olabilmesidir. İnançsal özgürlüğün ve politik bir tehdit oluşturmadığı surece farklı dîni görüşlerin Timurlularda rahatlıkla savunulabildiğini gösteren bu tartışmaların zorlukla bastırılmamış olması ve hatta özendirilmesi, Emîr Timur'un mezhebi hoşgörüsünü gösterir. Bunun yanında, günümüzde bile oldukça seviyeli olarak görülebilecek bu kadar detaylı tartışmaların günümüzden yüzlerce yıl evvel, bozkırdan gelmiş ve tam medenileşmemiş olduğu düşünülen bir Orta Çağ devletinde meydana gelmiş olması da günümüzdeki Orta Çağ anlayışının tekrar üzerinden geçilmesi gerekliliğini göstermektedir. Günümüzde dahi önemli tartışmalar ve tefrikalar çıkarma potansiyeline sahip ve inancın kaynağına yönelik bu tartışmaların taraftarları tarafından özgürce savunularak çoğu zaman medenî bir şekilde gündemde kalabilmesi ve en üst seviyede imparator saraylarında herkesin içinde yapılabilmesi, Timurluların kısa zamanda başarıya ulaşmasının nedenlerinden en önemlisinin askeri başarı olmadığını göstermektedir.

Emîr Timur'un himayesinde Taftazânî'nin ilim yolculuğu, onu farklı coğrafyalara götürmüş ve değişik yönetimlerce zapt edilmiş olan memleketlerdeki kültürleri bireysel olarak tecrübe edebilmiştir. Bu kapsamda Taftazânî'nin Mu'tezile ekolünün hüküm sürdüğü Hârizm, Mâturîdîliğin canlılığını koruduğu Semerkand ve Şîliğin başkalarına fazlaca hayat hakkı vermediği Horâsân gibi bölgeleri gördüğünü ve oradaki sosyolojik oluşumları incelemiştir.²⁸⁹ Zaten Taftazânî'nin farklı eserlerindeki sıla hasretini betimleyen ifadeler de bu yüzden ortaya çıkmış olmalıdır. İlim uğrunda seyahat eden Taftazânî'nin devrin farklı hükümdarlarına hizmet etmek durumunda kalması onun için sancılı olsa da, bıraktığı eserler vesilesiyle sonraki asırlardaki okuyucularına rahmet olmuştur.²⁹⁰

Kendi devrinin neredeyse bütün ilimlerinde eserler vermiş olan ve bu eserleri günümüzde bile tekrarlanması zor bir seviyede olan Taftazânî, gerçek bir din âlimi olarak, hayatının gayesi belirlediği inancı doğrultusunda devrindeki bütün etkenleri kullanarak sentezler oluşturmuştur. Taftazânî, kendi mezhebi doğrultusunda kör bir inançla baskıcı bir dil kullanmak yerine bütün mezheplerin buluşabileceği noktaları vurgulama ihtiyacı

---

²⁸⁹ Özen, s. 299.

²⁹⁰ Hândmîr, s. 110.

doğmuştur. Taftazânî'nin ilmî şahsiyeti nedeniyle Emîr Timur ile ilişkileri de çok sıcak olmamıştır.

Hândmîr, Taftazânî'nin şöhreti nedeniyle kendisinin Emîr Timur tarafından ilk davet edildiğinde buna icabet etmediğini ve devrin belli bir yerden kaçabilmek için kullanılan en yaygın taktiklerinden biri olan Hacca gitmek yoluyla bu teklifi reddettiğini bildirir.²⁹¹ Ancak ikinci defa çağrılmasıyla Taftazânî'nin davete icabeti söz konusu olmuş ve kendisine Semerkand'ta büyük bir iltifat gösterilmiştir. Taftazânî'nin Emîr Timur'dan uzak durma isteğine dair nedenler Emîr Timur'un sert bir tavırla bilinmesi olabilir; fakat sonrasında Taftazânî'nin eserler vermeye devam etmesi ve bir sonraki başlıkta değerlendirilecek olan meşhur münazaralarla boy göstermeye devam etmesi, onun bu korkusunu atlattığını ve kendinden emin olarak ilim yolunda hayatını devam ettirdiğini gösterir.

Taftazânî özellikle günümüzde çoğunlukla bir dîn âlimi olarak görülmemekte ve geniş bir yelpazede eserler verdiği için bir bilim adamı olarak bilinmektedir.²⁹² Oysaki eserlerinin çoğu din ile ilgili olan Taftazânî, ömrünün büyük kısmını İslâm dîni uğrunda harcamıştır.²⁹³ Emîr Timur devrinde telif edilen eserler, sadece onun tarafından değil, sonraki devirlerde de taltif edilmiş ve beğeni kazanmıştır.²⁹⁴ Timur tarafından önemli görülen bu eserleriyle beraber Taftazânî'nin hayatının ve çalışmalarının anlaşılması, çalışma için önem arz etmektedir.

Dilimize de çevrilmiş ve en meşhur eserlerinden bazıları şunlardır; Şerhu'l-Akaid Mea Ta'likatin Aleyh, Muhtasaru'l Mean'î ve El-Mutavvel Belâgat İlimleri Meanî gibi kitaplardır. Şerhu'l-Akaid Mea Ta'likatin Aleyh isimli eser Necmeddîn Ömer-i Neseî, isimli âlimin Akâid-i Neseî adını verdiği kitaba yazılan bir şerhtir ve akâid İlminde yazılan en üst seviyedeki eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Mâturîdîlik ve Eş'arîlik arasındaki düşünsel farklılıklara da yer verilerek bunlara îzâhat getirilmiştir. Bu

²⁹¹ Hândmîr, s. 109.

²⁹² Haldun, *Mukaddime*, C.II, s. 573.

²⁹³ Çiftçioğlu, s. 310.

²⁹⁴ İbn Arabşah, s. 445.

eser mantık veya felsefe kitabı gibi görülmesine rağmen konularından da anlaşılabilceği gibi İslâmî imana bir açıklama getirmeyi amaçlamaktadır.²⁹⁵

Muhtasaru'l Meanî, Hatîb el-Kazvînî isimli dil bilimci ve İslâm âliminin kaleme aldığı Telhîsü'l-Miftâh adlı esere yazılan bir şerhtir. Bu eserde devrin en önemli dillerinden biri haline gelmiş Arapça konusunda tartışmalar yer almakta ve Kûr'ân ile Hadis gibi Arapçada en fazla referans gösterilen metinlere yönelik bazı incelemeler bulunmaktadır. Muhtasarul Meanî, devrin kelami tartışmalarında dilbilim gözüyle bir bakış açısı geliştirmekte ve tartışılmakta olan konularla ilgili Sünnî çizgide yorumlar getirmektedir.²⁹⁶

El-Mutavvel Belâgat İlimleri Meanî de, Muhtasarul Meanî gibi Telhîsü'l-Miftâh'a yazılan başka bir şerhtir. El-Mutavvel'i çok erken bir yaşta yazmaya başlayan ve bitiren Taftazânî'nin eserinde buna rağmen belli bir kalite kendîni hissettirmektedir. Osmanlı medreselerinde belâgat denildiğinde başucu eserlerden biri haline gelen el-Mutavvel, devrin bütün İslâm devletlerin de kendisinden söz ettirmiştir. Taftazânî'ye genç yaşında büyük bir şöhret kazandıran esere, sonraki yüzyıllarda da şerhler yazılarak eklemeler yapılmıştır. Memzuc olarak değerlendirilen şerh Telhîsü'l-Miftâh'a yazılmış en önemli şerh olarak kabul edilmektedir.²⁹⁷ Kitaba çok önem verdiği bilinen Emîr Timur'un bu eseri Herât'ta kale kapsının üstüne astırdığı rivayet edilmektedir. el-Mutavvel'den sonra belâgat alanındaki bütün eserler, bir şekilde el-Mutavvel'e yazılan incelemeler mahiyetindedir.

2.7. Seyyîd Şerîf Cürcânî (d. ? ö. 816/1413)

Emîr Timur döneminin önemli bir diğer âlimi olan Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyîd eş-Şerîf el-Cürcânî günümüzde İran'ın Türkmenistan sınırına oldukça yakın Cürcân bölgesinde 740-1340 yılında dünyaya geldiği için Cürcânî²⁹⁸ lakabıyla

²⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadettin Tefâtânî, *Şerhu'l-Akaid Mea Ta'likatin Aleyh*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2001 s.16; Sadettin Tefâtânî, *El-Mutavvel Belagat İlimleri Meanî*, Çev. Zekeriya Çelik, Litera Yay., Ansiklopedik Kitaplar, İstanbul s.310 ve Sadettin Tefâtânî, *Muhtasarul Meanî Tercümesi*, Çev. Mehmet Ali Arslan, Seyda Yay., İstanbul 2014 s. 215; Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfî (ö. 739/1338); İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", *DİA*, C. 25, 156-57.

²⁹⁶ Özen, s. 306.

²⁹⁷ Hândmîr, s. 110.

²⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadreddîn Gümüş, "Cürcânî, Şerîf Seyyid", *DİA*, C. 8, 134-136.

meşhur olmuş bir âlimdir.²⁹⁹ Taftâzânî ile aynı dönemde yaşadı.³⁰⁰ Hz. Peygamber soyundan geldiği için Seyyîd Şerîf unvanı almıştır. Babası, buldukları mahallenin imamıydı. Bu nedenle Cürcânî çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim alarak yetişti. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra Kutbeddîn er-Râzî et-Tahtanî'den ders aldı. Tahsilini tamamlamak üzere gittiği Mısır'da Molla Fenârî, Bedreddîn Simâvî, Hacı Paşa ve şair Ahmedî ile ders arkadaşlığı yaptı.³⁰¹ Dönemin eğitim anlayışının dikte ettirdiği üzere erken yaşlarda farklı mekânlardaki hocaların yanına seyahat etmek zorunda kaldı. Önce Herât'a gitti. Oradan Mısır'a giderken vazgeçip Anadolu'ya geldi. Anadolu'da bulunduğu sırada Molla Fenârî (ö. 834/1431) ile beraber eğitim gördü ve bu ikili iki cihan devletinin liderlerinin akıl hocaları olabilmeyi başardılar.³⁰² Buradan tekrar Mısır'a, Mısır'dan tekrar Anadolu'ya geçip oradan Şiraz'a yolculuk yaptı. Cürcânî'nin Emîr Timur'un fethettiği Şiraz'day iken Semerkand'a zorla götürülmüş olduğu ve onun bu yolculuğu istemediği bilinmektedir. Semerkand'da ölünceye kadar kalmıştır.³⁰³ Emîr Timur'un sert tabiatı ve Moğolların korkutan askeri tarzı nedeniyle Cürcânî korkudan tereddüt göstermiş olabilir. Hândmîr ise muhtemelen Emîr Timur'u destekleyen tavrından dolayı böyle bir zorlamadan bahsetmez. Cürcânî, Emîr Timur öldükten sonra Semerkand'ı terk etmiş ve Şiraz'a geri dönerek ölünceye kadar ilim tahsiline ve ders vermeye devam etmiştir.

Emîr Timur'a hizmet edebilmesi açısından, Cürcânî'nin Mısır, Anadolu ve Şiraz gibi topraklarda uzun süre kalması, hem öğrenci hem de hoca olarak buradaki toplulukları tanınması, ona Şîî ve Sünnî yorumlarda arasındaki farklılıkları gösterdi.³⁰⁴ Farklı toplumların aynı dini ve inançları farklı yorumlarını o dönemde bu kadar yakından tecrübe edebilen âlimlerin azlığı yüzünden farklı bir statüye sahip oldu. Taftâzânî gibi sosyolojiyi de anlayabilen ve ilmî referanslarını toplumun ihtiyaçlarından alabilen bir bakış açısıyla geniş kitlelerde etkili olabilen bir tarz geliştirdi. Cürcânî'nin Taftâzânî gibi bir âlime bile çoğu zaman üstün geldiğini kaydetmektedir. Bu durum Cürcânî'nin ne

²⁹⁹ Çiftçioğlu, s. 316.

³⁰⁰ Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, s. 105.

³⁰¹ Çiftçioğlu, s. 317.

³⁰² Harman, s. 173-4.

³⁰³ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2006, s. 104.

³⁰⁴ İbn Arabşah, s. 445.

kadar elit bir eğitim aldığı ve bunun sayesinde zirvelerde bulunduğunu göstermektedir.³⁰⁵

Emîr Timur'un isteğiyle Cürcânî, Semerkand'a götürüldüğünde medresenin başına seçilmiş ve diğer âlimlerin üstünde bir seviyeye getirilmiştir. Bu sebeple orada bulunan Taftazânî gibi bilginlerle bir çekişme içine girmiş ve kamuya açık münazaralarla ilminin sınırlarını herkese göstermiştir. Kendisi Şirazlı olduğu için Semerkand bölgesinin âlimlerinden farklı bir donanıma ve birikime sahipti. Dolayısıyla bu sayede yeteri kadar tartışma konusu ortaya çıkıyor ve taraflar çoğunlukla Emîr Timur'un ya da diğer üst düzey yöneticilerin bulunduğu ortamlarca ilim münazarası yapıyorlardı. Örgün eğitim kurumlarının ve teknolojik imkânların günümüzdeki gibi yaygın olmadığı sanayileşme öncesi tedrisat ortamlarında ilmî münazaralar büyük yöneticilerin en fazla uygulattıkları öğretim uygulamalarındandı. Buna ek olarak Taftazânî ve Cürcânî gibi âlimlerin oldukça az sayıda olması, bu ikisinin bir ortamda tartışabilmesini, dünyadaki ender ilmî buluşmalardan biri haline getirmekteydi.³⁰⁶

Cürcânî mektepli âlimler gibi tasavvufa uzak durmamış ve çeşitli tasavvuf ehline yakın durmuştur.³⁰⁷ Hâce Alâeddîn Attâr³⁰⁸ gibi Nakşibendîyye tarikatının önemli simalarından biri vasıtasıyla bu dergâha katıldı. Mevlânâ Nizâmeddîn Hâmûş isimli başka bir velinin de derslerine ve sohbetlerine katıldığı bilinmektedir. Fakat Emîr Timur'un ölümüyle bu tarikat bağlantıları da sona erdi. İktidar ve taht kavgalarının içinde yer almak istemedi ve memleketi Şiraz'a göçerek bunlardan uzak kaldı.³⁰⁹

Emîr Timur'un en gözde din adamlarından biri olan Cürcânî'nin esas ilgi alanları filoloji, kelâm ve belâgat idi. Bu ilimlerin hepsini dîni ilimler çerçevesinde değerlendiriyor ve Kûr'ân-ı Kerîm ile hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda eserler veriyordu. Zamanın gelenekleri gereğince belli bir konuda profesyonelleşme yerine, bilginler bütün bilim alanlarında uğraş vermekteydiler ve böylece Cürcânî astronomiden felsefeye kadar farklı bilimlerde de çalışmalarda bulundu. Bu nedenle Emîr Timur devrindeki din adamları arasında genelde yer almamasına rağmen bu durum, tekke

³⁰⁵ Hândmîr, s. 111.

³⁰⁶ Yüksel, *Timurlulara Din Devlet İlişkisi*, s. 105-6.

³⁰⁷ Gümüş, s. 134.

³⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 802/1400) Hamid Algar, "Alâeddîn Attâr", *DİA*, C. 2, s. 319-320.

³⁰⁹ Yüksel, *Timurlulara Din Devlet İlişkisi*, s. 106.

ve zaviye sahibi kişilerin haricindekilerin din adamı olarak görülmemesinden kaynaklanmaktadır.

Emîr Timur'un diğer din adamlarından farklı bir yere koyduğu Cürcânî'nin bazı eserlerine bakılması onun sadece kendi devrinde değil, günümüzde dahi önemli din adamlarından biri olduğunu gösterir. Kelâm alanında Adudüddîn el-İcî isimli otorite olarak görülen bir ismin yine bu alandaki çok önemli olan el-Mevâkîf eserine Cürcânî, yüzyıllar boyunca ders olarak okunacak Şerhu'l-Mevâkîf isimli bir şerh yazmıştır. Kelâm ile ilgili eserleri sadece Şerhu'l-Mevâkîf'tan ibaret değildir. Genelde başka kelâmî eserlere yazılan şerhler olmak üzere kelâm ile ilgili diğer eserlerinin arasında Şerhu'l-Akâ'idî'l-Adudiyye, Şerhu esmâ'ül-hüsna, Risâle fî beyâni'l-firkati'n-nâciye, Hâşiye 'alâ Teşyîdi'l-kavâ'id fî şerhi Tecrîdi'l-akâ'id ve Hâşiye 'alâ Metâli'i'l-enzâr şerhî Tavâli'i'l-envâr bulunmaktadır.³¹⁰

Emîr Timur sonrasına eserler bırakan Cürcânî'nin sadece kelâm ilmiyle değil, diğer İslami ilimlerde ilgilenecek fıkıh üzerine de kitaplar yazmıştır. Bunlar arasında, Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-müntehâ, Hâşiye ale't-Telvîh ve Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye gibi eserler bulunmaktadır. İbnü'l-Hâcib, Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd el-Buhârî ve Secâvendî gibi meşhur fıkıh âlimlerinin eserlerine şerh hükmünde olan bu fıkıh eserleri, farklı sosyolojileri yakından görerek etüt etmiş olan Cürcânî'nin kapsayıcı bir fıkıh oluşturma çabasının ürünleri olarak görülebilir. Bunlardan Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye bilhassa önemlidir. Çünkü Secâvendî'nin bu alanda tek olarak kabul edilen Ferâ'izi's-Sirâciyye isimli eserinin şerhidir.³¹¹ Miras hukuku üzerine yazılan bu eser, sadece bölge dillerine değil, dünyanın farklı coğrafyalarında İngilizce başta olmak üzere farklı dillere de çevrilmiştir. Hanefî bakış açısıyla yazılmasına rağmen miras hukuku alanında kaynak olarak bütün mezheplerde kabul görmüştür. Cürcânî'nin fikhın bu kadar detay konularında dahi eserler verebilmesi onun dîni ilimlere olan vukûfiyetini göstermektedir.

³¹⁰ Gümüş, s. 134.

³¹¹ el-Muhtasar ve el-Ferâ'izi's-Secâvendiyîye adlarıyla da anılan eser ferâiz ilminde en çok başvurulan kaynaklardan biridir. Üzerinde yapılan birçok şerh ve hâşiye ile birlikte miras hukuku alanında geniş bir literatürün meydana gelmesine vesile olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, "El-Ferâizü's-Sirâciyye", *DİA*, C. 12, s. 367-68.

Emîr Timur döneminin dinsel bilimlerinde derin iz bırakmış olan Cürcânî'nin tefsir ve hadis konularında da önemli kabul edilen eserleri vardır. Hâşiye'ale'l-Keşşâf isimli kısmi tefsir, büyük müfessir Zemahşerî'nin, el-Keşşâf isimli günümüzde dahi okunan ve çalışılan tefsirinin Fatihâ ve Bakara sûresinin ilk kısımlarına yazılmış bir şerhtir. Hâşiye'ala Tefsîri'l-Beyzâvî, Beyzâvî'nin ölümsüz tefsirine yazılmış başka bir şerhtir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Beyzâvî'nin Eş'arî, Zemahşerî'nin ise Mutezili olmasıdır. Emîr Timur devrinin ilim adamı Cürcânî, tefsir ilminde çalışırken kendini herhangi bir mezheple sınırlı hissetmeden farklı oluşumları ve inanç sistemlerini inceleyebilmiştir. Tefsîrû'z-zehrâveyn isimli eserinde Cürcânî, Âl-i İmrân ve Bakara sûrelerini tefsir etmiştir. Kûr'ân'daki bazı kelimelerin Farsça'ya çevrilmesiyle oluşturulan Tercümânü'l - Kûr'ân, Cürcânî'nin tefsir alanındaki başka bir eseridir.³¹²

Emîr Timur'un teşvikiyle hadis alanında da eserler veren Cürcânî'nin bu alandaki ilk eseri el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs adıyla da bilinen ed-Dîbâcû'l-müzheb isimli kitaptır ve hadis ilminde usulle ilgili hususları kapsamaktadır. İkinci hadis eserinde Cürcânî, Tîbî'nin³¹³ eserlerinden faydalanmış ve onun Hulâsati't-Tîbî adı verilen düzenlemesine Hâşiye'alâ Hulâsati't-Tîbî isminde bir şerh yazmıştır. Cürcânî bu şerhte, Tîbî'nin bildirdiği çoğu rivayet bilgisini ve zincirleri muhafaza ederken kendi yorumlarını da eklemiştir. Cürcânî'nin telif ettiği bu hadis kitabına sonraki devirlerde Leknevî³¹⁴, Abdurrahman b. Muhammed el-Hanefî ve Şemseddîn Muhammed el-Hanefî et-Tebrîzî gibi diğer meşhur âlimler tarafından yeni şerhler yazılmıştır.³¹⁵

Emîr Timur döneminde, Cürcânî'nin belki de dîne dair en önemli eserleri, kendi zamanında ve sonrasında en dikkat çeken çalışmalarından olan ve tasavvuf üzerine olanlardır. Kendisinin tasavvuf tecrübelerini de içerdiği için, bu eserlerden ilki Nakşîbendîliğe aittir ve er-Risâletü'l-Bahâiyye ismini taşımaktadır. Bu çalışmada Cürcânî, Bahâeddîn Nakşîbend'e ait menkıbeleri derlemiştir. Bir başka tasavvuf eseri olan Risâle-i Şevkiyye, tasavvuf ehlinin takip etmesi gereken kuralları ve bir müridin hayat tarzında olması gerekenleri bile getirmektedir. Risâle-i Şevkiyye Farsça kaleme alınmıştır ve daha çok Cürcânî'nin kendi topraklarındaki toplulukları hedef almaktadır.

³¹² Gümüş, s. 134.

³¹³ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343), ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Özkan, "Tîbî", *DİA*, C. 42, s. 125-127.

³¹⁴ Hatiboğlu, "Leknevî", s. 133-136.

³¹⁵ Gümüş, s. 135.

Talika alâ Avârifi'l-maarif isimli eserinde ise Cürçânî, Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin tasavvufun zirvesi olan bir âlimin eserine şerh yazmıştır. Sühreverdî tasavvuf dünyası için bilhassa önemlidir. Çünkü onun bakış açısıyla farklı bir İslâmî inancın dahi doğduğu söylenebilir.³¹⁶ Ayrıca kâlam ilmi konusunda Şerh-i Mevakif, Tecrid-i Kadim şerhine Haşiye, Şerh-i Kafiye, Şerh-i Metali'ye Haşiye; Şerh-i Tevali Haşiye; Şerh-i Şemsiye'ye Haşiye, Tasrif'e Haşiye, Keşşaf'a Haşiye; Mutavassıt'a Haşiye; Mutevvel'e Haşiye; Hikmet'ül-ayn'a Haşiye; Muhakemat'a Haşiye; Usûl hakkındaki Adudî'nin muhtasar Şerhine Haşiye; Hidaye-yi Mirek-i Çengi'ye Haşiye; farsça ve mantık konusundaki Sarfiye ve Kübra risâlesi; Meani konusundaki Miftah Şerhi önemli eserleridir.³¹⁷

Emîr Timur döneminin daha çok askeri olaylarla veya tasavvufçuların çoğu uydurma olan menkıbeleriyle anlatılmasına rağmen, aslında önemli bir bilimsel yoğunluk içerdiği, Cürçânî'nin çalışmalarında görülmektedir. Birçok dîn alanında önemli eserler verene Cürçânî'nin felsefe etkisinde kaldığı ve bu nedenle İbn Sina'ya daha yakın bir çizgide olduğu değerlendirilmiştir. Buna rağmen eserleri Ehl-i Sünnet çizgisindedir ve yukarıda ayrıntılarıyla ele alındığı gibi itikaden Eş'arî fıkhen ise Hanefî düşüncesinde risâleler neşretmiştir. Felsefeyle olan ilgisi, bilim felsefesi çerçevesindedir ve devrin en fazla konuşulan akımları felsefî akımların İslâm içindeki yeri olduğu için eserlerinde felsefe fazla yer bulmuş olmalıdır.³¹⁸ Farklı mezheplerde eserler neşredebilmesi onun farklı kültürleri özümsemiş olmasına ve Timurlularda belli bir mezhebî taassubun olmamasına bağlıdır.

Emîr Timur'un medreselerinde Cürçânî, gerçekliği anlamada Gazzâlî'nin ekolünü takip etmiş ve Eş'arî itikadına bağlı kalarak insan zihninin bir ayna olduğunu ancak bir ilah tarafından oluşturulmuş imgelerin benliğini berrak tutan zihinlerde oluşabileceği görüşüne sahip olmuştur. Bu aslında gerçeklik konusunda felsefecilerle tasavvufçular arasında bir orta yol olmuştur. Çünkü yaratıcının varlığı ve bilgisi esas alınırken, aynı zamanda bireyin yeteneklerinin ve isteklerinin de kayda alınması söz konusudur. Modern

³¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülcélil Şelebi, "Batîni Tefsirin Doğuşu Ve Nedenleri." Çev. Gıyasettin Aslan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S.1, (2004), s. 104.

³¹⁷ Hasan-ı Rumlu, s. 105.

³¹⁸ Gümüş, s. 134.

ilahi anlayışa uygun olduğu kabul edilen bu perspektifle Cürcânî'nin kendi dönemini aştığı belirtilebilir.³¹⁹

Emîr Timur dönemindeki ve hatta sonrasındaki din adamlarını derinden etkileyen Cürcânî³²⁰, Allah'ın varlığı konusunda inançlı bir insan olduğunu göstermekte ve varlıkları kendinden önceki Müslüman filozoflar gibi ikiye ayırmaktadır; Mümkün ve vâcip.³²¹ Buna göre mümkün vücutlar hadistir yani sonradan yaratılmışlardır ve varlıkları başka bir vücuda bağlıdır. Evrendeki bütün vücutlar mümkündür ve hepsi de vücutlarının sebebini başka bir vücuda borçludurlar. İşte bu bütün mümkün varlıkların nedenlerini ve yaratılmalarını borçlu bulunduğu varlık tipine vâcip varlık denir ve bu İslâm'a göre Allah'tır. O varlığını hiçbir başka güce borçlu değildir ve onun varlığı diğerleri gibi mümkün değil, vâciptir yani zorunludur.³²²

Emîr Timur'un din adamlarına bakış açısını göstermesi yönünden Cürcânî'nin mucize ve kerâmet gibi hadiselerdeki tavrı da önemlidir. Çünkü filozoflar bu gibi hadiseleri toptan inkâr ederek bunların akılla açıklanamayacağını ileri sürerler. Onlara göre sahtekârlık ve riyakârlığı meslek haline getirmiş olan bir takım kişiler, böyle yalanlarla saf insanlar üzerinde tahakküm kurarak menfaat elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Cürcânî tasavvufçularla yakın ilişkiler kurarak bizzat Bahaeddîn Nakşibend'in kerâmetlerini ve menkıbelerini kaleme aldığı için bu konuda felsefecilerle karşıt düşüncelere sahiptir. Yine de Hz. Muhammed'in mucizelerini sınıflandırır ve peygamberlerin gösterdiği olağanüstü herolayın mucize olamayacağını karara bağlamıştır. Cürcânî'ye göre peygamberlerin peygamber olmadan önceki harikulade işleri evliyâların kerâmetleri gibi algılanmalıdır. Dolayısıyla evliyâların ve peygamberlerin belli noktalarda benzeri özellikler gösterdiklerini ima etmiştir.³²³

Emîr Timur'un kendisi gibi Cürcânî, imanî hususlarda Hanefî mezhebine yakındır O, büyük günah işleseler dahi insanların kâfirlikle itham edilemeyeceğine inanmıştır. Bununla beraber açıktan Allah'a küfür sayılan hususlarda kişilerin kâfir olabileceğini de

³¹⁹ Harman, s.176.

³²⁰ İbn Arabşah, s. 445.

³²¹ Ünverdi, s. 1240.

³²² Ünverdi, s. 1240

³²³ Harman, s. 180-1.

bildirir. Bu haller peygamberle alay etmek, hulûl³²⁴ veya helallere haram demek gibi günahlardır. Hulûl olayını küfür olarak kabul etmesi, siyâsî açıdan önemli bir hadise olarak kabul edilebilir. Çünkü Cürçânî devrinde ve öncesinde hulûl yaptığını iddia eden veya müritleri tarafından iddia edilen büyük velî sınıfından insanlar bulunmaktaydı. Özellikle Şiîlere ait bazı fırkaların önemli imamı Cürçânî tarafından tekfir edilmiştir.³²⁵

Emîr Timur'un tüm zamanları aşacak bir yönetim tarzına sahip olduğunu gösteren ve Cürçânî'yi şöhrete kavuşturan nedenlerden biri de Taftazânî ile beraber yaptıkları münazaralar ve bunlar sonrasında kelimelerin okunmasının her iki tarafı destekleyenlerin oluşturduğu sınıflara bölünmesidir. Öyle ki, Cürçânî/Taftazânî tartışmalarının ardından İran, Türkistan ve civarında neşet eden âlimlerin ilmi icâzetnâmeleri silsile yoluyla Cürçânî'ye veya Taftazânî'ye bağlı olarak kabul edilmiş ve bu âlimler kendilerini Cürçânî veya Taftazânî taraftarı olmak zorunda hissetmişlerdir. Cürçânî veya Taftazânî bu tartışmaları Emîr Timur'un veya üst düzey başka görevlilerin huzurunda yapmışlar, bazen bu tartışmalara başka âlimler de katılmış ve taraflar saygı çerçevesinde fikirlerini özgürce savunmuşlardır.³²⁶

Bazı araştırmacılar, Taftazânî ve Cürçânî'nin Emîr Timur'un huzurunda gerçekleştirdikleri, son münazaralarından birinde meydana gelen üzücü olayın neticesinde Taftazânî'nin kederinden 1413 yılında öldüğünü belirtmiştir.³²⁷ Rivayete göre Taftazânî Kûr'ân'ın icazına kaynak edilen hususların tam olarak anlaşılamayacağını ve ancak niyetleri halis olan insanların kalbine bu sırların doğacağını aktarmıştır. Bâtını bir yorumu andıran bu görüşe göre kişilerin zekâ seviyeleri ve ahlak seviyelerinin el vermesiyle Kûr'ân icazına dair sırlar görünür olacaklardır. Bu görüşleriyle Taftazânî esasen Cürçânî'yi aşağılamakta ve onun düşkün bir karaktere sahip olduğu için Kûr'ân sırlarını anlayamayacağını îmâ etmeye çalışmıştır. Tartışmanın detaylarında ise Bakara sûresinde geçen bir âlâ ifadesinde istiâre-i tebeyye ve istiâre-i temsîliyye'nin³²⁸ aynı anda bulunup bulunmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Taftazânî, kelimedeki istiâre-i tebeyye ve

³²⁴ İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında bir terimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşat Demirci, "Hulûl", *DİA*, C. 18, s. 340.

³²⁵ Demirci, s. 341.

³²⁶ Harman, s. 173.

³²⁷ Hasan-ı Rumlu, s.104; Özen, s. 299.

³²⁸ İstiâre-i Temsîliyye (mürekkep istiâre, alegori). Bir ögenin değişik yönleri ve özelliklerinin benzetme konusu yapılarak istiâre edilmesidir. Kullanılan kelimenin çeşidine göre fiil ve türevleriyle yapılanlara "istiâre-i tebeyye" denilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, Durmuş İsmail "İstiâre", *DİA*, C. 23, s. 315-316.

istiâre-i temsîliyye'nin aynı anda mevcut olduğunu savunurken, Cürçânî bunu reddetmiş ve bu ifadede sadece istiâre-i temsîliyye'nin bulunduğunu iddia etmiştir. Tartışma sonucunda hakemlerin Cürçânî'yi haklı bulmasıyla Taftazânî derin bir üzüntüye boğulmuş ve kısa bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir. Günümüzde önemsiz gibi görünse de bu konu ile ilgili sonraki zamanlarda da tartışmalar yapılmış ve kazanan taraflar sürekli değişmiştir.³²⁹

Emîr Timur'un da dinlediği bu tartışmada çalışmanın konusu açısından hangi din adamının diğerine göre haklı veya haksız olduğu gibi bir tartışmaya girmek yersizdir. Kaldı ki bu oldukça fazla detay içeren ve önemli derecede uzmanlık gerektiren bir olgudur. Olayın bu çalışma açısından önemi ise tartışmanın kendisidir. Taftazânî ve Cürçânî gibi kişilerin her şeyden önce birer din adamı olduklarını gösteren en önemli delillerden biri bu olay olabilir. Çünkü tartışılan konu, Kûr'ân'ın doğru anlaşılmasına yönelik farklı yorumlamalar arasındaki nüânslar üzerinedir. İleri derecede teferruat içeren bu olayın ilk önemli yönü Taftazânî ve Cürçânî için dîni hususların ifade ettiği anlamdır. Taftazânî'nin kederinden ölmesine bile yol açan bu tartışma, âlimin incelediği din konusunu ne kadar ciddiye aldığını göstermektedir. Bu çalışma açısından da Taftazânî ve Cürçânî'nin dîne verdiği önemin yüksekliği dikkat çekicidir çünkü bu ikili, nazarlarında Emîr Timur'un dine ve din adamlarına bakışını anlayabilmek için önemli göstergelerdir. Dine bilgisel olarak değil, varlıksal açıdan baktıkları görülen bu din adamlarının çalışmada inceleme için seçilmesinde isabet bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tartışma olayının diğer önemli noktası, bu olayın Emîr Timur'un sarayında ve huzurunda gerçekleşmiş olmasıdır. Günümüzdeki siyâsî liderlerin bile muhtemelen gereksiz görecekları müteferri bir konu, Emîr Timur'un önünde tartışıracağı kadar ilgisini çekmiştir. Demek ki Emîr Timur, dîni konuları gerektiğinde en ince detayına kadar inceletebilen bir liderdi. Ayrıca din adamlarını saygı değer bir ortamda hakemler eşliğinde tartıştırmak, günümüzde bile nadir olarak görülebilecek ve özellikle siyâsîler tarafından desteklenebilmesi şüpheli olacak bir faaliyettir. Bozkır devletinin kurucusu ve vahşi askerî gücüyle bilinen Emîr Timur'un böyle bir performans göstermesi, kendi döneminde de, sonraki çağlarda da oldukça şaşırtıcıdır.

---

³²⁹ Özen, s. 299.

Son olarak bu tartışma, Emîr Timur tarafından dîni konuların özgürce tartışılabilirdiği bir ortamın yaratıldığını göstermesi açısından da önemlidir. Cürcânî'nin hayatına ve eserlerine bakıldığında farklı mezheplerin açıklamasını rahatlıkla yapabildiği ve gerek gördüğü konularda özgürce farklı fikir akımlarını eleştirebildiğini görmekteyiz. Taftazânî gibi Cürcânî de neredeyse özgürce farklı mezhepleri sorgulamış, alışılmış kalıpların dışında düşünerek bunları yazıya geçirebilmiş ve buna rağmen de başkışelerde ağırlandırarak saygı görmüştür.

2.8. İbn Haldun (d. 1332- ö. 1406)

Emîr Timur ile olan münasebetleri oldukça meşhur olan İbn Haldun, Tunus'ta 1332 yılının Mayıs ayında doğdu.³³⁰ Soyu İspanya'da uzun yıllar yaşamış bir aileye dayanır. İbn Haldun'un ailesi, Emevî halifesine karşı ayaklanarak Sevilla bölgesinde yönetimi ele geçirmiş ve bu aile, kısa bir süre de olsa şehir yönetimini, Emevî liderine rağmen devralmıştı. Sonradan iç karışıklıklarda bu bölgede tutunamayan aile üyeleri, Tunus'a gelmişler ve geçmişteki siyâsî üstünlüklerini kaybetmişlerdi. Buna rağmen İbn Haldun iyi bir dîni eğitim aldı ve hem Kûr'an hem de hadisle ilgili devrinin ortalamasının ötesinde bir ilmi bilgiye kavuştu.³³¹ Yaşadığı bölgedeki karışıklıkları yüzünden Tunus'a gelmek zorunda kalan İbn Haldun adamları sayesinde, genç yaşında seyahat etme zorunluluğu olmadan farklı ve meşhur âlimlerden ders aldı.³³²

Bahsettiğimiz diğer bilim adamları gibi İbn Haldun da daha gençliğinde, neşet ettiği Tunus'ta memuriyet basamaklarını hızla tırmandı ve Hafsilerin en fazla tutulan âlimlerinden biri haline geldi. Fakat savaşlar ve benzeri mücadeleler sonucunda Merînîler'in başkenti Fas'a geçti. Yaşadığı bu mecburî göç ile beraber yeni bilim adamlarıyla tanıştı ve devlet bürokrasisinde üst düzey görevler almaya devam etti. Fakat Fas'ta iken kendisine daha yüksek düzeyde görevler vereceğini garanti eden başka bir siyâsî liderle anlaştıysa da, komploları açığa çıkınca hapsedildi ve darbe girişimleri henüz plânlama aşamasındayken suya düştü. Devirmeye çalıştığı kral ölene kadar iki yıl hapiste

³³⁰ İbn Haldun, Ebu Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar (et-Ta'rif bi - İbn Haldun ve Rihletuhu Garben ve Şarkan)*, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yay., İstanbul 2004, s. 24.

³³¹ Uludağ, s. 538.

³³² İbn Haldun, *et-Ta'rif*, s. 15; Okur, s. 735.

kaldı ve sonrasında serbest kalarak yine siyâsî mücadelelere devam etti. Merînîler'in liderliği için desteklediği bir başka isim bunu başarınca darbeyle beraber üst düzey memuriyetlere kavuştu. Fakat hırsı sonlanmadı ve daha yüksek makamlar için uğraşırken siyaseten mağlupların tarafında yer aldı ve Gırnata'da başka bir krallığa kaçarak kariyerine devam etmeye çalıştı.

Kardeşinin yakalanmasına rağmen kendisi Biskre'de yıllarca kaldı ve burada bedevi-göçebe toplumları yakından tanıma fırsatı buldu. Bu toplumların diğer büyük krallıklarla aralarında elçilik vazifeleri yaptı.³³³ Merînîlere katılmaya çalışırken yakalanarak Bicâye'ye getirildi ve hapsedilmekten kurtularak Ubbâd'da Ebû Medyen³³⁴ isimli velinin türbesinde uzlete çekildi. Fas'ta siyâsî bir sığınma bularak oraya gittiyse de politik kargaşalardan burada da kaçamadı ve tekrar hapsedildi. Kuzey Afrika'da güvenli hissettiği bir yer kalmadığını hissettiğinde tekrar Endülüs'e gitti fakat Faslı yöneticiler tarafından tekrar geriye istendi ve Endülüs'teki yöneticiler tarafından Fas'a iade edildi. Orada uzlete çekilmek istese de göçebelerle arabuluculuk yapmaya zorlandı³³⁵. Bu arada fırsat buldukça ilim tahsil etmeye ve öğrenci yetiştirmeye devam etse de yöneticiler tarafından sürekli politik konularda rol olması istenince huzursuz oldu. Hacca gitme bahanesiyle Kuzey Afrika'yı terk edip Mısır'a geldi ve Memlûklerin sarayında iltifatla karşılandı.³³⁶

İbn Haldun, hayatı sürekli aşırı seviyelerde yaşamıştır. Çocukluğu ve gençliği, sahip olduğu asalet nedeniyle parlak geçmiş ve eğitim durumuyla sosyal ortalamanın üstü bir pozisyona sahip olmuştur. Fakat sonradan siyasete olan ilgisini bir türlü bırakmadığı için ya belli bir makamda mükâfatlara kavuşmuş bir yönetici olmuş veya rakipleri tarafından kaçak veya mahpus durumuna düşürülmüştür. Son durağı Mısır'da dahi politik oyunların içinde yer almış ve insanlar tarafından saygı duyulan ilmi yeteneklerinin yanı sıra politik özelliklerini de göstermekten çekinmemiştir. Asil bir aileden gelmesi nedeniyle siyasetten uzak duramamış fakat buna rağmen ilim ve bilim alanında çığır açan

³³³ İbn Haldun, *et-Ta'rif*, s. 90; Okur, s. 736.

³³⁴ Şuayb b. el-Hüseyn el-Ensârî el-Endelüsî (ö. 594/1198) Medyeniyye tarikatının kurucusu Kuzey Afrikalı mutasavvıf ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Ebû Medyen", *DİA*, C. 10, s. 186-87.

³³⁵ İbn Haldun, *et-Ta'rif*, s. 134; Gökhan, s. 35-36.

³³⁶ İbni Tagriberdi, s. 314-15.

eserler vermeyi ve sosyoloji bilimine öncülük eden çıkarımlarda bulunmayı da başarabilmiştir.³³⁷

Emîr Timur ile görüşmesinden önce Kuzey Afrika'yı, İspanya'yı ve Ortadoğu'yu yakından görmesi, buralardaki en meşhur âlimlerle yaptığı dersler ve görüşmeler İbn Haldun'u sıra dışı âlimler kategorisine sokmuş ve hem gezerek hem okuyarak birçok bilimi yerinde tahsil etmiştir. Günümüzde sosyolojiye dair çıkarımlarıyla bilinse de, bu çalışmada incelenen diğer ilim adamları gibi esasen dîn, mezhepler, inançlar ve benzeri konular üzerinde çalışmıştır. Yürüttüğü müderrislik ve kadılık gibi görevlerin de çoğu din ile ilişkilidir ve İbn Haldun böylece önemli bir din adamı olarak görülebilir.

Emîr Timur'un din adamlarına bakışı konusunda İbn Haldun'un çalışmaya konu edilmesinin nedeni, İbn Haldun'un din üzerine verdiği eserlerdir. Bu eserlerden Lübâbü'l-Muhassal fî usûli'd-din isimli yapıtında İbn Haldun, İslâm'ın en meşhur âlimlerinden biri olan Fahreddîn er-Râzî'nin (d.1149/ö.1210) kaleme aldığı el-Muhassal isimli kitabın kısaltılmış şeklini ortaya koymaktadır. Kalam ilmine dair er-Râzî'nin başyapıtlarından biri olan bu eserin Kuzey Afrika'da belli bir okur kitlesine ulaştırılabilmesi için İbn Haldun bu eserde belli eklemeler ve sadeleştirmeler yapmıştır. İbn Haldun'a ait diğer dîni bir eser Şifâ'ü's-sâ'il li-tehzîbi'l-mesâ'il isimli kitaptır. Uludağ'a göre bu eserin İbn Haldun'a ait olup olmadığı kesin değildir fakat rivayete göre İbn Haldun'a tasavvuf yolunun hikmetiyle ilgili sorulan soruya cevap mahiyetinde yazılmıştır.³³⁸

İbn Haldun'a bugünkü şöhretini kavuşturan en önemli eserlerden biri Mukaddime'dir. İbn Haldun'un anıldığı her yerde kendisinden bahsedilmeyi gerektiren bir eserdir. Bu çalışmanın da ana kaynaklarından birini oluşturan Mukaddime'nin hikâyesi oldukça ilginçtir. Çünkü kitaba bu ismi İbn Haldun'un kendisi vermemiştir. Eser İbn Haldun tarafından esasen Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men-Âsarahüm Min-zevi's-Sultâni'l-Ekber ismiyle telif edilmiştir. Bu eserin ilk ciltleri sonraki yıllarda başka yazarlar tarafından Mukaddime olarak anılmış ve sonra da bu isimle meşhur olmuştur. İbn Haldun Kitâbü'l-İber olarak kısa ismiyle daha çok bilinen devasa eserinde dünya tarihiyle ilgili geniş bir arşiv hazırlamış ve daha önce hiçbir âlim tarafından değinilmemiş

³³⁷ Gökhan, s. 38.

³³⁸ Uludağ, s. 538-9.

konulara, daha önce hiç yaklaşılmamış bir tarzda değindiğini kaydetmiştir. Sonradan sosyoloji ilmine de kaynaklık yaptığı kabul edilen bu eserin sadece ilk ciltlerinden oluşan Mukaddime ise Kitâbü'l-İber'den daha fazla şöhrete kavuşmuştur. Her ne kadar tarih ve sosyoloji konusunda yazılmış olsa da, Kitâbü'l-İber daha çok Müslüman toplumların yönetiminin nasıl olması gerektiğine dair savlar içerir. Müslüman devlet adamlarına tavsiyeler içerir ve İslâmca yaşamın pratiğe nasıl daha sağlıklı dökülebileceğinden bahsetmiştir.³³⁹

Bunların haricinde İbn Haldun, mantık, fıkıh, felsefe ve tasavvuf gibi konularda farklı eserler de bırakmıştır. Özellikle Mısır'da siyâsetten uzaklaşarak kısmen rahata ermesinin ardından birbiri ardına eserler vermiştir. Emîr Timur'la karşılaşmasında onun bireysel isteğiyle Türk ve Moğol tarihiyle ilgili bir risale de hazırlayıp Moğolcaya çevrilmesini sağladığı belirtilmektedir. Buradan hareketle tasavvuf da dâhil birçok dîni alanda eserler veren ve İslâm dünyasının oldukça dikkatini çekerek sonraki asırlarda sürekli şerhler yazılan eserleri bulunan İbn Haldun'un din adamı sınıfında sayılmaması mümkün değildir.

Emîr Timur ile görüşmesi çoğunlukla din ile ilgili farklı konular üzerinde gerçekleşmiş ve Emîr Timur'un beğenisini çekmesinin nedenlerinden biri de onun bu konulardaki ustalığı olmuştur.³⁴⁰ Sargatmışıyye Medresesi'nin Sorumlusu, Baybars Hankahı Sorumlusu ve Mâlikî Başkadılığı gibi görevleri üstlendikten sonra Emîr Timur'a karşı Şam'a savaşa giden Memlûk ordusunda danışman statüsünde bulundu.³⁴¹ Şam'ın sulh içinde kendisine teslim edilmesini isteyen Emîr Timur'la gizlice görüştü.³⁴² Emîr Timur'un âdeti olduğu üzere savunma yapılmadan teslim edilen şehirlerde bir zorlama olmazken eğer şehir kendisini savunursa katliam ve vahşet kaçınılmaz olmaktadır. Bu arabuluculuk ve elçilik görevindeki tavrı Emîr Timur'un dikkatini çekti ve ona iltifatlar sunarak kendisine katılması istendi. Emîr Timur'un tekliflerine iltifatlarla karşılık veren İbn Haldun onun seçilmiş bir lider olduğunu dile getirdi ama tekliflerini kabul etmeyerek Mısır'a döndü.³⁴³ Bu girişimleri fayda etmedi ve Şam yağmalandı ama sonraki

³³⁹ Uludağ, s. 539.

³⁴⁰ İbn Haldun, *et-Ta'rif*, s. 248; Okur, s. 740-41.

³⁴¹ İbni Tagriberdi, s. 314.

³⁴² İbn Haldun, *et-Ta'rif*, s. 249-250; Gökhan, s. 36.

³⁴³ Cüneyt, Mustafa, s.149-150.

görüşmelerinde İbn Haldun'un şefaatiyle bazı Memlûk ulemâsına aman verildi.³⁴⁴ Detayları ilerleyen sayfalarda tartışılacak olan bu görüşmelerin coğrafyada sonradan yaşanan olaylarda etkisi büyük olmuştur. İbn Haldun sonradan Mısır'da birçok farklı eğitsel görevde bulunduktan sonra 1406 yılında Kahire'de vefat etti.

Emîr Timur ile tanışana kadar İbn Haldun'un yaşadığı olaylar çalışma yönünden değerlidir. Bu ikili yüzyüze sadece birkaç aylık bir sürede görüşmüşlerdir. Bu görüşmenin arka plânını oluşturan ve detaylı olarak bu başlıkta tartışılacak olan hususlar ise, İbn Haldun'un kişisel tarihi ve tecrübeleriyle birebir ilişkilidir. Dolayısıyla İbn Haldun'un siyâsî ve ilmî tecrübeleri konusunda çok fazla ayrıntıya girmeden anahtarlarıyla kronolojik bilgiler verilmiştir.

İbn Haldun'un şöhreti, onun hakkında da doğru olmayan hikâyelerin üretilmesine neden olmuştur. Okur, Emîr Timur'un diğer âlimlere yaptığı gibi İbn Haldun'u da zorla Semerkand'a götürdüğünün uydurulduğunu belirtmiştir.³⁴⁵ Emîr Timur ile görüşmesi de Memlûk Sultanı'nın izni ve iradesiyle olmamıştır. Emîr Timur'un ordusuna karşı koyamayacağını anlayan Memlûk Sultanı Ferec, bazı ileri gelen ulemâyı Şam'a yakın bir noktada bırakarak Kahire'ye kaçmıştır. Ferec'in maksadı, eğer Emîr Timur yoluna devam ederse Mısır'ı daha güçlü bir şekilde savunabilmektir. Ulemâ heyetiyle birlikte kalan İbn Haldun, ilk plânda Emîr Timur'un karşısına çıkmadı. Ulemâ ile müşâvere eden İbn Haldun, tamamen teslim olmak da dâhil olmak üzere Emîr Timur ile görüşmek için 1400 yılında görevlendirildi.³⁴⁶

Şamlıların Emîr Timur'a gönderdiği elçiye Emîr Timur'un İbn Haldun'u ismen sorması ve onunla görüşmek istediğini belirtmesi İbn Haldun'u oldukça etkiledi. Emîr Timur'un sadece askerî bir gücün değil, aynı zamanda dilini bile anlamadığı yörelerdeki meşhur âlimleri takip ettiğini ve ismen bildiğini anlayınca korkmadan onun karşısına çıkmayı kabul etti.³⁴⁷ 803/1400 yılında birkaç aylık süre zarfında Emîr Timur ile otuzdan fazla görüşme gerçekleşti.³⁴⁸ Bu görüşmeler tercüme yoluyla olmuş ve Arapça konuşan

³⁴⁴ İbn Arabşah, s. 265.

³⁴⁵ Okur, s. 737-738.

³⁴⁶ Okur, s. 738.

³⁴⁷ İbn Haldun, Mukaddime, C.2, s. 248.

³⁴⁸ İbn Haldun, *et-Ta'rif*, s. 246.

İbn Haldun'un anlattıkları eş zamanlı tercümanlar vasıtasıyla Emîr Timur'a aktarılmıştır.³⁴⁹

Konuşmalarda özelde Şamlıların geleceği, savaşın daha fazla hangi cephelere genişleyeceği, Mısırlıların bu konuda yapabilecekleri, muhtemel barış senaryoları ve benzeri acil sorunlar tartışılmıştır. Fakat Emîr Timur kısa süre içinde mevzuyu, kendi durumuna göre batıdaki ülkelerin coğrafyalarına ve tarihine, tarihteki önemli olaylara ve kahramanlara, müneccimlik ilmiyle ilgili saptamalara, İbn Haldun'un hilâfet hakkındaki düşüncelerine ve muhtemel bir teklif karşısında Timurlulara katılıp katılmayacağına dair hususlara getirmiştir.³⁵⁰ Emîr Timur daha ilk görüşmede, İbn Haldun'a kim olduğunu ve hangi konularda ilme sahip olduğunu sorduktan sonra kendisine Türklerin tarihiyle ilgili bir çalışma ısmarlamıştır. Muhtemelen önceden düşünülmüş olması gereken bu talep, Emîr Timur'un muhatabı hakkında daha kendisine sormadan yeteri kadar bilgi topladığını göstermektedir.³⁵¹

Emîr Timur başka bir buluşmada İbn Haldun'un katırını almak istediğini söyledi. Nezaketen İbn Haldun'un "*Allah sana destek versin. Benim gibisi sana satış yapamaz. Ben onunla ve şayet varsa benzeriyle ancak sana hizmet ederim*" dedi. Bunun üzerine bineğini Emîr Timur'a hediye ettiğini ve burada maksadın aslında Emîr Timur'un bir şekilde onu bineksiz bırakarak Mısır'a geri dönmesini engelleyerek İbn Haldun'u Emîr Timur'la beraber kalmaya ikna etmek olduğunu anlaşılmaktadır.³⁵² İbn Haldun bu teklifleri kabul etmese de muhtemelen ilgiden memnundur. Çünkü İbn Arabşah'ın Şamlılara yapılanları lanetlemesine³⁵³ rağmen İbn Haldun Mısır'a döndüğünde verdiği raporda Emîr Timur'un akıllı, dirayetli ve saltanatının hakkını veren bir lider olduğunu belirtmiştir.³⁵⁴

İbn Haldun ve Emîr Timur görüşmeleri oldukça saygılı bir ortamda gerçekleşmiş ve Emîr Timur, İbn Haldun'a düşmanın elçisi gibi değil, son derece değer verdiği bir âlim olarak davranmıştır. İbn Haldun, Emîr Timur'a hediye olarak Kûr'ân ve Hz. Peygamber'e yazılmış bir kaside getirmiş, Emîr Timur Kûr'ân'ı görünce ayağa kalkarak

³⁴⁹ İbn Haldun, *et-Ta'rif*, s. 247; Okur, s. 738-39.

³⁵⁰ İbn Arabşah, s. 245.

³⁵¹ Yüksel, "Arap Kaynaklarında Emîr Timur", s. 103- 104.

³⁵² İbn Haldun, *et-Ta'rif*, s. 257.

³⁵³ İbn Arabşah, s. 266.

³⁵⁴ Yüksel, "Arap Kaynaklarında Emîr Timur", s. 103.

onu başının üstüne koymuş ve kasideyle ilgili İbn Haldun'dan detaylı bilgi edinmiştir.³⁵⁵ İyi ve saygılı bir Müslüman olduğundan şüphe edilmemesi gereken Emîr Timur'un savaştığı bir ülkenin temsilcisinin önündeki bu davranışları, onun acımasız bir savaş dehasından daha fazla özellikleri olduğunun en önemli göstergelerindedir.

İbn Haldun, kendisi de münecimlik gibi bilimlerle iştiğal ettiğinden gelecekte alınacak haberlere ve nadiren gerçekleşen gök olaylarına duyarlıydı. O zamanda bazı yıldızların hareketlerinden bahisle olağanüstü bir olayın başına geleceğini ummakta ve bunun da Emîr Timur'la olan görüşmesi olduğunu düşünmekteydi. Bunu Emîr Timur'a da iletmiş ve muhatabını bilgisiyle bir kere daha etkilemiştir. Bu görüşmesinde kendisinden coğrafya bilgileri istenmiş ve çalışma ortamı sağlanarak bu eserleri telif etmesi sağlanmıştır. Görüşmelerin başından sonuna kadar bu ikili düşmanlar gibi değil, birbirlerini anlayan ve birbirlerine olağanüstü saygı duyan centilmenler gibi davranmışlardır.

Emîr Timur, İbn Haldun'u huzurunda düzenlediği bir ilmî münazaraya da dâhil etmiştir. Hanefî mezhebindeki birisi, yaşadıkları sürece hilâfetin Abbâsîlere ve onların soylarından gelenlere ait olduğunu iddia etmiştir. Münazara kuralları gereğince bu kişi fikrini bir hakem heyeti önünde özgürce savunmuş ve bu konuyla ilgili bir hadis rivayet ederek Emîr Timur'un veya başka birinin İslâm hâlifesi olmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Meclis, hadisin uydurma olduğunu söylemiş ve Emîr Timur, hadis hakkındaki bilgisini İbn Haldun'a da sormuş, onun da meclis üyeleriyle beraber hadisin uydurma olduğunu aktarması üzerine iddia sahibinin inandırıcı olmadığını ve onun ilmiyle amel edilmeyeceğini söylemiştir.³⁵⁶ Bu konu, İbn Haldun'un hoşuna giden başka bir hadisedir fakat sadece İbn Haldun'u ikna edebilmek için yapılmış olma ihtimali de bulunduğundan İbn Haldun, Emîr Timur'un maiyetine dâhil olmamıştır. Türklerin asabiyetini övmüş, onların diğer ırklara göre daha güzel ahlâka ve düzgün tabiata sahip olduğunu Emîr Timur'un huzurunda belirterek farklı iltifatlara sahip olmuştur. Türklerin fazlaca övülmüş olmasında hatırlanması gereken husus, kendisi de bir Arap olmasına

³⁵⁵ Okur, s. 740.

³⁵⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, C.2 s. 251.

rağmen İbn Haldun'un tabiyetinin bulunduğu Memlûklerin de, karşısında bütün coğrafyayı fethederek gelmiş olan Emîr Timur'un da Türk olmalarıydı.³⁵⁷

Emîr Timur'un İbn Haldun'la buluşması, her ne kadar Emîr Timur'un istediği gibi sonlanmamış olsa da, İbn Haldun'un eserleri Anadolu'ya ve Timurluların tesir ettiği bütün coğrafyalara ulaşmasına vesile olmuştur. İbn Arabşah'ın anlatımıyla Osmanlılar ve batılılar İbn Haldun'u daha iyi kavramışlar ve Emîr Timur'un bu kadar ilgilendiği bir ilim adamının eserlerine sonradan da olsa gereken değer verilmiştir. İbn Haldun ve Emîr Timur buluşması, böylece bölgesel siyâset açısından çeşitli sonuçlar doğurmuş olsa da, İslâm ümmetlerinin içinde İbn Haldun isminin duyulması açısından daha önemli olmuştur.

Bu çalışmanın amaçları açısından Emîr Timur'un nasıl ve neden İbn Haldun'u huzuruna istediği üzerinde durmak gerekmektedir. Öncelikle nasıl sorusunun cevabını verebilmek için Emîr Timur'un bu ilim insanını ne şekilde keşfedebildiğini bilmek gerekmektedir. İbn Haldun'un bulunduğu en batıdaki yer Mısır'dır ve bu âlim öncesinde sadece Kuzey Afrika'nın farklı yerlerinde yaşamıştır. Dili Arapçadır ve eserlerini Türkçe veya Moğolca telif etmemiştir. Matbaa gibi bir teknolojinin de bulunmadığı bu çağda, Emîr Timur'un bu ismi keşfetmiş olması için başka memleketlerdeki önemli ilim adamlarını sürekli bir şekilde araştırtması ve kendi ilim adamlarını devamlı surette farklı bölgelerdeki ilim faaliyetlerini takip etmeleri için görevlendirmiş olması gerekmektedir. Aksi takdirde henüz savaşmakta olduğu bir ülkedeki önemli bir dîn adamının kimliğinden haberdar olabilmesi mümkün olmayacaktır.³⁵⁸

Neden sorusunun cevabı ise tam olarak bu çalışmanın ortaya çıkarmak istediği sonuçlarla ilgilidir. Emîr Timur neden farklı ülkelerdeki ilim adamlarını toplayıp dilini anlamasa bile maiyetine kazandırmaya çalışmakta ve güzellikle veya zorlayarak da olsa başkentine götürmek istemektedir? Buna ek olarak sorulması gereken diğer bir soru, Emîr Timur'un Müslüman olsalar bile farklı mezheplere ve inançlara sahip olması mümkün bu insanların bu özelliklerine bakmaksızın bunları etrafında toplamaya çalışmasının nedeni nedir? Tasavvufçulardan kelâmcılara, filologlardan tarihçilere, şairlere kadar farklı alanlardaki bu kadar meşhur âlimi adeta bir vantuz gibi kendi ülkesine çekmeye çalışan

³⁵⁷ Okur, s. 741.

³⁵⁸ Yüksel, "Arap Kaynaklarında Emîr Timur", s. 102.

Emîr Timur'un motivasyonu muhtemelen askerî amaçlarla açıklanamayacak kadar derindir.

İbn Haldun'un yetiştiği coğrafyada sürekli farklı politik ikilem içinde bulunduğu bilgisi, aynı ilmi ve eserleri gibi Emîr Timur'a ulaşmış olmalıdır. Buna rağmen, ilerleyen yaşında bu ilim insanına sahip olmak için uğraşması, Emîr Timur'un kendisinin ilme olan merakıyla da açıklanamaz. Dîni bilgisi nedeniyle aynı diğer tasavvuf ehline gösterdiği saygıya benzer bir husus da ileri sürülemez. Çünkü diğer çalışmanın ilgili bölümlerinde delilleriyle açıklandığı gibi Emîr Timur, tasavvuf ehline karşı tahakküm edici ve maiyetine alma amaçlı değil, daha çok siyasi amaçlarla yaklaşmış gibi görünmektedir. Dolayısıyla Emîr Timur'un Orta Çağ'ı aşan bir mantıkla hareket ettiğini düşünmek zorundayız. Günümüzde bilginin gücü (soft power) olarak bilinen ve bilginin güç olduğunu iddia eden bu yaklaşıma göre devletler sadece askerî ve ekonomik güçleriyle ayakta kalamazlar. Bu iki gücün diğerlerinden oldukça üst seviyede olması bir devletin uzun yıllar ayakta kalabilmesini garanti edemez. Nitekim Büyük İskender'in ve Cengiz Han'ın devletleri bunun bir göstergesidir. Salt askerî bir güçle sadece bir insanın ömrü boyunca devam edebilecek büyük devletler vücuda gelebilir. Ekonomik güçde, benzeri bir şekilde Venedikliler veya Cenevizliler gibi kavimleri ortaya çıkarmış ama bunların sonraki asırlara kendileri olarak kalmaları mümkün olmamıştır.

Emîr Timur'un İbn Haldun ile olan münasebetinde tam olarak neyi hedeflediğini kimse asla bilemeyecektir. Fakat rivayetlerden anlaşılacağı kadarıyla ülkesine bir ilim adamı daha kazandırma çabasındadır. Horâsân'dan Mısır önlerine kadar önüne çıkan bütün orduları yenerek gelen ve oradan Anadolu'ya ve tekrar Asya'ya dönerek düşmanlarının yüreklerine korku salarak neredeyse bütün dünyayı titreten bir siyâsî lider, önemli bir bilim adamı olduğunu düşündüğü bir ilim adamını topraklarına gelmesi noktasında onu ikna edebilmek için bu kadar uğraş vermesinin altındaki rasyonel neden bu olmalıdır. İlim adamlarının bir toplum ve devlet için önemini Ortaçağ'da kavramış olan Emîr Timur için, mezhepler, felsefeler ve hatta dillerin bir önemi yoktur; ilim Çin'de bile olsa gidip almayı kendine şiar edinmiştir³⁵⁹

Emîr Timur'un İbn Haldun ile olan görüşmesinde tartışılan konuların da bu çalışma bakımından önemli bir yeri vardır. Dikkat edilirse, seçilen hediyeler din referanslıdır.

³⁵⁹ Yüksel, "Arap Kaynaklarında Emîr Timur", s. 103.

Emîr Timur'un huzurundaki münazarada bir hadisin râvî bilgileri tenkit edilmiştir. Hilâfetin kimde olması gerektiği, farklı ırklara sahip insanların özellikleri ve tarihteki önemli şahıslar gibi tartışmalar, siyâsî ve hukukî bir veçhe sahipse de, bunların din ve dindarlar üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Özetle, İbn Haldun'un Emîr Timur'la görüşmesi, çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı verilerin sağlanması açısından açıklayıcı bir delil oluşturmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EMİR TİMUR DÖNEMİNDE DİN İLE İLGİLİ BİLİM ALANLARI

Anavatanı Orta Asya olup batıya doğru akın akın yüzyıllar boyu gelmiş olan Türk ve Moğol boyları, göçebe ve bozkır toplumları olarak bilinmelerine rağmen çeşitli bilimlerde çağdaşı olan birçok devletten daha ileri konuma ulaştılar. Menşei Çin olup da dünyanın kalan kesiminde nispeten az bulunan barut, kâğıt, baharat yapımı ve gibi değişik materyaller ve teknikler, bozkır toplumları aracılığıyla batıdaki toplumlara ulaşmakta ve bu rollerinden dolayı Asya’da bulunan devletler diğer tüm yapılara göre daha fazla kültürel ve bilimsel ögeye sahip olmaktaydılar.³⁶⁰

İslâm dünyası, bir ucu Fransa’da diğer ucu da Çin’de bulunan bir büyüklüğe ulaştığında henüz 8. asır sona ermişti. Bu haliyle Müslümanlar bir zamanların Roma ve Pers İmparatorluklarının birleşik sosyal ve kültürel bütünlüğüne sahip görünmekteydiler.³⁶¹ Doğu ve batı arasındaki doğal köprü durumu, Müslümanlara her iki dünyasındaki ilimlerin en üstün taraflarını aynı anda kullanabilme imkânını vermiştir. Bu nedenle bir yandan Mısır ve Romalıların antik eserlerin çevirileri, bir yandan da Çin’de kullanılan ve verilerin çoğaltılmasına veya savaşlarda üstünlük sağlanmasına imkân veren teknolojiler birlikte Müslümanların kültürel hazinesine eklenmekteydi.³⁶² Zaten batıların İslâm’ın Altın Zamanı³⁶³ olarak tanımladığı zaman dilimi, Müslümanların bu pozisyonu koruyabildiği Emevî özellikle Abbâsî dönemine aittir.

Emîr Timur liderliğinde 15. yüzyıla taşınan Timurlular bu durumdan faydalandı. İpek Yolu üzerindeki etkin denetim ve siyâsî birliktelik sayesinde önemli bir bilimsel atılım gerçekleştiren Timurlular³⁶⁴, sonradan Timurlu Rönesans’ı olarak bilinecek bir

³⁶⁰ Sevillano-López, David, ve F. Javier González, “Mining and Minerals Trade on the Silk Road to the Ancient Literary Sources: 2 BC to 10 AD Centuries”, *History of Research in Mineral Resources. International Commission on the History of Geological Sciences, INHIGEO-IUGS (2010) Symposium, Spain. Cuadernos del Museo Geominero. C. 13, (2011). S.14.*

³⁶¹ Duran, s.1005.

³⁶² Unat, s. 157.

³⁶³ Ira M. Lapidus, “The Golden Age: The Political Concepts of Islam”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science C. 524, S. 1, (1992), s. 13-15.*

³⁶⁴ Meltem Delen, “Emîr Timur ve Yönetim İlkeleri” *Sosyal Siyaset Konferansı Dergisi, C.73, (2017), s.149.*

dönemi yaşattılar.³⁶⁵ Emîr Timur'un oğlu Mîrza Şâhruh döneminde bu gelişmenin ürünleri daha iyi görülmüş ve bu dönemde Timurlular bilim ve sanat alanında çok önemli ilerleme kaydetmişlerdir.³⁶⁶

Bilimin ve sanatın devlet yöneticileri tarafından ciddiye alınarak yatırım yapılan bir alan haline getirilmesiyle, zaten fetihlerle zenginleşme Timurlularda yaşanan aydınlanma, daha fazla bilginin bölgeye gelmesine neden olmuştur.³⁶⁷ Emîr Timur'un kendisinin çok birikimi olmamasına ve gerçekte bir bilgin olarak adlandırılmasının mümkün olmamasına rağmen, kurduğu devletin oluşturduğu atmosferde birçok din ve bilim adamı istediklerini gerçekleştirebilecek bir ortamı bulmuşlardır.

Timurluların Rönesans dönemini Emîr Timur'un oğlu Ömer Şeyh'in torunu ve aynı zamanda da Şâhruh'un yeğeni Sultan Mîrza Hüseyin Baykara (1469-1506) zamanına kadar uzanır. Bu dönemde Mîrza Hüseyin Baykara kendisine vezîr olarak ünlü şâir Ali Şir Nevaî'yi seçmişti. Böylece Timurlular başta edebiyat olmak üzere sanatın birçok alanında zirveyi yaşadılar. Çağatay Türkçesinin en iyi örneklerinin üretildiği bu zaman diliminde Timurlular, Herât'ı adeta İtalya'nın Rönesans dönemindeki Floransa'sına çevirmişlerdi.³⁶⁸ Clavijo, batılıların Orta Çağ olarak değerlendirdiği ve kitlesel katliamlar, Moğol gelenekleri gereğince köleleştirme faaliyetleri ve insanlık dışı birçok uygulamanın yanında doğudaki Timurlularda eş zamanlı olarak uygarlığın en ileri derecedeki örnekleri de kaydetmiştir.³⁶⁹

Kendisi cahil ve eğitimsiz olan liderlerin Orta Çağ'da yıkıcı ve yok edici bir mahiyette davranırken, Emîr Timur'un bilginlerden yana durması bilinçli bir tercih olarak değerlendirilmektedir.³⁷⁰ Eksik yönlerini kaba hareketlerle kapatmaya çalışan diğer liderlere ters olarak Emîr Timur, bilginlerin korunduğu bir devlet idaresini kurmayı tercih

³⁶⁵ Aka, "Timur Din ve Ulema", s. 107; Roux, s. 338; Musa Şamil Yüksel, "Ortaçağda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği", *OTAM*, 41, (2017), s. 287; Çiftçioğlu, s.320; Yücedağ, s. 35; Kanat, s. 19; Marozzi, s. 146.

³⁶⁶ Yüksel, "Arap Kaynaklarında Emir Timur", s. 101; Tihranî, s. 61-5, Akbıyık, s. 161.

³⁶⁷ İbn Arabşah, s. 444.

³⁶⁸ Roux, s. 338.

³⁶⁹ Clavijo, s. 180-2.

³⁷⁰ Bilhan, s. 19.

etmiştir.³⁷¹ Bu düzene göre Emîr Timur'un oluşturmaya çalıştığı devlet üçlü bir sacayağının üstünde oturtulmuştur.³⁷²

- 1- Fetihlerle ihtiyaç duyulan ganimetin sağlanması ve sınırların korunması.
- 2- Bir Kânûnî düzenlemeler meydana getirerek devletin yasal sınırlarını belirlemek.
- 3- Sanat ve bilim uygulamaları geliştirerek devletin uygar bir topluluk oluşturmasını hedeflemek.

Tüzükat'taki *Türlü memleket ahaliyle münasebet, onların ahvalından haberdar olma ve de din büyükleri, evliyâ mezarlarını onarma/vakıf ve nezir işlerini düzenleme tüzüğü ve raiyeden mal-haraç tahsil etme, memleketi düzeltme ve geliştirme, onun abadanlığı ve güvenliğini sağlama tüzüğü* isimli tüzükler, din ve bilim adamlarına dair bakışla ilgili genel bir çerçeve sunmaktadır. “*Ferman verdim... Müderrislere, mekteb öğretmenlerine aylık maişet belirlesinler*”³⁷³ şeklindeki emir gereği, devlete katılan yerlerdeki eğitim üyeleri, yükseköğretimde veya diğer mevkilerde olmasına bakılmaksızın aylığa bağlanmaktadır. Böylece eğitim hizmetinde bulunanların başka bir işle uğraşmalarına gerek kalmadan memleket dâhilinde örgün eğitimin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Orta Çağ gibi halkın eğitiminin devletin birincil görevlerinden addedilmediği bir devirde böylesi bir kanunname Timurlularda bilim ve eğitime verilen önemli göstermektedir.³⁷⁴

Maratovna, Emîr Timur'un seferlerinde askerlerinin gösterdiği vahşi teknikler ve ordunun özellikle düşmanları caydırmak için geliştirdiği uygulamaların oldukça aşırıya kaçtığını kaydetmiştir.³⁷⁵ Ancak onun ilim adamlarına verdiği değer ve ilim faaliyetlerine ayrılan yatırımlar da Orta Çağ ölçeğinde hayli fazladır.³⁷⁶

Müderrisler, satranç ve tavla oyunlarının ustaları, muhakkikler, muhaddisler, müfessirler, kâriker, mûsikîşinaslar, dilbilimciler ve tercümanlar, kâtipler ve hattatlar, müneccimler, zergerler, mimarlar ve benzeri meslek sahipleri, Emîr Timur ve

³⁷¹ Şerefüddin Yezdi, s. 473.

³⁷² Saffet Bilhan, “Timurlularda Bilim Politikası”, *Eğitim ve Bilim*, C. 8, S.46, (1983), s. 20.

³⁷³ Tüzükât, s. 119.

³⁷⁴ Yüksel, “Arap Kaynaklarında Emîr Timur”, s. 102.

³⁷⁵ Aida Maratovna Tyukmaeva, “Hyperlize of Tamerlan's Personality or Historical Events is Historical as a Foundation of the Main Paradigm”, *European Research*, C. 1, (2018), s. 49-51.

³⁷⁶ Oğuzhan Cengiz, *Emîr Timur*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2016.

sonrasındaki hânedan liderlerinin yakın çevresinde bulunmaktaydı.³⁷⁷ Burada satranç tavlâ gibi oyunların ustalarıyla münecimlerin bir devletin en üst kademelerinde nasıl bir vazife görebileceklerine dair bir soru akla gelebilir. Çünkü günümüzde bu gibi işler basit anlamda değerlendirilmektedir. Oysaki satranç ve tavlâ gibi oyunlar gerçekte binlerce yıllık savaş stratejisi oyunlarıdır ve bu oyunların ustaları o dönemde önemli savaş stratejisi kuramcılarıdır. Dolayısıyla bu oyunların ustalarının devlet katın değer görmelerinin nedeni savaşa dayalı devlet yönetiminde en ihtiyaç duyulan görevlilerin stratejisyenler olmasıdır.³⁷⁸

Zikredilen bilimler farklı amaçlar için kullanılmış ve değişen oranda Timurluların ilgisini ve desteğini çekmiştir. Bunlardan bazıları çalışmanın bu bölümünde açıklanarak bu bilimlerin ortaçağdaki devletler için ne anlam ifade ettiği anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu çalışmada ele alınacak olan münecimlik, tarih, mimarî, tezyinat, mûsikî ve ilgili bilim ve sanatların dîni alanlarla ve din adamlarıyla birebir irtibatının olmasına dikkat edilmiştir. Bu dallar incelenirken dinle ilgili açılardan konulara yaklaşmış ve tezin esas amaçlarından birisi olan Emîr Timur'un din ve din adamlarına bakışın nasıl şekillendiğine dair bir bakış açısı edinilmesi hedeflenmiştir.

3.1. ASTRONOMİ

Dünyanın hareketleri takip edilerek ayların sayısının on iki olarak belirlenmesi on iki farklı burca bağlı olarak geliştirilmiş ve bu takvime bağlı olarak yapılan tarım faaliyetleri rasgele yapılanlardan daha verimli olmuştur.³⁷⁹ Kış veya yaz aylarının ne zaman geleceğinin önceden bilinmesi, güneşin kışın ve yazın farklı vakitlerde batması nedeniyle gün ışığından daha fazla yararlanma ihtiyacı, senelerin belirlenerek insanların ve hayvanların yaşlarının hesaplanabilmesi gibi bilgiler, sadece gök cisimlerinin dikkatli bir şekilde takip edilebilmesi şartıyla mümkün olabilmıştır.³⁸⁰

³⁷⁷ Cengiz, s. 117-8.

³⁷⁸ James Rachels, "Chess as art: Reflections on Richard Reti", *Philosophic Exchange*, C.15, S.1, (1984), s. 113.

³⁷⁹ Türkçedeki ay ve İngilizcedeki month kelimelerinin hepsinin yine bu dillerdeki yıllık zaman birimleri olan sırasıyla ay ve moon anlamına geldiği düşünüldüğünde, diller üzerinde bu gözlemlerin ne kadar etkili bir önemi olduğu görülecektir.

³⁸⁰ Danışan, s. 1052.

Başta namaz ve oruç olmak üzere ibadet vakitlerinin bilinmesi geniş coğrafyalara ulaşılmış İslâm dünyasındaki önemli ibadet problemlerindendi.³⁸¹ Bunun yanında Ramazan ayının başlangıcı ve ibadet mahallerindeki kible yönünün temini gibi hususlar sürekli güncellenen coğrafi ve astronomik gözlemleri ve çalışmaları gerektiriyordu. Sadece gök cisimlerini değil, memleket dâhilindeki bu türden problemlerin giderilmesi rasathanelerin kullanılması gündeme geldi ve Müslümanlar erken dönemlerden itibaren bu külfetli yatırımlara yöneldiler. Unat, İbn Sîna'nın Hamedan'da yöneticiliğini yaptığı gözlemevinin bunların ilki olduğunu ve gözlemevlerinde gerçekleştirilen faaliyetlerden en önemlisinin astronomik katalogların oluşturulması olduğunu belirtir.³⁸² Zîc³⁸³ adı verilen bu kataloglar sonraki dönemde de gözlemevlerinin önemli başarı göstergelerinden biri olmuştur.

Timurlular bir İslâm devleti olması dolayısıyla astronominin inaçlarının yerine getirilmesinde önemli olduğu bildiklerinden bu bilme önem vermişlerdir. Astronomi bilimi Timurlular devletinde Uluğ Bey zamanında en parlak dönemini yaşamıştır.³⁸⁴

3.2. TARİH

Timurlularda önem verilen ilimlerden biri de devrin sosyal bilimleri yerine geçen tarihçiliktir. Tarihçiler, Orta Çağ'da hem güncel hem de geçmiş tarihli sosyal ve ekonomik gelişmeleri kaydederek sosyoloji, antropoloji ve hatta arkeoloji gibi ilimlere

³⁸¹ Aydüz, s. 138.

³⁸² Unat, s. 6-8.

³⁸³ Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi*, s. 118.

³⁸⁴ Uluğ Bey Zîci'nin sonraki devirlerde Osmanlı ve batıdaki diğer ülkelerdeki astronomik gelişmelerdeki önemi büyüktür. Ali Kuşçu, Kadızâde-i Rûmî ve Gıyâseddîn Cemşid el-Kâşî gibi kişilerin emek verdiği Uluğ Bey rasathanesinde dönemin önemli astronomik keşiflerinde rol oynamıştır. Timurluların astronomi adına geliştirdiği uygulamaların zirvesi Uluğ Bey dönemidir. Kendisi de bir ilim adamı olduğu için bilginlerden oluşan bir kadro oluşturarak hem devlet yönetiminde hem de bilim uygulamalarında bu kadrodan faydalanmaya çalıştı. Uluğ Bey, Meraga rasathânesinden esinlenerek Semerkand'da 1420 yılında bir benzerini inşa ettirdi. Bu rasathanede Uluğ Bey, dünyada astronominin farklı alanlarından uzun süre kullanılan zîclerden biri olacak olan Zîc-i Gûrganî'yi oluşturdu. Zîc-i Gûrganî aynı zamanda "*Zîc-i Uluğ Bey*", "*Zîc-i Gûrgâm*", "*Zîc-i Cedîd-i Sultanî*" ve "*Zîc-i Hâkânî*" gibi isimlerle de anılır olmuştur. Yaklaşık yüz civarında müneccim ve diğer bilim adamının katıldığı çalışmalar neticesinde oluşturulan bu zîc kendi devrini aşan bir şöhrete sahip olmuştur. Zîc-i Gûrganî, sonraki çağlara da ışık tutmuş ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların bilim seviyesinde dahi kullanılan önemli kaynaklardan biri olmuştur. Zîc-i Gûrganî 1018 farklı gök cisminin adlarını, koordinatlarını, bilgilerini, yörüngelerini içermektedir ve çoğaltıldığı andan itibaren Tunus, İstanbul ve Mısır gibi bilim merkezlerinde tercüme edilerek yerel koordinatlara uyarlanmıştır. Nitekim Ali Kuşçu vasıtasıyla Zîc-i Gûrganî, Osmanlı'nın temel zîc-i olarak neredeyse 19. yüzyıla kadar kullanılmıştır.

öncülük etmişlerdir. Bunun yanında, Orta Çağda tarihçi kimliğiyle öne çıkmış isimlerin çoğu aslında din adamıdır³⁸⁵ ve din ile ilgili önemli eserler de vermişlerdir.³⁸⁶ Dolayısıyla tarihçiliğe ve tarihçilere verilen önem, bu çalışmanın ana zeminini oluşturan konuyla ilgili birebir ilişki içindedir. Tarihçiliğin Timurlularda önem verilen bir bilim olduğunun ortaya çıkarılması, aynı zamanda din ilimlerine ve din adamlarına yönelik bakış ile de ilgili yakından irtibat halindedir.

Timurlu Devletinde tarihçilik devletin yüksek makamlarının tekelinden çıkmış bilginler ve edipler tarafından yazılmıştır.³⁸⁷ Kendisine karşı olumsuz bir tavır içerisinde olan Arap kaynakları da dâhil olmak üzere, dönemin tarihçilerine göre Emîr Timur, âlimleri ve din adamlarına herkesten üstün tutar ve meclislerinde daima kendilerine yer verir.³⁸⁸

Tarihçilere ve tarihçiliğe Timurlularda verilen değer, belirtilen dönemi çalışmış olan neredeyse bütün araştırmalarda ittifakla belirtilen bir husustur.³⁸⁹ Emîr Timur ve hânedanın sonraki dönemlerindeki yöneticilerin tarihçilere vermiş oldukları değer nedeniyle Semerkand ve çevresinde, Timurlular zamanında kayda değer oranda tarih çalışması yoğunluğu oluşmuştur.³⁹⁰

Emîr Timur dünyevi bilimler içinde en iyi tarihi bilirdi. Onun Türk, Arap ve Acem tarihine dair kayıtlar Hâfız Ebrû'nun kayıtlarında mevcuttur.³⁹¹ Emîr Timur'un bizzat görüştüğü ve iltifat ederek hizmetinden istifade ettiği tarihçiler olarak İbn Arabşah, İbn Haldun, Nizameddin-i Şâmî ve Şerefüddîn Ali Yezdî gibi isimlere yer vermektedir. Emîr Timur, İbn Haldun'u tarih bilgisiyle hayrete düşürmüştür bu tarihi bilgilere ise sarayında "kıssahânlık" memuriyetine getirerek onların anlattıkları tarihi hikayeleri dinlemek

³⁸⁵ Örneğin, belirtilen dönemin meşhur tarihçilerden olan Taberi, ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, C. 39, 314-318, Zehebî, ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, C. 44, 180-8, gibi âlimler, hem tarihçi kimlikleriyle günümüzde de çok değerli olan eserler vermişler, hem de hadis, fıkıh, tefsir gibi İslâm ilimlerinde çok önemli ürünler ortaya koyarak İslâmiyet'in klasik dönem anlayışını sergilemişlerdir.

³⁸⁶ Hinz, s. 86; Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi*, s. 17.

³⁸⁷ Ahmed Hesamipour, *El-Fuşenci'nin İbretü'n Nâzirin Adlı Eserinde Timur Devri Olayları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2005, s.10.

³⁸⁸ Yüksel, "Ortaçağda Beyin Göçü", s.298.

³⁸⁹ Cengiz, s. 120; Akbıyık, s. 156; Bilhan, s. 22; Roux, s. 307; Marozzi, s. 158; Berl, s. 253-4; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, s. 180; Lewis, s. 118; Hândmîr, s. 101; İbn Haldun, s. 410; Aka, *Timurlular*, s. 184.

³⁹⁰ Hinz, s. 90.

³⁹¹ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s. 30.

suretiyle edindiği düşünölmektedir.³⁹² Elbette Timurlular devrinde himaye edilen ve değerli eserler üreten tarihçi sayısı bunlardan ibaret değildir; bu ilim adamlarının tesir ettiği ve yetiştirdiği tarihçiler, sonraki devirlerde tâbî oldukları diğer uygarlıklarda bu geleneği devam ettirmişlerdir.³⁹³

Emîr Timur'un yurdundan getirtip Timurlular elinde yetmişmiş olan İbn Arabşah, değerli din adamlarından ders alarak din ilimleri konusundaki derinliğini artırmıştır. Farklı imparatorluklar arasında gidip gelen İbn Arabşah, son olarak Memlûklerin sarayında ağırlanmış Memlûklerin himayesindeki İbn Arabşah'ın Emîr Timur hakkında olumsuz ve karalayıcı metinler oluşturmasının nedenlerini rasyonel olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim İbn Arabşah özellikle çocukluğunda Timurlu hânedanı tarafından eziyete uğratıldığını ve ilimle meşgul olmasına engel olunmamasına rağmen vatanı Şam'ın Timurlular tarafından talan edilmesinden etkilendiğini kaydetmiştir.³⁹⁴

Timurlular devrinin meşhur tarihçilerinden bir diğeri Nizamüddin Şâmî'dir. Bağdad merkezli Celâyir hânedanının hizmetinde görevliyken Emîr Timur'un Bağdad seferinde Celâyir egemenliğine son vermesi sonrasında Timurluların hizmetine girmiştir. Yine siyâsî olarak değerlendirilebilecek bir şekilde Nizamüddin Şâmî, Emîr Timur'un fetihlerinde herhangi bir vahşet yaşanmadığını ve Müslüman tebaaya herhangi bir zarar verilmediğini aktarmıştır.³⁹⁵ İbn Arabşah'ın anlattıklarına ters düşen ve merhametli bir Emîr Timur portresi ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen her iki tarihçi de buldukları pozisyon gereğince Emîr Timur'un seferlerdeki taktiklerini olduğundan daha fazla vahşi veya müşfik göstererek şahsî ikballerini garantiye almaya çalışmışlardır. Dolayısıyla tarihî metinler değerlendirilirken bu yazarların Emîr Timur ile olan ilişkileri de değerlendirilmelidir. Günümüzde dahi meydana gelen çok küçük çaplı çatışmalar, en gelişmiş medyatik imkânlarla adeta canlı yayınlanmasına rağmen farklı ülkelerin liderleri ve bunların besledikleri farklı organlar tarafından taban tabana zıt bir şekilde betimlenebilmektedir. Emîr Timur'un tarihçilerinin bu çelişkilerini siyasi ve sosyal bir atmosferde değerlendirmek gerekmektedir.

³⁹² Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.50.

³⁹³ Bilkan, s. 135.

³⁹⁴ Zeki, s. 157.

³⁹⁵ Yücel, s. 245.

Nizamüddin Şâmî, Emîr Timur tarafından bir vakanüvis gibi görevlendirilmiş ve Emîr Timur devrinin olaylarının kitaplaştırılması görevi kendisine tevdi edilmiştir.³⁹⁶ Birçok tarihçinin gayretleriyle oluşturulduktan sonra kendisine Zafernâme adı verilecek bu eser, Timurlular dönemi hakkındaki en önemli eserlerden biridir.³⁹⁷ Nizamüddin Şâmî bu eserde Emîr Timur'un hükümdarlığını ve liderliğini övmüş, onun bilgin duruşundan ve âlimlere karşı olan hoşgörüsünden bahsetmiş ve diğer halklarla olan münasebetlerde takındığı merhametli tavırlardan söz etmiştir.³⁹⁸

Şerefüddîn Ali Yezdî, Emîr Timur'un değer verdiği âlimler arasında önemli bir yer tutmaktadır.³⁹⁹ Nizamüddin-i Şâmî'nin başladığı ve Emîr Timur'dan sonra eklemeler yapılması istenen Zafernâme adlı eseri Emîr Timur'un hânedanından olan Mîrza Şâhruh'un tevcihiyle kaleme aldı ve son halini verdi. Şerefüddîn Ali Yezdî de Emîr Timur ve onun soyu hakkında olumlu yorumlar yapan tarihçilerden biridir.⁴⁰⁰ Emîr Timur'dan günümüze kadar gelen meşhur sözü: “*Dünya iki hükümdara yetecek kadar değerli ve büyük değildi; Allah nasıl bir tane ise sultan da bir tane olmalıdır*” Şerefüddîn Ali Yezdî'nin kaleminden aktarılmıştır. Şerefüddîn Ali Yezdî, Emîr Timur'u, âlimlere dost olan, halkın menfaati için gerekli toprak ve iskân politikalarını uygulamaya çalışan, sanata ve imarete önem veren, tarihçilere ve diğer dîn adamlarına saygı duyan birisi olarak resmetmektedir.⁴⁰¹

3.3. MİMARÎ

Emîr Timur'un din adamlarına bakışıyla ilgili önemli göstergelerden biri de yaptırdığı mimarîdir eserlerdir. Çünkü bu yapılar genelde din adamlarının ve dindar halkın beğenisini kazanmak ve onların vazifelerini kolaylaştırabilmek amacıyla yapılmıştır. Dünyanın başkenti haline gelmiş olan Semerkand'da devletin zenginliğini ve Emîr Timur'un halka verdiği değeri gösteren yapılar birbiri ardına yükselmiş ve geçen yüzyıllara rağmen hala ziyaretçilerine o dönemin ihtişamı hakkında bilgi vermektedir.

³⁹⁶ Gülay Ögün Bezer, “Nizâmeddîn, Şâmî” *DİA*, C. 38, 330.

³⁹⁷ Bilkan, s. 136; Zeki, s. 158.

³⁹⁸ Kocaoğlu, s. 30.

³⁹⁹ Dilek, s.551.

⁴⁰⁰ Yücel, s. 245.

⁴⁰¹ Nizamüddin Şâmî, s. 282; Şerefüddîn Yezdî, s. 421; Kocaoğlu, s. 29.

Emîr Timur'dan sonraki devirlerde mimari eserlerin ihtişamı devam etmiş ve Semerkand'dan sonra başkentlik yapan Herat'ta bu eserler sergilenmeye ve inşa edilmeye devam etmiştir.⁴⁰² Emîr Timur Hindistan seferi sırasında “*Burdan sağ salim Semerkand'a döndüğümde orada bir Cuma mescidi yaptıracağım*” diye niyet etmiştir. Tavşan yılına gelen 4 Ramazan 801 / 10 Mayıs 1399 uğurlu saatte ustalar plân çizmişler Hindistan ve Azerbaycan'dan getirilen iki yüz taş ustası işe başlamıştır. Ayrıca Yezdî, beş yüz kişinin dağda taş kestiğini Hindistan'dan getirilen doksan beş adet fili bu taşları getirme işinde kullandığını belirtmiştir.⁴⁰³ Şâmî; Emîr Timur'un Hazreti Pegamber'in “*Kim ki bir mescit bina ederse o mescit Bağırlak kuşu'nun yuvası kadar bile olsa tanrı ona cennette bir ev yapar*” düsturu ile mescit yaptırdığını kaydetmiştir.⁴⁰⁴ Emîr Timur fetihlerinde dahi önemli eserlerin korunmasına emek vermiştir.

Emîr Timur'un emriyle inşa edilen Ak Saray Orta Çağ mimarisinin muhafaza edilebilen, dîni mahiyeti olmayan ender eserlerdendir. Bu saray Şehr-i Sebz (Keş)'de inşa edilmiştir. Sarayın girişinde “*Hâkimiyet Allah'a aittir*” ve “*Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir*” ifadesi yer almıştır.⁴⁰⁵

Emîr Timur'un ve sonrasındaki hanedan üyeleri farklı coğrafyalarda yüzlerce eser bıraktıklar.⁴⁰⁶ Bunların başlıcaları şunlardır: Gûr-i Mîr Külliyesi, Şah-ı Zinde'nin küçük türbeleri, Meşhed'deki Gevher Şad Cami (Meşhed Ulucamii), Bibi Hanım Cami,⁴⁰⁷ Buhara Medresesi, Herât'taki Ensârî'nin mezarı, Belh'teki Ebû Nasr Pârsâ Cami, Semerkand'daki Uluğ Bey Medresesi. Bu eserlerin hepsi kendi dönemleri için zirve eserlerdir ve isimlerinden de anlaşılabilceği gibi dini amaçlı olarak inşa edilen yapıların çoğunlukta olduğu imaretlerdir.

Timurlular döneminin belki de en görkemli eseri Gûr-ı Emîr'dir. Emîr Timur'un türbesini de barındıran külliye olarak inşa edilmiş ve medresesiyle beraber diğer yaşam alanlarına sahip olan bir yapıdır. Esasında yapı bir medrese olarak inşa edilmeye

⁴⁰² Mustafa Şahin “Timur Döneminde Herât Sivil Mimari”, *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)* C.6 S.11, (2013), s. 85-6.

⁴⁰³ Şerefüddin Yezdî, s. 322; Yakubovskiy, *Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand*, s. 40; Ali Rıza Yağlı, “Timurlu Devleti Emirleri I- Barlas Boyu: Mirzab Barlas”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.46, (2019), s. 262.

⁴⁰⁴ Nizamüddin Şâmî, s. 253.

⁴⁰⁵ Yakubovskiy, *Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand*, s. 51; Stalter, s.114.

⁴⁰⁶ Akbıyık, s. 166.

⁴⁰⁷ Yakubovskiy, *Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand*, s. 39; Stalter, s. 243; Engin Beksaç, “Gûr-ı Emîr”, *DİA*, s. 197-199.

başlanmış ama Emîr Timur'un ve şehzadelerinden bazılarının bu yapının inşaatı sırasında vefat etmesi sonrasında türbeler de yapıya eklenmiştir. Sonradan büyük ilgi gören yapı adeta bir aile kabristanına dönüşmüş ve Timurlu hânedanı'nın birçok üyesinin mezarına ev sahipliği yapmıştır. Dîni motif ve süslemelerle bezenen yapı, uzun yıllar süren bakımsızlığa ve terk edilmişliğe rağmen günümüzde başarıyla restore edilmiş ve ziyaretçilerine ayakta hizmet vermektedir.⁴⁰⁸

Şah-ı Zinde esasında Emîr Timur zamanında meşhur olan bir yer değildir. Hz. Peygamber'in akrabalarından Kusem b. Abbas'ın İslâm'ı yaymak için bu bölgelere gelip Şah-ı Zinde denilen yerde şehid olduğuna ve burada gömüldüğüne inanılmaktadır. Burada yapılan türbeler topluluğu çok eski zamanlardan beri ziyaret edilmekteyken Timurlular tarafından burada mamur yapılar inşa edilmiş ve bölge düzgün bir hale getirilmiştir. Emîr Timur hânedanı'nın kimi üyeleri bu bölgeye defnedilmiş ve türbeler topluluğu haline gelen bir yapılar bütünü ortaya çıkmıştır. Sonraki yüzyıllarda da bölgeye farklı uygarlıklara ait aristokratik liderler defnedildiği için bölge günümüzde, önemli ziyaret yerlerinden biri haline gelmiştir.⁴⁰⁹

Bîbî Hanım Camii⁴¹⁰, Emîr Timur'un bizzat ilgilendiği ve cennete çevirmeye çalıştığı Semerkand'a kazandırdığı eserlerden biridir.⁴¹¹ Bîbî Hanım⁴¹², Bir külliye ve medreseyi de içermesi plânlanan eser, Emîr Timur'un art arda seferlere çıkması zorunda kalması nedeniyle daha basit bir tasarıma sahip olmuştur.⁴¹³ Bakımsızlık ve tabii afetlerin etkilemesiyle yapı olumsuz etkilenmiş ev düzenleme çalışmalılarının yetersizliği nedeniyle zaman zaman terkedilmiştir. Günümüzde ayakta kalan duvarları olsa da kullanılabilir bir durumda değildir. Çini kaplama sanatlarının da kullanıldığı yapı kendi döneminin en büyük mimarî başarılarından biri olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁴

Emîr Timur'un Semerkand'da geldikten sonra mimarların ve mühendislerin toplanıp huzuruna gelmesini istemiştir. Hoş bir gün, mübarek bir gün, kutlu bir

⁴⁰⁸ Beksaç, s. 126.

⁴⁰⁹ Beksaç, s. 123.

⁴¹⁰ Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi*, s. 49; Duran, s. 1008.

⁴¹¹ Beksaç, s. 125.

⁴¹² Bîbî Hanım; Emîr Timur'a Cengiz Han'ın sülâlesinden biri gibi davranabilmesine dair meşrûiyeti sağlayan kadındır ve Çağatay Hanlığı'nın hanedanındandır ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Beksaç, "Bibi Hanım Camii", *DİA*, C.6, s. 125.

⁴¹³ Aka, *Emîr Timur ve Devleti*, s. 117.

⁴¹⁴ Beksaç, s. 126.

zamanda Beygi Sultan adına büyük bir köşkün temelini attırmıştır. Emîr Timur bizzat köşkün inşaatına nezaret etmiştir. Duvar yüksekliği yüzdört santim olmadan dış tarafının üzerine Arapça Mu’keli hattı ile süslü taşlar ve iç tarafına hoş çiniler döşendi. On altı gün gibi bir sürede köşkü tamamladılar.⁴¹⁵

Timurlulardaki mimarlık faaliyetleri sadece bu örneklerle sınırlı değildir. Akbıyık, İki yüz elli yediden fazla büyük mimarî eserin Timurlular tarafından inşâ edildiğini belirtmiştir.⁴¹⁶ Farklı coğrafyalardaki bu eserler, devrin mimarisine ve amaçlarına uygun olarak genelde dîni amaçlarla ilgili olarak tasarlanmışlardır. Din adamlarının desteği ve isteğiyle ortaya çıkan mimarî faaliyetler, Timurluların oluşturduğu medeniyetin kadim Türk-İslâm uygarlıkları gibi dini ve din adamlarını merkezde bulunduran bir kamu otoritesi kurduklarını ortaya koymaktadır.⁴¹⁷ Emîr Timur’un kişisel birikiminin ve eğitsel durumunun çok zengin olmadığının anlaşılmasına rağmen dini mimariye bu kadar iştahlı olunmasının nedenleri arasında dine verilen değerin yattığı anlaşılmaktadır.

3.4. TEZYİNAT MÛSİKÎ VE DİĞER SANATLAR

Emîr Timur dönemindeki mimarî eserlerin çoğunda göz alıcı süslemeler kullanılmış ve bu tezyinat sanatları Timurluların belirgin özelliklerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bunların el sanatlarıyla ve benzeri başka sanatlarla uygulanması sonraki devirlerde olmuş ve Mîrza Şâhruh’un oğullarının zamanında bu sanatlar insanların eğitim gördükleri ve neredeyse her alanda kullanılan bir mahiyete bürünmüşlerdir. Özellikle Mîrzâ Şâhruh’un oğlu Mîrzâ Baysungur⁴¹⁸ kendi yaşadığı sarayını bir güzel sanatlar merkezine çevirerek devrin önemli süsleme sanatlarından olan ciltçilik, hat ve tezhip gibi uygulamaları yaygınlaştırmaya çalışmıştır.⁴¹⁹ Bunların yanında Herât bölgesi, Timurluların ilerleyen dönemlerinde en canlı sanat ve kültür bölgelerinden biri olmuştur.⁴²⁰

Emîr Timur’dan sonraki dönemde Mîrzâ Hüseyin Baykara döneminde yaşayan Ali Şîr Nevâî süsleme konusunda yeni bir zirve yaşatır ve Timurluların medreselerinde,

⁴¹⁵ Hesamipour, s. 83.

⁴¹⁶ Akbıyık, s. 166.

⁴¹⁷ Aka, *Emîr Timur ve Devleti* s. 118.

⁴¹⁸ Hasan-ı Rumlu, s. 252.

⁴¹⁹ Akbıyık, s. 156; Tihranî, s. 75.

⁴²⁰ Şahin, *Orta Çağ’da Herât Bölgesi*, s. 64.

kütüphânelerinde ve diğer birimlerinde nakkaşlar, hattatlar ve tasvirçiler işe alınarak çeşitli dîni ve ilmî kitaplar süslendi.⁴²¹ Yine bu devir ve öncesinde çok sayıda müzikçi saraylarda görevlendirilir ve mûsikî, özellikle yönetici sınıfının sürekli tükettiği metalden biri haline geldi. Şahin, bu mûsikîşinasların bazılarının ismini vermiştir.⁴²²

Emîr Timur'un fethettiği yerlerdeki bilim ve sanat insanlarını Semerkand'a yollaması sonucunda şehirde önemli bir sanatçı yoğunluğu yaşanmıştır. Emîr Timur, özellikle elçilerin kabulünde gösterişe önem verdiğiinden bu kabuller sınırında sanatsal öğelerin bulunmasına özen gösteriyordu. Elçilerin kabulünde kadın ve erkeklerin şarkılar söylediğini ve böylece yabancı ülkelerdeki halklara karşı etkileyici bir ortamın oluşturulmaya çalışıldı.⁴²³

Emîr Timur döneminde sanatsal faaliyetlerde din temasının da öne çıktığı anlaşılmaktadır. Sanat faaliyetleri her ne şekilde icra edilirse edilsin, dini bir kurum veya hizmetin odak alındığı anlaşılmaktadır. Şiirler dîni temalarla yazılmış, süslemeler dîni kurumlara ait imaretlerde kullanılmış, müzikte ve benzeri sanatlarda da ilahî gayelerle ve dindarlığın artırılmasına yönelik şablonlar tercih edilmiştir.⁴²⁴ Dolayısıyla sanata verilen önem gerçekte din adamlarına veya dini organizasyonlara verilen öneme dönüşmüştür. Timurluların bağlı olduğu din İslâm olduğundan sanat faaliyetleriyle ve sanatçı destekleriyle en fazla hizmet edilen ve parlayan din de İslâm olmuştur. Emîr Timur'un döneminde sanatsal faaliyetlerde din temasının öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Emîr Timur hayatında sadece bilim alanları değil Fal, Büyü, Astroloji ve Müneccimlik çok önemli etkide bulunmuştur. Astroloji ilminin başlangıcı insanların gök cisimlerini kaba bir şekilde çıplak göz ile izleyerek bunlardan çeşitli olaylar için anlam çıkarmaktır.⁴²⁵ Bu vesileyle insanlar sadece merak ettikleri için değil aynı zamanda çeşitli zaman dilimlerinde daha verimli faaliyetler yapabilmek için gök cisimlerinden

⁴²¹ Akbıyık, s.163.

⁴²² Bu isimlerin bazıları şunlardır: Abdü'l vâsi-i Cebeli, Ali Şîr Nevâî, Abdülkadir Meragî, Hâce Kul Muhammed Udî (Şuburganî) ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa, Şahin, "Timur İmparatorluğu'nda Müzik-Eğlence Kültürü ve Yetişen Ünlü Müzisyenler", *History Studies*, C.5, S.2, (2013), s. 434.

⁴²³ Şahin, "Timur Döneminde Herât Sivil Mimari", s. 78. Timurlularda müzik ve eğlence kültürü, Timur devriyle sınırlı kalmamış ve sonraki devirlerde de yaşanmaya devam etmiştir. Bununla beraber Herât gibi şehirlerin bizzat Timur tarafından inşa edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

⁴²⁴ Duran, s. 1008.

⁴²⁵ Polat G Danışan, "Tarih öncesi Çağda Ateşten Bir Küre", *IV. Ulusal Öğrenci Astronomi Kongresi*, (27 Ağustos – 1 Eylül), İstanbul 2006, s. 173.

gelen verileri kullanmışlardır. Emîr Timur'un müneccimlik mesleğine özel ilgi duyduğu ve bu konularla meşgul bilim adamlarına bilhassa değer verdiği bilinmektedir.⁴²⁶ Abartılı ve kötileyici bir dile sahip olsa da burada İbn Arabşah'ın Timur'un ordusundaki büyücülerden, kâhinlerden ve ateşe tapıp fal bakanlardan bahsettiği de hatırlanmalıdır.⁴²⁷

Gök cisimlerini incelemekle görevli kişiler, topluluklarda genellikle gelecekte haber verir bir durumda oldukları için sadece mevsimleri ve diğer doğa olaylarını değil aynı zamanda sosyal ve siyâsî olaylar hakkında da yorumlar yapagelmişlerdir. Buna bir örnek hadise Emîr Timur'un Karşı seferlerinde özellikle Astrolojiye ne kadar önem verdiği Seyfeddin bey'in " Bugün sabredin, yarın kuşluk vakti *bahtli saattir*" demiş ve Emîr Timur onun sözünü dinleyip çarpışmayı ertelemiştir.⁴²⁸

Böyle bir otoritenin toplumda kabul görmesi sonucunda yıldız işleriyle uğraşanların kehânet üretebileceği fikri de zaman içinde kabul edilmiştir. Güneş, diğer gezegenler ve ay gibi cisimler tanrılaştırılmış ve bunları gözleyerek yorumlar getiren şamanlar, müneccimler veya gökbilimciler ise kâhinler önemli kişiler haline gelmişlerdir.⁴²⁹

Astroloji denilen ve genel olarak hayal mahsulü olup, bir takım gerçeğe aykırı falcılık faaliyetlerinden farklılaşmaya başlayan ve günümüzdeki astronomiye daha fazla yaklaşan müneccimlik faaliyetlerinin ismini ilm-i nücûm başlığı altında değerlendirilmiştir⁴³⁰ ve Sindhind adlı Hint dilindeki eserin Bağdad'a geliş tarihi olan 1336 yılını bu ilmin başlangıcı olarak kabul etmiştir.⁴³¹ Nücûm ilmi veya müneccimlik bu devirden sonra gelecekte haber vermekten ziyade mevcut hadiseleri ve özellikle zaman dilimlerini anlamak için çaba sarf edilen profesyonel bir bilim dalına dönüşmüştür. Halen batıdaki eserlerde de çokça atfedilen bilginlerden olan el-Bîrûnî, Ebû Ma'ser, Kindî, Ebû Sehl b. Nevbaht, Feraganî, El-Harezmi, Nasîrüddîn et-Tûsî ve Uluğ Bey gibi âlimlerin eserleri nücûm ilmi çerçevesinde vücuda gelmiştir.⁴³²

⁴²⁶ Cengiz, s. 114.

⁴²⁷ İbn Arabşah, s. 454.

⁴²⁸ Şerefüddin Ali Yezdî, s.71.

⁴²⁹ Danişan, s. 1055.

⁴³⁰ Koç, s. 185.

⁴³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. bu eserin İngilizceye çevrilmiş bir versiyonu için, David Pingree "The Fragments of the Works of Al-Fazari." *Transactions of the American Philosophical Society* 104.3 (2014) 313.

⁴³² Fazlıoğlu, s. 3

Emîr Timur'un torunu olan ve Timurluların başında oğlu tarafından öldürülene kadar bir müddet hükümdarlık yapmış olan Uluğ Bey'in faaliyetleri, Türk-Moğol münecimlik geleneğinin bir devamı olarak görülmüştür.⁴³³ Timur hânedanının gelecekteki liderlerinden biri olduğu için iyi bir eğitim gören Uluğ Bey ülkenin çoğunluğundan sorumlu bir vâli ve sonra da bir hükümdar olarak görev aldığı devrindeki ilimlerin çoğu konusunda ileri derecede bir donanıma sahip bulunuyordu.⁴³⁴

Nücûm ilminin hükümleri geçmişten gelen gelenekle birlikte değerlendirildiğinde iki farklı işlev için kullanılmıştır. Birincisi Omen astrolojisi veya tabii astroloji olarak bilinen ve yıldızların fiziksel nesnelere üzerindeki etkisini inceleyen kısım ikincisi Ahkâm astrolojisi olarak bilinen ve gök cisimlerinin insanlar üzerindeki tesirlerini dikkate alan kısım.⁴³⁵ Ahkâm astrolojisi denen ilim ise kendi içinde mevâlîd ve ihtiyâriyyât olarak ikiye ayrılmaktadır.⁴³⁶ Mevâlîd dalı günümüzde dahî kullanılan burçlarla ilgilidir ve insanın doğduğu andaki yıldız ve diğer gök cisimlerinin hizalanmasıyla doğan çocuk arasında bir ilişki kurmaya çalışan bir alandır. İhtiyâriyyât ise insanların yaşarken yaptıkları seçimlerin gök cisimlerinin duruşuna ve dizilişine uygun olmasını sağlayan bir daldır. Hangi işlerin hangi zamanda yapılması gerektiği ve bilhassa savaşlar, seferler gibi olayların hangi zamanlarda daha uygun olduğuna dair çıkarımlar ve eşref (en şerefli) saatin belirlenmesi ihtiyâriyyât ilminin sınırlarına girmekte ve aslında binlerce yıldan beri gelmekte olan büyücülük veya falcılık gibi safsataların devamı niteliğindedir.⁴³⁷

Asya'dan geldikleri ve İslâmî sonradan öğrendikleri için Türk ve Moğol topluluklarında münecimlik astrolojiyi içermiştir. Dolayısıyla münecimler doğa olaylarını ve astronomik gözlemleri büyük titizlikle uygularken bir yandan da hükümdarların gelecekleri hakkında ve uğurlu sayılabilecek konular hakkında yorumlar yapmaya zorlanmışlardır.⁴³⁸ Bu tahminlerinde başarılı olan münecimler hem doğuda hem de batıda çok değer görüyor ve farklı siyâsî liderler bu bilgilerin kendi topraklarına gelebilmesi için kendilerine göz alıcı tekliflerde bulunmaktan kaçınmıyorlardı.

⁴³³ Aydın, s. 139.

⁴³⁴ Aka, "Timur", s. 176.

⁴³⁵ Gülçin Tunalı Koç, "Osmanlı Siyaset Kültürünü Anlama Olarak İlm-i Nücûm, Sadullah el-Ankaravî" *Türk Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, (2004), s. 83.

⁴³⁶ George Saliba, "The Role of the Astrologer In Medieval İslamic Society", *Buletin d' Etudes Orientales*, Damas, S. XLIV, (1992), s. 58.

⁴³⁷ Koç, s. 84.

⁴³⁸ Saliba, s. 57.

Timurluların sarayında ve rasathanelerinde yetişmiş olan Ali Kuşçu⁴³⁹, Emîr Timur himayesini kaybetmekten endişe ettiğinde Tebriz'e giderek Akkoyunluların müneccimleri arasına girmiş, sonra da Akkoyunlu lideri Uzun Hasan tarafından Fatih Sultan Mehmet'e elçi olarak gönderilmiştir. Bu seyahat sırasında Ali Kuşçu'yu ve fikirlerini çok beğenen Fatih, elçilik görevinin ardından Osmanlı tebaası olmasını teklif edince, bunu kabul etmiş hem birçok hediyeye hem de Ayasofya Medresesi'nin müderrisliğine kavuşmuştur.⁴⁴⁰

Emîr Timur'un günümüzde batıl inanç olarak bilinen fal, büyü ve rüyâ gibi olaylara inandığı ilk dönem kaynaklarda görülmektedir. Emîr Timur'un doğumu ile ilgili Yezdî, *Zafernâme*'de *İkbal burcu* görüldüğünde Tumanay Han⁴⁴¹'ı söz ettiği Kaçulı Bahadır⁴⁴²'un rüyâsının gerçekleştiğini dile getirir. Emîr Timur'un nişâne olarak sekizinci yıldız, Karaçulı Bahadır'un sekizinci neslinden inerek saltanat dünyasına girdiğini belirtmiştir.⁴⁴³ 1365 yılında Moğul ordusu Emîr Timur ile savaşamayacağını anlayınca *Yada Taşı* adı verilen ve yağmur yağdırma veya durdurma özeliğine sahip bir taşla Emîr Timur'a hile yapmıştır bu hileyi Yezdî'den farklı olarak Şâmî, düşmanın yağmur yağdırdığından söz etmeyip havanın değiştiğini bulutlarla kaplanıp yağmur yağmaya başladığından yaylar ve okların çok ıslandığından her yerin balçıkla kaplandığından bahsetmiştir⁴⁴⁴. Buna göre bir savaştan önce Emîr Timur ve yardımcıları bu taştan yardım bekleyerek büyü yapmışlardır. Yezdî'de benzeri batıl inançlara örnekler bulunmaktadır. Emîr Timur'un Emîr Hüseyin'e dokuzlar sunduğunu belirten Yezdî'ye göre hediyeler dokuz tane alınır verilir ve dokuz sayısının uğurlu olduğuna inanılırdı. Yine Emîr Hüseyin ile olduğu bir anda rüyâ görmüş, bu rüyâda başarılı olduğunu görünce sevinçle kalkarak gelecekte haber aldığını düşünmüştür. Ayrıca bir gün nehir kenarında kuytu bir yerde ne yapacağını düşünüp duruyorken Kuşluk vakti uyuya kalmış. Uykuda birinin kendisine; "*Tasalanma ve rahat ol, çünkü Tanrı zafer ve saltanatı sana verdi*" dediğini duymuştur. Uyandıığında etrafındakilere sorduğunda kimsenin bir şey

⁴³⁹ Fazlıoğlu, s. 24.

⁴⁴⁰ Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu" *DİA*, C.2, 408.

⁴⁴¹ Cengiz Hanın Çocuklarından biridir.

⁴⁴² Emîr Timur'un atalarından biri olarak Şerefüddün Ali Yezdi'nin *Zafernâmesinde* geçmektedir, İbni Arabşah ve İbni Tagrıberdi'nin aktardığı secerede bu isim yer almamıştır.

⁴⁴³ Şerefüddin Yezdî, s. 26.

⁴⁴⁴ Nizamüddin Şâmî, s. 45; Şerefüddin Yezdî, s. 58; Duğlat, s. 193.

duymadığını fark edip ve bu gaybdan gelen ilahî ses olarak yorumlamıştır.⁴⁴⁵ Başka bir rüyâdasında Hocend Nehri sel suları akarken kendisi bir ağacın üzerinde oturmuş Allah'a secde ediyor sudan kurtulmak isterken tekrar bayılmış daha sonra kendini Semerkand'da bulmuş ve o sulardan kurtulmuş. Uyandığında görmüş olduğu bu rüyâyı su ve seli ordu olarak zafer ve fetih gelecekte bununda Semerkad'dan geleceğine yorumlamıştır.⁴⁴⁶ Yezdî'nin bu aktarmış olduğu rüyâdan hareketle Emîr Timur'un hayatında rüyânın ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz. Ayrıca müneccimlere verdiği önemi de Otrar'a yönelik bir seferde, takip edilen bir yıldızın uygun konuma gelmesini beklediğini ileri sürmüştür.⁴⁴⁷ Benzer şekilde Kıpçak seferinde müneccimlerine danışmıştır.⁴⁴⁸ Ama bu müneccimlere ve falcılara Emîr Timur'un kendisinin de inanmadığı ve adet yerini bulsun diye yaptırdığı anlaşılmaktadır. Şerefüddin Yezdî, Hindistan'da bir sefer esnasında Emîr Timur'un müneccimlerinin savaş tarihini doğru bulmadıklarını söylediğini fakat saldırıda kararlı olan Emîr Timur'un Kûr'ân getirterek rasgele açılan bir sayfadan okunulan rasgele bir ayeti kafasına göre yorumlayarak sefere devam ettiğini aktarır.⁴⁴⁹ Emîr Timur'un astrolojiye inanmadığına daha çok Kûr'ân'a bakarak fal açmayı tercih ettiği hususunda bilgiler verilmektedir.⁴⁵⁰

Hânedan üyelerinin doğumlarında da müneccimlik ve gelecekte haber verme gelenekleri çokça kullanılmıştır. Yezdî, Timur'un torunu için yıldıznâmeler açtırdığını ve müneccimlerin yeni torunun geleceği hakkında güzel hikâyeler uydurduklarında ödüllendirildiklerini kaydetmiştir. Bu konuya verilecek bir başka örnek de Emîr Timur'un Toktamış Han üzerine yürürken, güneşin balık burcunda olmasını beklemiştir.⁴⁵¹

Emîr Timur'un 15 Nisan 1395 tarihinde Toktamış Han'ı Terek Irmağı kıyısında kesin olarak yenilgiye uğratmasına rağmen onu ele geçirememiştir. Bunun üzerine Don Nehri'ne doğru yönelmiş ve Moskova yakınlarına kadar gelerek etrafı yağmalamıştır. Durumu haber alan Moskovalılar korkuya kapılmışlardır. Emîr Timur'un Moskova'yı ele geçirip Ruslara büyük eziyet etmesinden korkan Knez I. Vasili Hristiyanlık yok olmasın

⁴⁴⁵ Nizamüddin Şâmî, s. 42; Şerefüddin Yezdî, s. 54-55.

⁴⁴⁶ Şerefüddin Yezdî, s. 85.

⁴⁴⁷ Tacü's Selmani, s. 17.

⁴⁴⁸ Nizamüddin Şâmî, s. 144.

⁴⁴⁹ Şerefüddin Yezdî, s. 300.

⁴⁵⁰ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s. 31.

⁴⁵¹ Şerefüddin Yezdî, s. 248; Saadettin Baştürk, "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları", *History Studies, S. Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s.18.

diye gözyaşları içerisinde ellerini göğe kaldırarak: “*Esirgeyip bağışlayan yiice Tanrım! Bizi koru ve merhametinden yoksun bırakma. Onların hükümdarlarını alaşağı et. Sen bizim tanrımızsın! Felaketlere karşı koymak için bize yardım et. Efendimiz! Sana boyun eğen kullarını himaye et ve düşmanlarımızı mahrum bırak. Sen devletimizi ve Çarlığımızı sarsılmaz kıl, barbarlara karşı bizi koru. Bizi ve Çarlığımızı, Aksak Timur’un elinden kurtar*” diyerek dua etmiştir. Rivayete göre Meryem Ana kendisine yakarıştaki bulunan Hıristiyan inanlarını duymuş ve Emîr Timur huzuru kaçmış, kalbinde ve bedeninde şiddetli bir korku hissetmiştir. Emîr Timur çadırında uyurken korkunç bir rüyâ görmüştür. Bu rüyâda mor cüppe giyinmiş bir kadının ışık huzmesi içerisinde, sayısız cennet ordularının başında belirmiş ve gökyüzünü tamamen kaplamıştı. Emîr Timur korkusundan kemiklerine kadar titreyerek uyanmış rüyâsını yorumlayan kâhinler, bilgiler ve aksakallılar gördüğü kadının Ortodoksların koruyucusu Meryem Ana olduğunu ve onun mağlup edilemeyeceğini ona aktardılar. Bunun üzerine Emîr Timur Rus topraklarından çekilme emri verdi. Bu çekilme bile Emîr Timur’u kurtaramamış bir süre sonra üşümeye başlamış ve hekimler onu ısıtmak için sıcak su içirmişlerdir. Emîr Timur midesi infilak etmiş ve acılar içinde vefat etmiştir.⁴⁵² Tarihi hakikatlerle bağdaşmayan bu ifadeler Vlademir Meryem Ana ve Emîr Timur rüyâ tasvirinde yola çıkarak Emîr Timur’un Ruslar üzerinde ne dendi etki bıraktığını bu menkıbeden anlıyoruz.

Timurlular döneminde, önde gelen ilim dallarından biri olan münecimlik⁴⁵³, geçmişten gelen kehânet uydurma ile bağlantılı olarak gök cisimlerinin hareketlerine de yoğunlaşan astronomi ilmine dönüşmeye başlamıştır. Bu vesileyle astroloji ve astronomi kol kola gelişerek sonuçta gelecekte haber vermenin tümüyle reddedilmediği eserler oluşmuşlardır. Timurlular tarafından üretilen eserlerin gelecek yüzyıllarda en uygar ve ileri olarak tarif edilen toplumlarda dahi fazla değişikliklere uğramadan kullanıldığı

⁴⁵² Serkan Acar, “Vladimir Meryem Ana Tasviri Menkıbesi ve Timur Beg’İN Rüyası”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C.XXV S.1 (1Temmuz 2010), s. 6-7.

⁴⁵³ Münecimlerden belli saatler, zamanlar ve olaylar hakkında bilgi almak için yöneticilerin yaptığı başvurular, Timurlulardan sonra dahi uygulanır olmuştur. Osmanlı zamanındaki 4557 numaralı Hatt-ı Hümayun’da bir geminin bodoslama vaktinin münecimbaşının belirttiği kayda göre yapıldığını ve 4236 numaralı Hatt-ı Hümayun da ise, III. Selim’in yapacağı tevcihlerde Şevval’in son Pazar gününün seçildiğine yönelik münecimbaşı zayıfesinin kullanıldığı göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla astroloji ve astronomi arasındaki tercihte, Müslüman topluluklar, geçmişte gerçekleştirmiş oldukları önemli astronomik gelişmelere rağmen astrolojiden vazgeçememişler ve uğur, tılsım ve benzeri akıldışı uygulamaları en yüksek seviyede uygulaya gelmişlerdir. Saliba, s. 58.

düşünüldüğünde Timurluların bu ilim dalında devrin ilim zirvelerinden biri olduğu anlaşılacaktır.

İnsanların binlerce yıllık yıldız gözlemlerine ve bundan gelecekle ilgili plânlar tahminler yapabilmesine yarayan münecimlik, Timurlular devrinde ve sonrasında astrolojiden ayrılarak astronomiye evrilmeye başlamıştır. Dinin gerektirdiği namaz, kible ve Ramazan ayının tayini gibi meselelerde ilerlenmesiyle astronomi yönüne yoğunlaşılsada Timurlular bu bilimde geçmişten gelen alışkanlıklardan kurtulamamışlar ve astronomi araştırmalarını da tam anlamıyla terk edememişlerdir. Sonuç olarak, batıl alışkanlıklara, tüm gelişmişliğine ve modern ilimlerin nispeten daha çok gelişmesine rağmen Osmanlı'nın son dönemlerinde bile rastlandığına ve dolayısıyla Timurlu Devleti burada bir Orta Çağ devleti olarak kusurlu görülemeyeceğine dair çıkarımlar yapılabilir.

SONUÇ

Tezde Timurlu Devleti'nin kurucusu Emîr Timur'un din adamlarıyla ilişkilerinde önem verdiği ve dikkat ettiği hususlar araştırılmıştır. Bu hususların dîni ve politik gerekliliklerine odaklanılarak Emîr Timur'un bu insanlarla hareket tarzını etkileyen muhtemel nedenler araştırılmıştır. Emîr Timur'un dine bakışı konusunda onun ve sonrasındaki hânedan üyelerinin Müslüman oldukları, fakat halkın değerlerini kucaklama anlamında dinle olan ilişkilerinde politik ve faydalı davrandıkları yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.

Şîî ve Sünnî olarak bölünmüş bir coğrafyada hüküm sürmek için Şîî halklarının bulunduğu yerlerde açıkça onların savları dillendirilirken, bu halklara ve görüşlere uzak Sünnî toplumların egemen olduğu topraklarda ise Muaviye ve onun hânedanına dair isimler kutsanarak ki tarihçilerin söylemleri öne çıkarılmıştır. Bunun yanında Hz. Peygembere ve Ehl-i Beyt'e olan sevgisini gösteren uygulamalarda bulunmuştur. Kendine atfedilen günlükte Emîr Timur'un Abdulkadir-i Geylânî ve Ebû Hanîfe ile Şîî imâmlarını aynı yasada ele alması, onun tüm tebaasının kendini ait olma ihtiyacı hissedeceği bir rejim oluşturma hevesine işaret eder. Kaldı ki aynı eserde İslâm şerîatini kendi yasalarının üzerinde görmez. Şerîat Emîr Timur için kendisinin belli topraklarda egemenliğinin kabul edilmesi için gereken bir araçtır. Timur'un din adamlarına bakışına göre din adamı devletin önüne geçiyorsa veya devlete sorun oluyorsa Timur ona cephe almaktan çekinmemiştir. Halk ve devlet adamları ne der diye düşünmemiştir. Orta yolu takip edemeyen din adamlarına sıcak bakmamıştır. Esas üstün olan Emîr Timur'un ve ailesinin devletindeki mutlak hâkimiyetini belirleyen yasalardır.

Emîr Timur'un dine bakışında öncül kural olarak dine bağlanmaması ve tabiri caizse dine gönülden bağlı kalarak siyâsette ve yönetimde bildiklerini uygulaması sadece kendine ait bir uygulama değildir. İslâmiyet'in ilk asırlarındaki Arap fetihlerinin sonlanması ve son büyük Arap devleti Abbâsîlerin de çökerek bölgenin Müslümanlaşmış ama Arap egemenliğinden uzak kalmış halklarca yönetilmesi sosyoloji anlamında bir kargaşa doğurmuştur. Bu kargaşanın küllerinden doğan Timurluların yönetmeye çalıştığı halklar Müslüman olsalar da, bu konuda derinlemesine bir pratikleri olmadığı için Şamanizm veya Zerdüştlükten kalma uygulamaları da İslâm ile beraber uygulamaya

devam ediyorlardı. Emîr Timur'un kendisine ve babasına ait mezarlarda kullanılan dizilim, İslâmi değil, *Atalar Kültü*'ne ait bir uygulamadır. Benzeri şekilde, Hâce Ahmed Yesevî'nin türbesinin görkemli bir şekilde inşâ edilmesi onun ruhundan aman dilemeyi amaçladığı gibi aynı zamanda yüz binlerce Yesevî Tarikatı mensubunu politik desteğini çekme amacı da taşımaktadır. Emîr Timur'un muhatap olduğu din adamlarının soylarının Hz. Muhammed'e veya onun yakınlarına dayandırılmasından Timurluların elde ettiği menfaati iyi değerlendirmek gerekir. Seyyîd Bereke ve Emîr Timur arasında ilişkinin nedeni din, saygı ve eğitim iştiyakı kadar siyaset ile de ilgilidir. Politiklik ve dindarlığın ortasında gerçekçi bir çizgiye oturtmaya çalışarak bunu kısmen başarabilen Emîr Timur, ancak bu şekilde günümüze kadar ulaşmış eserlere sahip bir devletin kurucusu olabilmıştır.

Bilimdeki gelişmeler, farklı dîni yapılara ilişkin hoşgörü ve dîni gerçekliklerin dahi en ince ayrıntısıyla açıkça tartışılması kültürü gibi olgular, batıdan çok daha evvel doğuda yaşanmaktadır. Özetle belirtmek gerekirse batıda anlaşıldığı anlamda bir Orta Çağ'ın dönem itibariyle doğuda geçerli olmadığı çalışma tarafından ortaya konmuştur.

Gelecekteki aynı konu üzerindeki çalışmalar daha fazla devleti karşılaştırmalı olarak incelerken bu araştırmanın bulgulardan faydalanacağı düşünülmektedir. Bunun yanında din adamlarıyla ilişkilerinde, hem Emîr Timur ve hânedanının diğer üyeleri, hem de aynı çağdaki diğer devletlerin liderleri, din adamlarına karşı aldıkları tavrın siyâsî veya dîni cihetinin ağır basıp basmadığı konusunda incelenebilir. Bu yolla, dinin politika üzerindeki etkisinin ne kadar zamandır önemli olduğu ve Orta Çağ devletlerinde dinin yönetimdeki rolü konusunda derinlemesine bir anlayış elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Acar, Serkan, “Vladimir Meryem Ana Tasviri Menkıbesi ve Timur Beg’in Rüyası”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C.25 S.1 (1Temmuz 2010), 1-12.

Aka, İsmail, *Mirza Şahrüh Zamanı* (1405-1447), TTK, Ankara 1994.

Aka, İsmail, *Emîr Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2000.

Aka, İsmail, “Timurlular”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, Haz. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 893-957.

Aka, İsmail, “Timur, Din ve Ulema”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C. I., Ankara 2002, 107-111.

Aka, İsmail, “Timur”, *DİA*, C.41, 173-177.

Aka, İsmail, “Timurlular”, *DİA*, C.41, 180-184.

Akbıyık, Hayrunnisa, “Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları”, *Bilig*, C.30, (2004), 151-171.

Akkuş, Mustafa - İzzetullah Zeki, “Emîr Timur’un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Emîr Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.20, S.3, (2018), 149-163.

Aksu, Hüsamettin, “Hurûfilik”, *DİA*, C.18, 408-412.

Alan, Hayrunnisa, “Timurlu Döneminde Hükümranlık Anlayışı: Kaynaklar ve Uygulama”, *Ölümünün 600. Yılında Emîr Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* (26-27), (Mayıs 2005), 18-23.

_____, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, Ötüken Yay., İstanbul 2015.

Algar, Hamid, “Alâeddin Attâr”, *DİA*, C.2, 319-320.

_____, “Emîr Külâl”, *DİA*, C.11, 137-138.

_____, “Hâcegân”, *DİA*, C.14, 431.

_____, “Nakşibendiyye”, *DİA*, C.32, 335-342.

Altıkulaç, Tayyar, “Zehebî”, *DİA*, C.44, 180-88.

Andican, Ahat, “Tüzükat-ı Emîr Timuri Gerçek mi ve Geçerli bir Birincil Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?” *Türkiyat Mecmuası*, C.27, S.2, (2017), 33-83.

_____, *Emir Timur, Tarih, Siyaset, Miras*, Selenge Yay., İstanbul 2019.

Aydın, Cengiz, “Ali Kuşçu”, *DİA*, C.2, 408-410.

Aydüz, Salim, “Uluğ Bey Zici'nin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi” *Bilig*, C.25, (2003), 139-172.

Barthold, Vasilij Vladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara 1990.

Barthold, Vasilij Vladimiroviç, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Der. Hüseyin Dağ, Çağlar Yay., İstanbul 2004.

Barthold, Wilhem, *Uluğ Beg ve Zamanı*, Çev. İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

Baştürk, Saadettin, “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi S.Ortadoğu Özel Sayısı*, (2010), s. 13-26.

Beksaç, Engin, “Meşhed Ulu Camii”, *DİA*, C.29, 366-367.

_____, “Bibi Hanım Camii”, *DİA*, C.6, 125-126.

_____, “Gûr-ı Emîr”, *DİA*, C.14, 197-199.

Bereke, Abdülfettâh Abdullah, “Hakîm et-Tirmizî”, *DİA*, C.15, 196-199.

Berl, Emmanuel, *Atilla'dan Emîr Timur'a Avrupa ve Asya*, Çev. Gülseren Devrim, İstanbul 1999.

Bezer, Gülay Öğün, “Nizâmeddîn Şâmî”, *DİA*, C.38, 330.

Bilhan, Saffet, “Timurlularda Bilim Politikası”, *Eğitim ve Bilim*, C.8, S.46, (1983), 18-23.

Bilkan, Ali Fuat, “Tefeül ile Ad Verme Geleneği ve Emîr Timur'un Adı”, *Milli Folklor*, C.22, S.85, (2010), 133-137.

Buryakov, Yuriy, “Timur, Timurlular ve Bozkırım Türk Göçebeleri” *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, Haz. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 534-539.

Ca'feri b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, Çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 2011.

Cengiz, Oğuzhan, *Emîr Timur*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2016.

Clavijo, Ruy González de, *Anadolu, Orta Asya ve Emîr Timur*, Çev. Ö. Rıza Doğrul, Ses Yay., İstanbul 1993.

Çiftçioğlu, İsmail, “Emîr Timur'un Fethettiği Ülkelerden Maverâünnehir'de Topladığı Bazı Âlimler”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.37, (2008), 307-320.

Danışan, Polat G., “Tarih öncesi Çağda Ateşten Bir Küre”, *IV. Ulusal Öğrenci Astronomi Kongresi*, (27 Ağustos – 1 Eylül, 2006), İstanbul.

Davran, Hurşit, “Emîr Timur'un Pirleri”, *Ankara Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi*, Çev. Ayhan Çelikbay, S.15, (1997), 25-37.

Delen, Meltem, “Emîr Timur ve Yönetim İlkeleri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, C.73, (2017), 144-161.

Demiroğlu, Ayla, “Devletşah”, *DİA*, C.9, 244-245.

Derin, Serkan, *Tasavvuf ve Budizm Klasiklerinin Kavramlar Üzerinden Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi SBE, Ardahan 2016.

Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, Çev. Necati Lugal, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

Dilek, Kaan, “Şerefeddîn Ali Yezdî”, *DİA*, C.38, 550-552.

Duğlat, Mîrza Haydar, “*Tarih-i Reşidi*”, Çev. O. Karatay, Selenge Yay., İstanbul 2006.

Duran, Remzi, “Asırlar Boyu Orta Asya'da İslâm Sanatı” *Erdem*, C.7, S.21, (1995), 1005-1012.

Durmuş, İsmail, “Hatîb Kazvînî”, *DİA*, C.25, 156-157.

Elhady, Aminullah, “Religion and Religious Language A Religious Symbolism for Nonreligious Purposes.” *Ri’ayah: Journal of Social and Religious*, C.3 S.1, (2018), 124-133.

Eraslan, Kemal, “Hâce Ahmed Yesevî ve Emîr Timur Hakkında Bir Belge” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, C.12, S.12, (2010), 353-438.

_____, “Ahmet Yesevî”, *DİA*, C.2, 159-161.

Eren, Sinan, *Tarihçi Gıyaseddin Ali Yezdî'nin Saadetnâme'si (Metin Tercümesi ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2015.

Eshenkulova, Kishimjan, “Bilim ve Düşünce Ekseninde Semerkand Rasathanesi”, *Turan-Sam*, C.10, S.40, (2018), 806-812.

_____, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm El-Evâ'il (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2001.

Esterâbâdî, Aziz B. Erdeşir-i, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990.

Evkuran, Mehmet, “Orta Çağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2. S.4, (2003), 37-58.

Fayda, Mustafa, "Cennetü'l-Bakî", *DİA*, C.7, 387.

_____, “Muhammed b. Cerîr Taberî,” *DİA*, C.39, 314-318

Fazlıoğlu, İhsan, “Osmanlı Felsefe-Biliminin Arka Planı Semerkand Matematik Astronomi Okulu” *Dîvân: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* S.14, (2003), 1-66.

Fıçlalı, Ethem Ruhi, “Alî”, *DİA*, C.2, 375-378.

Gökhan, İlyas, “İbn Haldun’un Memlûk Sultanları ile İlişkisi”, *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, (Ekim 2014), 35-43.

Gümüş, Sadreddin, “Şerîf Seyyîd Cürcânî”, *DİA*, C.8, 134-136.

Harman, Vezir, “Osmanlı Dönemi Eş'arî Mezhebinin Güçlü Olmasının Muhtemel Sebepleri”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.1, (2015), 167-189.

Hasan, Nadirhan, “Hoca Ahmed Yesevî ve Türk Hükümdarları (Emîr Timur Örneği)”, *Araşan SBE İlmî Dergisi*, S. 9-10, (Bişkek 2010), 203-209.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2006.

Hatiboğlu, İbrahim, “Leknevî”, *DİA*, C.27, 133-136.

_____, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, C.36, 441-443.

Hesamipour, Ahmed, *El-Fuşenci'nin İbrreü'n Nâzırîn Adlı Eserinde Timur Devri Olayları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2005.

Hinz, Walter, “Emîr Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki”, Çev. Mehmet Altay Köymen), *Belleten*, C.6 S.21-22, (1942), 85-120.

Hoeflich, Michael H., “Regulation of Judicial Misconduct from Late Antiquity to the Early Middle Ages”, *Law and History Review* C.2. S.1, (1984), 79-104.

İbn Arabşah, *Acaibu'l-Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012.

İbn Haldun, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar (et- Ta'rif)*, Çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yay., İstanbul 2004.

İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1997.

_____, *Mukaddime*, C. II, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Maarif Basımevi, Ankara 1996.

_____, *Mukaddime*, C. III, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1996.

İbn Tagriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2013.

Iqtıdar Husam Sıddıqui, “Kert”, *DİA*, C.25, 297.

Kafalı, Mustafa, *Timur, İA*, C. 12, S.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

Kanat Cüneyt, Mustafa Alican, *Timur Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, Yeditepe Yay, İstanbul 2018.

Kansoy, Umut, *Timur Dönemi Sikke Basma Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. *Türkiyat Araştırma Enstitüsü*, İstanbul 2003.

Kara, Mustafa, “Ebü’l-Hüseyin en-Nûr”, *DİA*, C.10, 328-330.

Kaya, Mahmut, “Sudûr”, *DİA*, C.37, 467-468.

Khwandamir, *Habib al-siyar, A Century of Princes: Sources on Emîr Timurid History and Art*, (Ed. W. M. Thackston), Cambridge 1989.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Ali er-Rızâ”, *DİA*, C.2, 436-438.

Kılıç, Hulusi, “İbnü’l-Hâcib”, *DİA*, C.21, 55-58.

Koca, Ferhat, “El-Ferâizü’s-Sirâciyye”, *DİA*, C.12, 367-368.

Koca, Salim, “Türkler ve İslâmiyet.” *Erdem*, C.8, S.22, 263-286.

Kocaoğlu, Timur, “Emîr Timur’un Portresi: Togan’dan Günümüze Tarihçilerin Değişik Yorumları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.208, İstanbul 2014, 19-38.

Koç, Gülçin Tunalı, “Osmanlı Siyaset Kültürünü Anlamada Kaynak Olarak İlm-i Nücûm: Sadullah el-Ankaravî”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, (2004), 83-195.

Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

_____, “Hâce”, *İA*, C.5, S.1, s. 24-26.

Kurtuluş, Rıza, “Muzafferiler”, *DİA*, C.31, 419-420.

Lapidus, Ira M, “The Golden Age: The Political Concepts of Islam”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, C.524, S.1, 1992, 13-25.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu’nun 2000 Yıllık Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yay., İstanbul 1996.

Manz, Beatrice Forbes, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih, Türk-Moğol Kültür Harmanında Bir İmparator*, Kitap Yay., İstanbul 2006.

_____, “Tîmür Lang”, *EF* C. 10, Leiden Brill, 2000, s. 510-513.

Marozzi, Justin, *Emîr Timurlenk: İslâm'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, Çev. H. Kocaoluk, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006.

Muminov, Ashirbek, "Fundamentalist Challenges to Local Islamic Traditions in Soviet and Post-Soviet Central Asia", In *Empire, Islam and Politics in Central Eurasia*, (Ed. U. Tomohiko), Sapporo Slavic Research Center, 2007, 249–262.

Muminov, Ashirbek, B.Babadzhan, S.Pollock, "Amîr Temur and Sayyid Baraka", *Central Asiatic Journal*, C.45, S.1, 2001, 28-62.

Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1987.

Okur, Mehmet, "Endülüs'ten Türkistan'a Bir Medeniyet Çemberinin Tamamlanışı Yesevi Muhibbi Emîr Timur ile İbn Haldun'un Buluşması", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, (26-28 Eylül), C.2, İstanbul 2016, 736-745.

Ortakçı, Halil, "Himyerîler (MÖ.115-MS.525)", *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, (2017), 92-124.

Oruç Bin Âdil, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, Çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014.

Öngören, Reşat, "Seyyârî", *DİA*, C.37, 39-40.

Öz, Mustafa, "Keysâniyye", *DİA*, C.25, 362-364.

_____, "Muhammed el-Cevâd", *DİA*, C.30, 514-515.

Özdemir, H. Ahmet, "Klandan İmparatorluğa Cengiz Han'ın, Soyu, Yetiştirdiği Ortam Çocukluğu Kişiliği ve Yasası-Psikotarih Bağlamında Bir Deneme", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* C.11, S.1, (2011), 31-50.

Özek, Ali, "el-Keşşâf", *DİA*, C.25, 329-330.

Özen, Şükrü, "Teftâzânî", *DİA*, C.40, 299-308.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Meraga", *DİA*, C.29, 162-163.

_____, "Müşa'şalar", *DİA*, C.32, 155-156.

Özkan, Halit, "Tîbî", *DİA*, C.42, 125-127.

- Öztürk, Mustafa, “Tefsirde Zahir–Bâtın Düalizmi ya da Tasavvufi Aşırı Yorum”, *İslâmiyat Dergisi*, C.II, 1999, 110-120.
- Öztürk, Necdet, *Anonim Osmanlı Kroniği (Osmanlı Tarihi 1299-1512)*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015.
- Pala, İskender, İsmail Durmuş, “İstiâre”, *DİA*, C.23, 315-318.
- Pingree, David, “The Fragments of the Works of Al-Fazari”, *Transactions of the American Philosophical Society* C.104, S.3, (2014), 103-123.
- Rachels, James, “Chess as Art: Reflections on Richard Reti”, *Philosophic Exchange*, C.15, S.1, (1984), No. 7, 105-115.
- Roemer, Hans Robert, “Timur” *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, 346-370.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, (Çev. A. Kazancıgil-L. Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul 2008.
- Sadri, Cemşid, “Timurlular Dönemi Horasan’da Etkili Tarikatlar”, Çev. Mustafa Altunkaya, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, (Güz 2013/4), 227-251.
- Sahipkiran Emîr Timur Muhammed Taragay Bahadıroğlu, *Emîr Timur’un Günlüğü (Tüzükât-ı Emîr Timur)*, Temur Tüzükleri, Çev. Kutlukhan Şakirov; Adnan Aslan, İnsan Yay., İstanbul 2010.
- Saliba, George, “The Role of the Astrologer in Medieval Islamic Society”, *Bulletin d’Etudes Orientales, Damas*, S.54, (1992), 56-60.
- Serin, Muhittin, “Sultan Ali Meşhedî”, C. Ek-1, İstanbul 2016, 79.
- Sertkaya, Osman, “Timürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v. 32-43)”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, C. 9-10, (1979), 241-258.
- Sever, İlker, *Türkiye’de Orta Çağ Tarihçiliği Dünü, Bugünü ve Sorunları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2006.
- Sevillano-López, David-F. Javier González, “Mining and Minerals Trade on the Silk Road to the Ancient Literary Sources: 2 BC to 10 AD Centuries”, *History of Research in Mineral Resources International Commission on the History of Geological Sciences*,

INHIGEO-IUGS 2010 Symposium, Spain, Cuadernos del Museo Geominero, C.13, 2011.

Shterenshis, Michael, *Timur ve Yahudiler*, Çev. Özgür Bostanoğlu, İleri Yay., İstanbul 2013.

Stalter, Charlotte, *Türk Hakanı Timur*, Çev. Kurt Okay, Postiga Yay., İstanbul 2010.

Şahin, Mustafa, *Orta Çağ'da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, Tokat 2013.

_____, “Timur İmparatorluğu’nda Müzik-Eğlence Kültürü ve Yetişen Ünlü Müzisyenler”, *History Studies*, C.5, S.2, (2013), 429-441.

_____, “Timurlular Döneminde Herât’ta Sivil Mimari”, *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)*, C.6, S.11, (2013), 78-96.

_____, *Serbedariler, Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2018.

_____, “Beylekân’ın İmarı ve Bu Sırada Şîrâz’da Meydana Gelen Yolsuzluğun Cezalandırılması” Gümüşhane Üniversitesi SBE Elektronik Dergisi, C.9, S.22, (2018), 443-456.

_____, “Emir Timur’un Hapis Hayatı”, I. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Sempozyumu, Kırıkkale Üniversitesi, (2017), 599-606.

Şahin, Uçar, “Hilafet ve Mülk Mefhumlarının Zıddiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, (1990), 185-199.

Şelebi, Abdülcélil, “Batînî Tefsirin Doğuşu ve Nedenleri”, Çev. Gıyasettin Aslan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1, (2004), 99-108

Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafername)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013.

Tacü's Selmani, *Tarihname*, Çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 1988.

Tezcan, Mehmet, “Emîr Timur Devrinde Din-Devlet İlişkileri ve Emîr Timur’un Din Adamlarına Bakışı”, *Ölümünün 600. Yılında Emîr Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* (26-27 Mayıs), (2005), 419-450.

Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

Togan, Zeki Velidi, “Emîr Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma”, *Tarih Dergisi*, C.26, (1972), 75-84.

Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, Çev. Gürsoy Solmaz, Elips Kitapları Yay., Ankara 2009.

Topdemir, Hüseyin Gazi, “İslâm Dünyasında Tıp” *Bilim ve Teknik*, S.537, (2012), 90-93.

Tosun, Necdet, “Emîr Timur ve Timurlular’ın Tasavvuf Ehli ile Münasebetleri”, *Ölümünün 600. Yılında Emîr Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* (26-27 Mayıs), (2005), 407- 418.

_____, “Yûsuf el-Hemedânî”, *DİA*, C.44, 12-13.

Tümer, Günay, “Atalar Kültü”, *DİA*, C.4, 42-43.

Tyukmaeva, Aida Maratovna, “Hyperlize Of Tamerlan’s Personality or Historical Events is Historical as a Foundation of the Main Paradigm”, *European Research*, C.1, (2018), 49-51.

Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, C.5, 238-241.

_____, “İbn Haldûn”, *DİA*, C.19, 538-543.

Unat, Yavuz, “Tarih Boyunca Türklerde Astronomi”, *Orta Çağ İslâm Dünyası ’nda Bilim ve Teknik (Makaleler)*, (2008), 155-180.

Ünverdi, V., “Eş’arî Kelâm Geleneğinde İmâmet Anlayışı: Seyyîd Şerîf Cürcânî Örneği”, *Şarkiyat*, C.10, S.4, (2018), 1238-1257.

Ürekli, Muzaffer, “Celâyirliler”, *DİA*, C.7, 264-265.

Yağlı, Ali Rıza, *Timurlu Devleti’nde Vezîrler ve Vezîrlük Kurumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014.

- Yakubovskiy, Aleksandr, Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand, Çev. Sabur Rasol, Haz. İlyas Kemalöglu, TTK, Ankara 2018.
- Yakupoğlu, Cevdet, “Büyük Turan Hükümdarı Emîr Timur’un Candaroğlu İsfendiyar Bey ile Münasebetleri”, *I. Milletler Arası Türkiye-Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu (08-10 2018)*, Kastamonu 2018, 1-20.
- Yazıcı, İshak, “Ebû’l-Leys Semerkandî”, *DİA*, C.36, 473-475.
- Yazıcı, Tahsin, “Ebû Medyen”, *DİA*, C.10, 186-187.
- Yuvalı, Abdülkadir, “Şehâbeddîn İbn Arabşah,” *DİA*, C.19, 314-315.
- Yücel, Yaşar, *Timur’un Ortadoğu- Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393- 1402)*, Ankara TTK, 1989.
- _____, “Emîr Timur Tarihine Dair Araştırmalar”, *Belleten*, S.166, (1978), 239-299.
- Yücedağ, Neslihan, *Emîr Timur’un Savaş Stratejileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, Tokat 2005.
- Yüksel, Musa Şamil, *El-Makrîzî (Kitâb Es-Sulûk) ve İbn Hacer (Inbâ’ El-Gumr) ’de Emîr Timur ile İlgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Emîr Timur Tasviri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2001.
- _____, “Arap Kaynaklarında Emîr Timur”, *Bilig*, C.31, (2004), 85-126.
- _____, “Timur’un Yükselişi ve Batının Diplomatik Cevabı 1390-1405”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Dergisi*, 2005, s. 232.
- _____, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2007.
- _____, “Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı”, *Türk Etütleri*, (2010), s. 2029-2057.
- _____, “Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi’nde Sultan”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, (2009), s. 243-244.

_____, “Ortaçağda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği”, *OTAM*, S.41, (2017), s. 283-302.

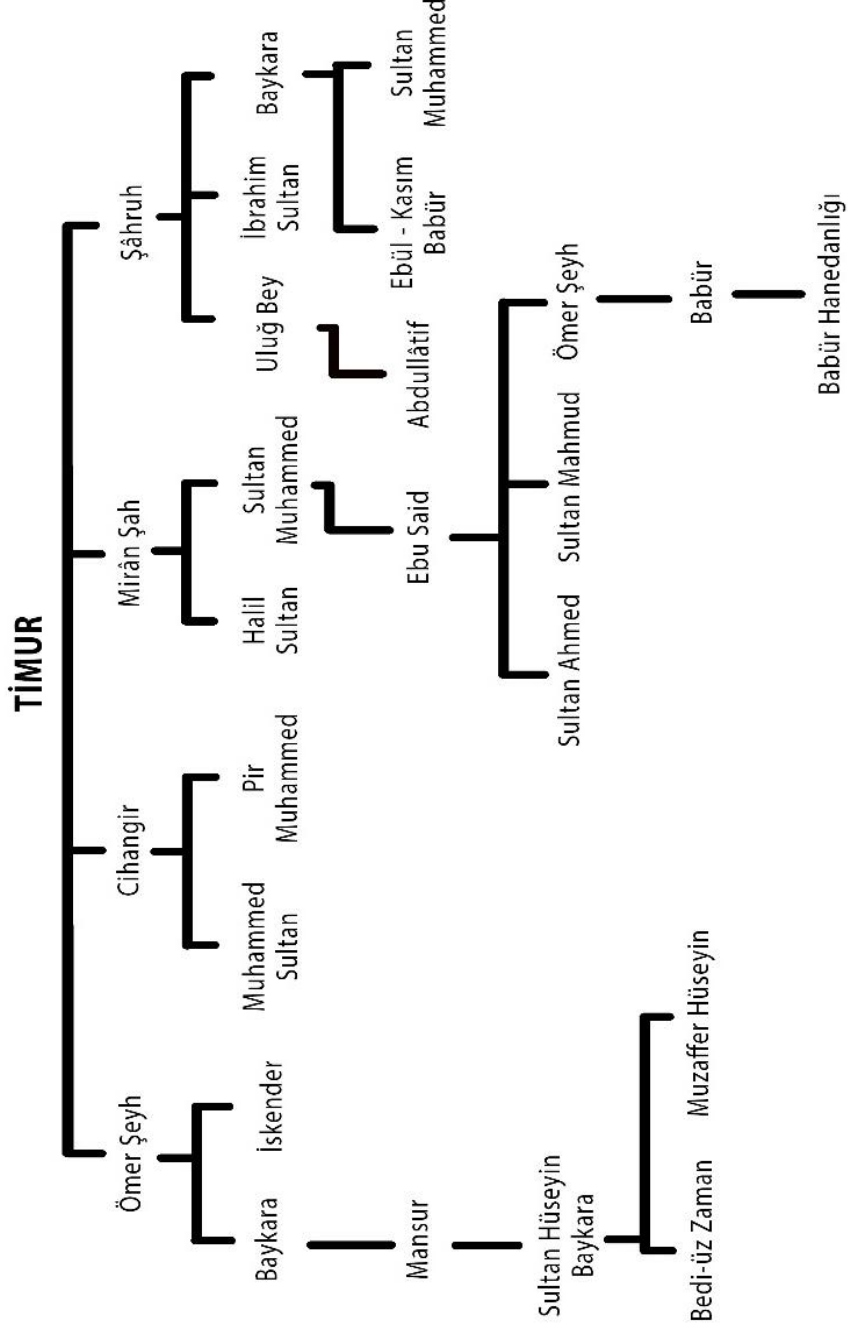

EKLER

1. Tablolar

EK1: Timurlular Aile Soyağacı

Hazırlayan: Aydın TUTAŞ

2. Fotoğraflar

EK2: Seyyid Bereke'nin Kabri

Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN'ın arşivinden faydalanılmıştır.

EK3: Gûr-i Emîr

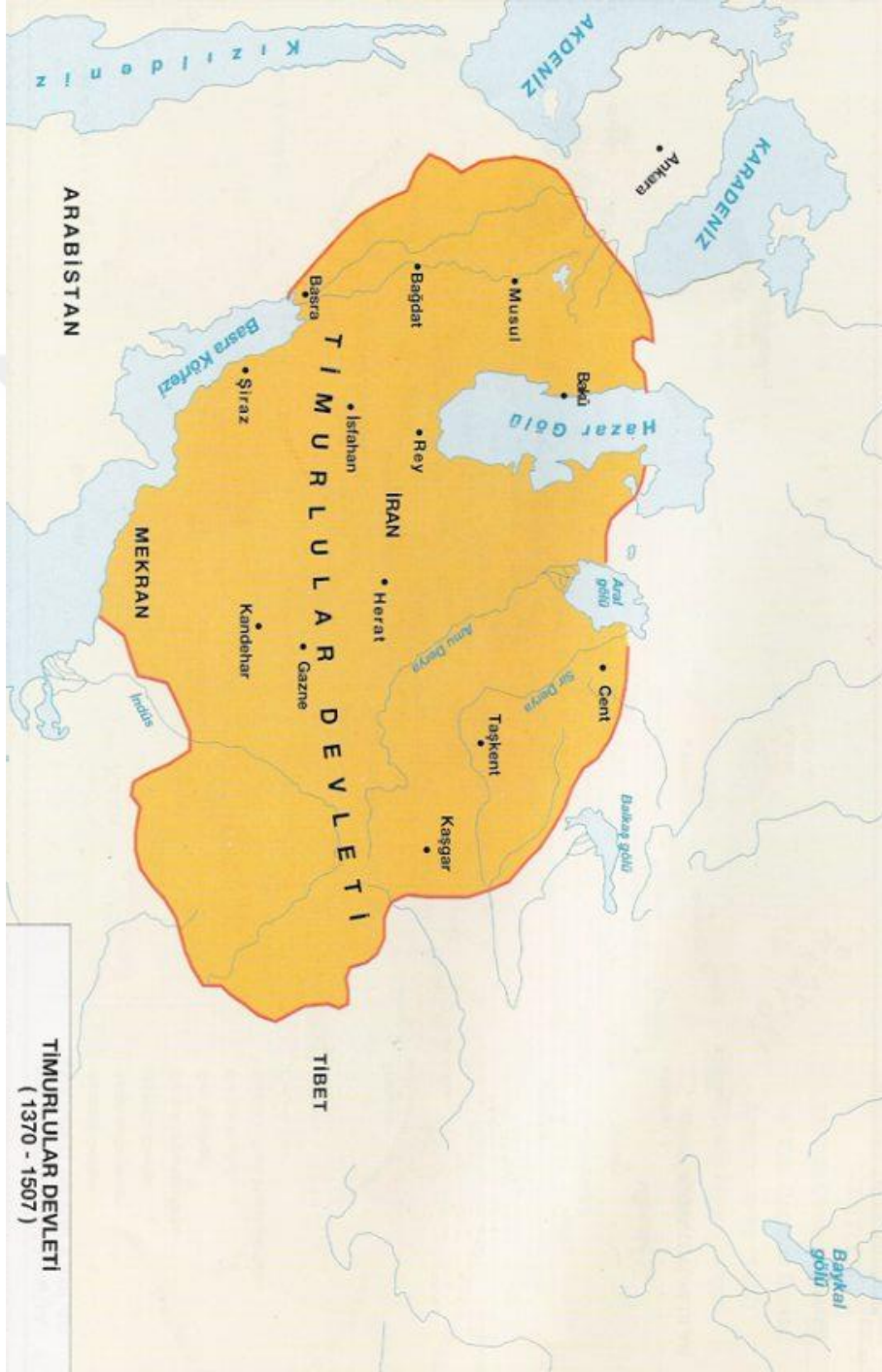
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN'ın arşivinden faydalanılmıştır.

EK4: Hâce Ahmed Yesevî Kabri

Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN'ın arşivinden faydalanılmıştır.

3. Haritalar

EK5: Timurlu Devleti Haritası:

<https://www.turkukusu.com/wp-content/uploads/Timur->

[%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu-Haritas%C4%B1.jpg](#) , Erişim Tarihi: 24/11/2019

ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini ve liseyi İstanbul'da tamamladı. 2008 yılında kazandığı Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü lisans eğitimini 2012 yılında tamamladı. 2015'de Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı.

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Galip Doğan
Doğum Yeri ve Tarihi	14.08.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Y. Lisans Öğrenimi	Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	-
İletişim	
E-Posta Adresi	galipdogan34@hotmail.com